

ISSN PRINT 2350-8698

ISSN ONLINE 2350-8701

SAMWIT

Vol.4, No.1, Oct. 2016

Journal

A Publication of
Research and publication wing, DAV Media Center
DAV Sushil Kedia Vishwa Bharati
Jawalakhel, Lalitpur, Nepal
Tel : 5536626, Fax : 5546440
E-mail : dav@wlink.com.np, Website : www.davnepal.com

Words of Recognition

Late Sushil Kedia

(7.10.66-26.10.85)

For your thirst to explore the society,
For your capability to solve the problems,
For your eagerness to understand the root cause,
For your divine presence in the school campus and
For guiding us to the noble path of success,
We, DAVians dedicate this issue of *SAMWIT JOURNAL*
To you on the Auspicious Occasion of your 50th
Birth Anniversary 7th October 2016

Editorial Board

Patron

Mr. Anil Kedia, Chairperson

Advisor

Mrs. Bhubaneswari Rao, Principal

Mr. Ram Chandra Khanal

Editor in Chief

Mr. Janardan Ghimire

Editors

Mr. Umesh Singh Saoud

Mr. Bigyan Subedi

Contributing Editor

Ms. Radha Sharma

Web developer & Designer

Mr. Prabesh Acharya

© All rights reserved. No part of this Journal may be reproduced in any form or by any electronic or mechanical means, including information storage and retrieval system, without permission in writing from the publisher, except by a reviewer who may quote brief passages in a review.

Publisher & Distributor : Research and publication wing, DAV Media Center

Price: 50/-

ISSN: PRINT 2350-8698

ONLINE 2350-8701

E-mail Address : dav@wlink.com.np

Press: Classic Printing Service, Anamnagar-32, Kathmandu, Nepal (Ph. 01-4224810)

Layout Design: Mr. Samyek Maharjan

For article submission and other information

Research and publication wing

DAVSKVB Media Center

DAV Sushil Kedia Vishwa Bharati

Jawalakhel, Lalitpur, Nepal

Creation and Criticism

In the field of writing, 'Creation' and 'Criticism' are two distinct abilities. However, creation and criticism are interrelated—without creation there is nothing to criticize and without constructive criticism one cannot enhance creativity. For example, A novel is a literary work which needs imagination and creativity. But analyzing and interpreting its positive and negative aspects, its strength and weakness falls in the domain of criticisms. Criticism helps in understanding one's creativity in a better way. The one who is creative may not necessarily be a critic and a critic may not have the ability to create something new.

There are very few who have been bestowed with the ability to create and criticize. Dante, Goethe, Coleridge from west and Kshemendra, Acharya, Ramchandra Shukla from east are the examples of creators as well as critical analysts. In Nepal, Prof. Dr. Basudev Tripathi is the role model of both creation and criticism.

Today, there are number of criticisms used in the academia like historical criticism, socio-cultural criticism, linguistic criticism etc. These different forms of criticism provide a critic various perspectives to look at the creative work of literary writers. These criticisms also provide us with the different perspectives to look at the socio-cultural, political and other phenomena.

Media center of DAV is continuously striving to encourage and motivate people who are good creators and critics. Either it be teachers or students, we always provide them a platform to sharpen their creative and critical skills. Samwit is a Journal published by DAV media center once in year. Our motto behind publishing this Journal is to encourage the intellectual minds to research on different issues related with various aspects of our life like: education, sports, environment, politics, culture, etc.

Respecting others arguments, views and opinions as believed to be a beauty of any democratic system. Similarly, giving space to different opinions, views and arguments shows the standard and true academic potential of an institution.

In this volume of Samwit Journal, we have included 12 research articles written in different languages from fields like science, education, sociology, oriental studies, literature, information technology, etc. These articles are written by the academic circle of teachers, lecturers, academicians and university scholars. We are very much hopeful that these articles will provide help and support who are doing research on the issues covered by this volume of Samwit Journal.

For the publication of this journal, there are many helping hands and we must express our sincere thanks to all who supported us directly and indirectly. Specifically, we are very grateful towards Shree Anil Kedia, the Chairman and Mrs. Bhubaneswari Rao, the principal for their financial support and invaluable guidance. We are indeed indebted to all the writers who wrote the articles for this volume of Samwit and expect that we will get the same support from them in the days to come as well.

This volume of Samwit Journal is a tribute to Late Sushil Kedia on the auspicious occasion of his 50th Birth Anniversary.

Janardan Ghimire
Editor in Chief

Table of Content

1	सिन्जाली भाषादेखि नेपाली भाषासम्म	रामचन्द्र खनाल	1
2	सम्बन्धों के चूकने की दास्तान वापसी	डा. श्वेता दीप्ति	4
3	समाजभाषिक अध्ययनका दृष्टिमा	नारायणप्रसाद खतिवडा	7
4	नेपाल में हिदी की अवस्था	डिल्लीराम शर्मा	15
5	राष्ट्रकवि माधव घिमिरे र उनको	महेन्द्र न्यौपाने	19
6	Description of Fire in Vedas	Janardan Ghimire	24
7	Small Solar Device Quickly	Kamlesh Kumar Lal Karna	26
8	Cricket as a Tool for Challenging	Umesh Singh Saoud	28
9	Mobile Nationality in B.P. Koirala's	Dinesh Kumar Bhandari	31
10	Online Journalism in Nepal	Bigyan Subedi	34
11	Gifted Students and Mathematics Learning	Shalendra Kumar Yadav	39
12	Child Rights	Mukunda Timelsina	42

सिन्जाली भाषादेखि नेपाली भाषासम्म

श्री रामचन्द्र खनाल

सार संक्षेप

सिन्जा क्षेत्रमा प्रयोग भएको आजभन्दा करिब एक हजार वर्ष अगाडि अस्तित्वमा आएको सिन्जाली भाषा सिन्जाली, पर्वते, गोर्खाली हुँदै नेपाली भाषामा नाम स्वान्तरण भई नेपालको संविधान २०७२ ले पनि यसलाई देवनागरी लिपिमा देखिएको नेपाली भाषा भनी उल्लेख गरेको छ सन्दर्भमा यो तयार गरिएको छ । प्रस्तुत शोधमा संस्कृतबाट विविध आयाम हुँदै नेपाली भाषा नामकरण सम्म आउँदा देखापरेका उतारचढावको क्रमिक विश्लेषण गरिएको छ ।

नेपाली भाषाको इतिहास धेरै लामो छैन । भाषाको उत्पत्ति र विकास समयको कुनै बिन्दुबाट हुन्छ । पूर्णप्रकाश नेपाल 'यात्री'को अध्ययनपछि नेपाली भाषाको प्राचीन नमुना १०३८ दामुपालको दुल्लु अभिलेखलाई मानिन्छ (ढकाल, २०७१, पृ.२३६) । यही अभिलेखलाई आधार मान्दा नेपाली भाषाको लिखित रूपले हजार वर्ष सम्मको समयावधि मात्र पुरा गरेको देखिन्छ । यो भाषाको सुरुको अवस्था लिखित रूपमा कमजोर रहेपनि जनजीवनमा प्रयोग हुँदै आएका लोकभाका, जनभाका र श्रुति परम्पराले यसलाई जीवित बनाएको पाइन्छ । यस क्रममा कर्णाली भेकमा प्राप्त देउडा, भैलो, मागल, पडेली, धमारी चैत्र, चाँचडी, पैकेलो, सुगुना, फाग, भोल्याउलो (भण्डारी र पौडेल, २०६६, पृ.१०) आदि परम्पराले लिखित रूपमा भन्दा पनि मौखिक भाषिक परम्परालाई जीवन्त राख्ने काम गर्‍यो । तर त्यति बेलाको त्यो भाषालाई नेपाली नामकरण दिइएको थिएन ।

हाल नेपाली भाषा भनेर चिनिने यो भाषा संसारको सबैभन्दा टुलो जौजहान भएको भारोपेली भाषा परिवारको शतम् वर्गको आर्य (संस्कृत) भेदबाट खस अपभ्रंश हुँदै आधुनिक आर्य भाषाको एउटा भेदको रूपमा आजको नेपालको कर्णाली क्षेत्रमा जुम्ला जिल्ला अन्तर्गत सिन्जा भन्ने ठाउँमा यो भाषा सिन्जाली भाषाका रूपमा अस्तित्वमा आएको पाइन्छ (पोखरेल, ०५९, पृ.१७५) । नेपाली भाषा कर्णाली प्रदेशको सिन्जाको राजकीय भाषा बन्यो । तत्कालीन समयमा खस राजाहरूले यसलाई राज्य भाषाका रूपमा प्रयोग गरेको हुनाले यस भाषाको नाम त्यतिखेरै पनि खस भाषा भन्न थालिएको थियो । पुर्बेली खस अधिराज्यको ग्रीष्मकालीन राजधानी सिन्जा र शीतकालीन राजधानी दुल्लु भए पनि दुवै मल्ल राज्यमा राज्य भाषाका रूपमा सिन्जाली भाषाकै प्रयोग भएको पाइन्छ । तिब्बती जनता बढी भएका क्षेत्रमा पनि खस राजाहरूले प्रयोग गर्ने सिन्जाली भाषालाई सबैले साभ्ना भाषाका रूपमा स्वीकार गरेबाट यो भाषा राज्य भाषाका रूपमा स्वीकार गरिएको पाइन्छ ।

अहिलेको सुदूरपश्चिम र मध्यपश्चिममा खसहरूका साथै बाहुन, मगर, गुरुङ, थारुहरूको बसोबास थियो भन्ने कुरा पुण्य मल्लको अभिलेखमा पाइन्छ । कर्णाली प्रदेशमा बसोबास गर्ने विभिन्न जातजातिका बिच सिन्जाली भाषा सम्पर्क भाषाका रूपमा रहेको देखिन्छ । खस मल्ल राज्य कालमै खस अधिराज्यको सीमा कुमाउँदेखि त्रिशूली नदीसम्म फैलिएको थियो । खस मल्ल राजाहरूले काठमाडौँ आक्रमण गरेको इतिहास पाइन्छ । आक्रमणका सन्दर्भमा

पनि सिन्जालीभाषा काठमाडौँ भित्रिइसकेको बुझिन्छ । तत्कालीन समयमा सन्धीसम्भौताहरू पनि यसै भाषामा हुन्थे भन्ने कुरा थाहा लागेबाट यस भाषाले सम्पर्क भाषाको काम गर्न थालिसकेको प्रमाणित हुन्छ (न्यौपाने र अन्य २०६९, पृ. २७६) ।

खसहरू पूर्वतिर बढ्दै जाँदा उनीहरूसँगै सिन्जाली भाषाको पनि विस्तार पूर्वतिर हुँदै अगाडि बढ्यो । खस अधिराज्यको विघटन पछि बाइसी-चौबिसी रजौटाहरूको उदय भयो । यी टुके राज्यहरूले पनि राज्य भाषाका रूपमा अधिक मात्रामा यस भाषालाई नै अपनाए । यसै समयमा तराई र काठमाडौँका बासिन्दाले यस भाषालाई पहाडहरूको भाषा (पर्वते भाषा) भनेर सम्बोधन गर्न थाले । यसरी सिन्जाली भाषा खस भाषा हुँदै पर्वते भाषाका रूपमा चिनिन थाल्यो ।

पृथ्वीनारायण शाहको पालामा नेपाल एकीकरणको अभियानसँगै पर्वते भाषाको पनि विस्तार हुन थाल्यो । प्रयोगक्षेत्र विस्तार भएपछि आम मानिसको सम्पर्क भाषा बन्न पुग्यो । पहाड मानिसहरूको बसाइँसराइको क्रममा यो भाषा दार्जिलिङ आसाम बर्मातिर पनि फैलिँदै गयो । त्यसैले १८७७ मा एटनले यस भाषाको पहिलो व्याकरण लेखेको बुझिन्छ । १८७२ को सुगौली सन्धिपछि अफ ब्रिटिस फौजमा गोर्खा भर्ती खुलेपछि राई, लिम्बु, मगर, गुरुङ, तामाङहरूका बिचमा साभ्ना भाषाको आवश्यकता परेको अवस्थामा यसै भाषाले त्यस्तो भाषाको पूर्ति गरेको देखिन्छ (न्यौपाने र अन्य २०६९, पृ. २७७) ।

माध्यमिक कालमा आइपुग्दा राजनैतिक कारणले यो भाषा पर्वतेबाट गोर्खाली नाममा विकसित भएको पाइन्छ । खास गरेर गोर्खालीहरूको नेतृत्वमा भएको राज्यविस्तार, नेपाल एकीकरणको नेतृत्व गर्ने राजा र भाइभारदार गोर्खाकै भएको प्रसङ्ग तथा काठमाडौँ उपत्यकामा विजय हासिल गरेपछि पृथ्वीनारायण शाहले यस भाषालाई राज्य भाषाका रूपमा मान्यता दिएको यहाँका बासिन्दाले समेत सम्पर्क भाषा र राज्यभाषाका रूपमा यस भाषालाई स्विकारेकाले पनि पृथ्वीनारायण शाहको राज्यविस्तार सँगसँगै यो पनि भाषाको विस्तार भएकाले पर्वते भाषा गोर्खाली बन्न पुग्यो । यति मात्र होइन नेपाल अङ्ग्रेज युद्धका सन्दर्भमा नेपाललाई गोर्खा नेपालीलाई गोर्खाली भनेर देशभित्र र देशबाहिर चिन्ने चिनाउने काम व्यापक रूपमा भयो । यिनै कारणले गर्दा माध्यमिक कालको उत्तरार्धमा गोर्खाली भाषा अस्तित्वमा आयो । गोरखा भारत जीवन (१९४३) गोर्खे खबर कागज (१९५८) गोर्खापत्र (१९५८) गोर्खाली (१९७२) गोर्खासंसार (१९८३)

तरुण गोर्खा (१९८५) जस्ता अखबार तथा साहित्यिक पत्रपत्रिकाले गोर्खा वा गोरखा शब्दकै प्रयोग गरेबाट गोर्खा भाषाको अस्तित्व स्थापित गरेको देखिन्छ । चन्द्रिका गोरखा व्याकरण (१९६९) गोरखा व्याकरणबोध (१९७०) तथा नेपाल सरकारले गोरखा भाषा प्रकाशनी समिति (१९७०) को स्थापना गरी व्याकरणका क्षेत्रमा तथा सरकारी तवरले पनि गोरखा भाषालाई मान्यता दिएको देखिन्छ ।

प्राचीन कालमा सिन्जा क्षेत्रमा मात्र प्रयोग गरिएको यो भाषा सिन्जालीबाट पर्वते हुँदै गोर्खाली बन्न पुग्यो । नेपाली भाषाको नामकरण कहिलेदेखि भयो भन्ने प्रसङ्गमा सर्वप्रथम जोन्सले १८२७ मा नेपालेनसिस शब्दको प्रयोग गरेको पाइन्छ । जे.ए.एटन (१८७७) र टर्नबुल (१९४६) मा नेपाली भन्ने नामबाट सम्बोधित भइसके पनि यस भाषाले गोर्खा भाषाबाट छुटकारा पाएको थिएन । यसको नाम नेपाली राख्ने प्रसङ्गमा भारतीय नेपालीहरूको महत्त्वपूर्ण योगदान बिर्सन सकिँदैन । २० जुलाई १९२४ मा सूर्य विक्रम ज्ञवाली, पारसमणि प्रधान, धारणीधर कोइराला आदिका सक्रियतामा नेपाली साहित्य सम्मेलन नामक संस्थाको स्थापना भयो । यही समूहले सचेत रूपमा यस भाषाको नाम नेपाली राख्यो । अर्को महत्त्वपूर्ण घटना नेपाली भाषाका लागि ३० अप्रिल १९३३ लाई मान्यता दिएको हुन्छ । यस दिन नेपाली साहित्य सम्मेलनले कलकत्ता विश्वविद्यालयमा यस भाषालाई खस कुरा वा पर्वतीय नभनियोस् भनेर निवेदन दिए पछि यस भाषालाई नेपाली भाषा भन्न स्वीकृति दियो । भारतको बङ्गाल सरकारले यस भाषालाई ८ जनवरी १९२७ मा नेपाली भन्नुपर्छ भनी आदेश दिएको देखिन्छ । यस समयमा विदेशमा यस भाषाले नेपाली नामकरण पाइसके पनि नेपालमा गोर्खा भाषा गोर्खाली भाषा, नै थियो (न्यौपाने र अन्य, २०६९, पृ.२८१) ।

वि.सं. १९९० सालमा गोरखा भाषा प्रकाशनी समितिलाई सरकारी निकायबाटै पहिलोचोटि नेपाली भाषा प्रकाशनी समितिमा रूपान्तरण गरियो । यसले गोर्खाली भाषालाई नेपाली भाषा भन्न आधिकारिक मान्यता पायो । गोर्खाली भाषालाई नेपाली भन्न र लेख्न भारतको दार्जिलिङ र बङ्गालको प्रयास पछि जनस्तरमै नेपालमा पनि चलन चलाइयो । यसकै परिणामस्वरूप गोरखा भाषा प्रकाशनी समिति नेपाली भाषा प्रकाशनी समिति भएको हो । यसै सन्दर्भमा वि.सं. १९९० सालमा एस.एल.सी. बोर्डको स्थापना भयो । एस.एल.सी. बोर्डको स्थापना सँगै पाठ्यक्रमको व्यवस्थापन, पठन, शिक्षण, परीक्षाको माध्यम नेपाली कायम गरियो । बर्नाकुलर, रचनापत्र र अतिरिक्त गरी ३०० अङ्कको नेपाली समावेश गरियो । हुनत तत्कालीन समयमा भारतको पटना (कलकत्ता) बोर्डको सिलेबसमा निर्भर रहेको एस.एल.सी. बोर्ड भए पनि तत्कालीन समयमा नेपालीलाई ऐच्छिक विषयका रूपमा मात्र समावेश गरिएको थियो । यति बेला नेपाली नपढे पनि हुने अवस्था थियो तर पठनपाठनको माध्यम नेपाली नै भएकाले औपचारिक रूपमा नेपाली भाषाले पाठ्यक्रममा समावेश हुने अवसर पायो (शर्मा र पौडेल, २०६८, पृ. १२०) ।

वि.सं. १९९१ सालमा पुष्कर शमशेरद्वारा लिखित नेपाली कसरी शुद्ध लेख्ने भन्ने हाते पुस्तिका प्रकाशन गरियो । यसकै आधारमा वि.सं. १९९२ सालदेखि एस.एल.सी.का उत्तरपुस्तिका यसकै आधारमा परीक्षण हुने सरकारी आदेश जारी भएबाट यस भाषालाई नेपाली शुद्ध रूपमा प्रयोगमा सघाउ पुग्यो । वि.सं. २००७ पछि धेरै विद्यालयहरू खुले तर नेपालमा पढाउने शिक्षकको अभाव थियो । बङ्गाल, विहार

र उत्तर प्रदेशबाट नेपाल आएका शिक्षकले हिन्दी माध्यममा पढाउन थालेकाले कक्षा ३ सम्म नेपाली माध्यममा पढाउनुपर्ने कुरालाई अनिवार्य गरियो ।

वि.सं. २०१० मा स्थापित तराई काङ्ग्रेसले यस कुराको धुवाँधार विरोध गर्‍यो । हुँदाहुँदै हिन्दी भाषा नै नेपालको राष्ट्रभाषा हुनुपर्छ समेत भन्यो । हिन्दीका पाठ्यपुस्तक र हिन्दी माध्यममा पढाइ हुने र परीक्षा दिने तराई अनि पहाडको यस्तो बढ्दो परम्परालाई तोड्न राष्ट्रिय शिक्षा समितिको प्रतिवेदन २०११ को आधारमा वि.सं. २०१४ साल असोज २६ गते सरकारले एउटा वक्तव्य निकाल्यो । उक्त वक्तव्य मार्फत सरकारले प्रथम पटक भाषानीति प्रस्तुत गर्‍यो । जसअनुसार सरकारी तथा सहायताप्राप्त माध्यमिक शिक्षा र उच्च शिक्षामा पठनपाठनको माध्यम नेपाली हुनुपर्ने र स्वीकृति लिएर मात्र स्थानीय भाषामा पढाइ चालु गर्नुपर्ने, एस.एल.सी. परीक्षामा नेपाली वा अङ्ग्रेजी भाषा मात्र प्रयोग गर्नुपर्ने व्यवस्था भयो । वि.सं. २०१६ सालमा ७५% शिक्षकले नेपाली नागरिकता लिएको हुनुपर्ने बाध्यताले विदेशबाट आएर यहाँ पढाउने र हिन्दी माध्यमबाट पढाउने शिक्षकको कमी आयो । पाठ्यपुस्तक पनि स्वीकृत पाठ्यपुस्तक मात्र पढाउने व्यवस्था गर्‍यो । यस्तो बाध्यताले सरकारको चर्को बिरोध भयो । सरकारले दोस्रो वक्तव्य निकाल्यो । यो वक्तव्य नेपाली भाषाका पक्षमा भन्नु दर्बिलो भएर खडा भयो । सर्वप्रथम वि.सं. २०१५ सालमा संविधानमै नेपाली भाषालाई मान्यता दियो । नेपाली भाषालाई देवनागरी लिपिमा राष्ट्रभाषा मान्यो । त्यसपछि मात्र तराई काङ्ग्रेसको हिन्दी भाषालाई राष्ट्रभाषा घोषण गरियोस् भन्ने माग राखी सञ्चालित देशव्यापी आन्दोलन शिथिल भयो । वि.सं. २०१६ सालमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको स्थापना भयो । यसपछि उच्च शिक्षाको पठनपाठनको माध्यम नेपाली भाषा बनाइयो (ढकाल, २०७०, पृ.७८) ।

नेपालको संविधान २०१९ को भाग १ को धारा ४ मा राष्ट्रभाषा शीर्षकमा नेपालको राष्ट्रभाषा देवनागरी लिपिमा नेपाली भाषा हो भन्ने उल्लेख गरेको छ, नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को भाग १:६ मा राष्ट्रभाषा शीर्षकमा यस्तो उल्लेख गरिएको छ -

१. देवनागरी लिपिमा नेपाली भाषा नेपालको राष्ट्र भाषा हो । नेपाली भाषा सरकारी कामकाजको भाषा हुनेछ ।

२. नेपालका विभिन्न भागमा मातृभाषाका रूपमा बोलिने सबै भाषाहरू नेपालका राष्ट्रिय भाषा हुन् ।

(ढकाल, २०७०, पृ. ७४)

यसरी नेपाली भाषालाई राष्ट्र भाषा र अन्य नेपालका भाषालाई राष्ट्रिय भाषा भनी सम्बोधन गरिएको संविधान २०४७ पछि वि.सं. २०६३ सालमा आएको नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ ले भाषाका विषयमा यस्तो अवधारणा राख्यो -

१. नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरू राष्ट्रभाषा हुन् ।

२. देवनागरी लिपिमा नेपाली भाषा सरकारी कामकाजको भाषा हुनेछ ।

३. उपधारा २ मा जेसुकै लेखिएको भएपनि स्थानीय निकाय तथा

कार्यालयमा मातृभाषा प्रयोग गर्न बाधा पुगेको मानिने छैन । यसरी प्रयोग गरिएको भाषालाई राज्यले सरकारी कामकाजको भाषामा स्थानान्तर गरी अभिलेख राख्नेछ ।

यसरी राष्ट्र भाषा र राष्ट्रिय भाषाका रूपमा रहेका नेपालका भाषाहरूलाई नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ ले राष्ट्रभाषा भनी सम्बोधन गर्‍यो । नेपालको संविधान २०७२ ले पनि भाषाको यही अवधारणालाई अगाडि बढाएको छ र एक वर्षभित्र भाषा अयोग गठन गरी भाषासम्बन्धी सम्पूर्ण कुराहरू टुङ्ग्याउने कुरा उल्लेख गरेको छ । हाल आएर भाषा आयोग बनिसकेको छ र भाषाका विषयमा काम अगाडि बढेको छ ।

सन्दर्भसूची :

- ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६५), **सामान्य भाषाविज्ञान**, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।
- ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६७), **प्रयोगिक भाषा विज्ञानका प्रमुख आयाम**, काठमाडौं, शुभकामना प्रकाशन ।
- ढकाल, शान्तिप्रसाद, (२०७०) **प्रायोगिक भाषाविज्ञान**, काठमाडौं : ।
- ढुङ्गेल, भोजराज र दाहाल दुर्गाप्रसाद (२०६८) **प्रायोगिक भाषाविज्ञान**, काठमाडौं : एम.के. पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।
- ढुङ्गेल, भोजराज र दाहाल दुर्गाप्रसाद, (२०६६), **सामान्य र प्रायोगिक भाषाविज्ञान**, काठमाडौं एम.के. पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।
- लम्साल, रामचन्द्र र अन्य, (२०६५), **सामान्य र प्रायोगिक भाषाविज्ञान**, काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- न्यौपाने, टङ्कप्रसाद र अन्य, (२०६९), **सामान्य भाषाविज्ञान**, काठमाडौं, सनलाइट पब्लिकेसन ।
- पोख्रेल, केशवराज, (२०५९), **सामान्य र प्रायोगिक भाषाविज्ञान**, काठमाडौं, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- पोख्रेल, बालकृष्ण (२०३९), **राष्ट्रभाषा**, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
- पौडेल, माधवप्रसाद, (२०६९), **प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयामहरू**, काठमाडौं : हेरिटेज पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि. ।
- बन्धु, चूडामणि, (२०४३), **भाषाविज्ञान**, काठमाडौं, साभा प्रकाशन ।
- भण्डारी, पारसमणि र अन्य (२०६८) **प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम**, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- यादव, योगेन्द्रप्रसाद र रेग्मी भीमनारायण (२०५३), **भाषाविज्ञान**, काठमाडौं: न्यु हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।
- शर्मा, केदारप्रसाद र पौडेल माधवप्रसाद, (२०६८), **नेपाली भाषा शिक्षणका सन्दर्भहरू**, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

सम्बन्धों के चूकने की दास्तान वापसी

*डा. श्वेता दीप्ति

सार संक्षेप

'कहानी' साहित्य की सबसे प्रिय विधा। देखा जाय, तो अनुभूतियों की सबसे सहज अभिव्यक्ति ही कहानी है। आचार्य नलिन विलोचन शर्मा के शब्दों में घट के भीतर से ब्रह्माण्ड को देख लेना एक कृच्छ साधना है, जिसे एक साधक ही नहीं, अपितु एक कहानीकार भी कर लेता है। कहानीकार सागर में गागर भरने का काम करता है उसकी संक्षिप्तता में ही सम्पूर्णता होती है। हम रोज जीते हैं और कई कडवे मीठे अनुभवों से होकर गुजरते हैं। कुछ अनुभव वक्त के साथ धुमिल हो जाते हैं और कुछ मस्तिष्क पर अमिट छाप छोड़ जाते हैं। हमारे जीवन का प्रत्येक पल कहानी कहता रहता है। हम सबके भीतर कहानी है और हम सब कहानी के पात्र। प्रतिक्षण हमारे मन में इच्छाओं और अरमानों का पतन होता रहता है। जब मन की अवस्था तीव्र होती है तो यह अभिव्यक्ति खोजती है। व्यक्त करने का माध्यम चाहे जो भी हो, क्योंकि मनुष्य अनुभावक हो ने के साथ साथ प्रकाशक भी है। वह अनुभव करता है और अपने अनुभवों को सम्प्रेषित करना चाहता है। यह सम्प्रेषण जब छोटे और गहरे स्तर में हमारे सामने आता है, तो यह कहानी बन जाती है। बहुत सारी कहानियों की बजाय अकेलेपन और वृद्धावस्था की मानसिक दशा को दर्शाती उषा प्रियम्बदा की एक ही कहानी 'वापसी' की समीक्षा किया गया है।

कहानी अर्थात जीवन के टुकड़े

आज जीवन के एक ऐसे ही टुकड़े की चर्चा मैं करने जा रही हूँ। यह टुकड़ा कहीं दूर का नहीं है, बस हमारे ही आसपास का है, जिसे हम रोज अपने आसपास देखते हैं, महसूस करते हैं। वक्त का गुजरना और गुजरते वक्त के साथ बहुत कुछ छूटता चला जाना और उसके बाद का जो जीवन का खालीपन होता है, वही है हमारे बुजुर्ग, हमारे वृद्ध। उनकी सूनी आँखें, चेहरे की भुर्रियों में जीवन के कई खट्टे मीठे अनुभव, अपनों के लिए अपनी खाहिशों को भूल जाने का संतोष और जीवन के अंतिम पड़ाव में उन्हीं अपनों से कुछ वक्त पा लेने की चाहत, ये जीवन्त तस्वीर हम सबके आसपास होती है। जिसे चाहे अनचाहे हम अनदेखा करते हैं और खुद को भी उसी क्षण के लिए तैयार कर रहे होते हैं।

जीवन का यह कडवा सच हमारे साहित्य में भी गहनता से चित्रित हुआ है। बात चूँकि कहानियों की हो रही है, इसलिए इसे आज के परिप्रेक्ष्य में देखा जाय तो, आज की कहानियाँ अपने वस्तु तत्त्व और अपने भाषिक विन्यास में पहले की कहानियों से अधिक समृद्ध, उन्नत और अनेकमुखी है। उसमें शहरों, गाँवों, गलियों, मुहल्लों और मध्य वर्ग के अलावा साहित्य में छूटे हुए तबकों, लोगों और उनके दुखों का चित्रण अधिक घने और प्रतिरोधी स्तर में हुआ है। आज के युवा लेखक हिन्दी कहानी की एक बहुरंगी तस्वीर तैयार कर रहे हैं। आज की कहानियों में कथ्य के स्तर पर वैविध्य और विस्तार के साथ अपेक्षित गहराई भी मिलती है। कदाचित ही हिन्दी कहानी में जीवन का कोई ऐसा क्षेत्र छूटा हो जिसकी समस्या का चित्रण उसकी परिधि में न हुआ हो। कहानी का विस्तृत फलक और गहराई दोनों ही उसे एक प्रकार की ताजगी प्रदान करते हैं। समकालीन कहानियों में मानवीय सम्बन्धों की विवृति का कटु चित्रण भी हुआ है। बदली हुई परिस्थितियों ने सम्बन्धों के

समीकरणों को भी बदला है, फलतः मानवीय सम्बन्धों में गरिमा और ऊष्मा शेष हो जाने के साथ-साथ एक मूल्यहीनता की स्थिति व्याप्त हो गई है। नौवें दशक में अनेक कहानियों में सम्बन्धों का यह सत्य बड़ी कुशलता से अभिव्यक्त हुआ है। हाँ, कुछ ऐसी भी कहानियाँ हैं जिनमें पहले की ही तरह सम्बन्धों की मधुरता, प्रगाढ़ता और ममत्व देखा जा सकता है। आज आत्मीय सम्बन्धों के खोखलेपन, रीतने और छीजने की ही स्थिति अधिक दिखाई देती है। शहरीकरण, आधुनिक शिक्षा पद्धति, जीवन के भौतिकवादी दृष्टिकोण ने मनुष्य को कितनी अमानवीय दारुण स्थिति में ला खड़ा किया है। काशीनाथ सिंह की कहानी 'अपना रास्ता लो बाबा' इसका एक सशक्त उदाहरण है। बहुत मुश्किल से ढो कर बच्चों के लिए गाँव से गन्ने का रस लेकर शहर आना और बेटे बच्चे बहु द्वारा उसे नाली में बहा देना मानवीय संवेदना और सम्बन्धों दोनों को नाली में बहा देने जैसा है। गन्ने का रस जहाँ सम्बन्धों की मिठास को बताती है, वही उसे नाली में बहा देना सम्बन्धों का चूक जाना इंगित करती है। पुरानी पीढी नयी के लिए कितनी और किस स्तर में अप्रासंगिक हो उठी है, यह कहानी उसे बहुत गहराई में जाकर उकेरती है। इसी प्रकार कहानी 'सराय मोहन की' यदि एक ओर हमारे गाँवों के परिवर्तित होते हुए समाज के फलक से परिचित कराती है, तो दूसरी ओर उसमें भी पुरानी पीढी के साथ, पिता के साथ बेटे के अमानवीय व्यवहार की रोंगटे खड़े कर देने वाली तस्वीर अंकित हुई है। सम्बन्धों के रीतने छीजने पर इस दशक में काफी कहानियाँ वृद्धावस्था की पीड़ा, अकेलेपन और तिनका तिनका कर बसायी गृहस्थी के सुख नीड के नष्ट होने और पीढियों के अन्तराल के कथ्य पर केन्द्रित है। अकुलेश परिहार की 'एक और दिन', राजी सेठ की 'यही तक', चन्द्रकान्ता की 'मेरी माँ कहा करती थी' आदि कहानियों के नाम इस सन्दर्भ में लिए जा सकते हैं।

* लेखक केन्द्रीय हिन्दी विभाग त्रिवि, किर्तिपूर, काठमाडौंके प्रमुख हैं।

उषा प्रियम्बदा की वापसी

उषा प्रियम्बदा के कथा साहित्य में छठे और सातवें दशक के शहरी परिवारों का संवेदनपूर्ण चित्रण मिलता है। उस समय शहरी जीवन में बढ़ती उदासी, अकेलेपन, ऊब आदि का अंकन करने में उन्होंने अत्यन्त गहरे यथार्थ बोध का परिचय दिया है। उषा प्रियम्बदा बारीक और सुथरे मनोभावों की कथाकार रही हैं। उनके पात्र न कभी ऊँचा बोलते हैं, न कभी बहुत शोर मचाते हैं, फिर भी जिन्दगी और अनुभूति की उन उँगलियों को आलोकित कर जाते हैं, जहाँ से गुजरना हर किसी के लिए उद्घाटनकारी होता है। उषा प्रियम्बदा के कथा साहित्य को पढ़ना भाषा की एक समतल, शान्त और काँच सी पारदर्शी सतह पर चलना है। यह सतह अपनी स्वच्छता से हमें आश्वस्त देती है। लेकिन यह भाषा तक ही सीमित है, भाषा के भीतर जो कहानी होती है, वह बेहद बैचैन कर देने वाली है, इनको पढ़ते हुए हम एक ऐसे पाठ से गुजरते हैं जो हमें लगातार सम्पूर्ण का आभास कराता हुआ, एक अधूरी अतृप्त जिन्दगी की कसक साथ साथ देता चलता है।

चरित्र चित्रण

'वापसी' की कहानी गजाधर बाबू की कहानी है। गजाधर बाबू एक अवकाश प्राप्त व्यक्ति हैं। रिटायर होने के बाद वे वापस अपने घर आते हैं। परन्तु, घर में उनकी कोई महत्ता नहीं रह जाती है। अब वे अपने ही घर में उस फालतू सामान की तरह हो जाते हैं, जिनका कोई महत्व नहीं रह गया है। गजाधर बाबू की पत्नी पति की अपेक्षा अपने सुख को अधिक महत्व देती है। एक रिटायर्ड व्यक्ति किस-किस तरह से मानसिक रूप से पीड़ित होता है, यही इस कहानी में रचा गया है। अवकाशप्राप्ति के पश्चात् गजाधर बाबू अपने परिवार के साथ उन लम्हों को जीना चाहते हैं जिसे उन्होंने नौकरी की वजह से गँवाया था। गजाधर बाबू खुश थे, पैंतीस साल की नौकरी के बाद वह रिटायर हो कर जा रहे थे। इन वर्षों में अधिकांश समय उन्होंने अकेले रह कर काटा था। उन अकेले क्षणों में उन्होंने इसी समय की कल्पना की थी, जब वह अपने परिवार के साथ रह सकेंगे। इसी आशा के सहारे वह अपने अभाव का बोझ ढो रहे थे। सरकारी नौकरी की वजह से गजाधर बाबू हमेशा बाहर रहे। पत्नी बच्चों को लेकर घर पर रही ताकि बच्चों का भविष्य बन सके। नौकरी के दरमियान ही गजाधर बाबू ने घर बनाया, बच्चों की शादी की, उन्हें पढाया लिखाया किन्तु परिवार का सुख भोग नहीं पाए। इस सुख को जीने की कल्पना में लीन जब गजाधर बाबू घर पहुँचते हैं तो उनका भ्रम टूटता है। जिस दिन का उन्होंने बैचैनी से इंतजार किया था, जिस सुख की कल्पना की थी, कुछ भी तो नहीं था ऐसा – गजाधर बाबू स्वभाव से बहुत स्नेही व्यक्ति थे और स्नेह के आकांक्षी भी। जब परिवार साथ था, ड्यूटी से लौट कर बच्चों से हँसते-बोलते, पत्नी से कुछ मनोविनोद करते। उन सबके चले जाने से उनके जीवन में गहन सूनापन भर उठा। खाली क्षणों में उनसे घर में टिका न जाता। कवि प्रकृति के न होने पर भी उन्हें पत्नी की स्नेहपूर्ण बातें याद आती रहती। दोपहर में गर्मी होने पर भी, दो बजे तक आग जलाए रहती और उनके स्टेशन से वापस आने पर गर्म गर्म रोटियाँ सेकती, उनके खा चुकने और मना करने पर भी थोड़ा सा कुछ और थाली में परोस देती और बड़े प्यार से आग्रह करती। जब वह थके हारे बाहर से आते, तो उनकी आहत पा वह रसोई के

द्वार पर निकल आती, और उनकी सलज्ज आँखें मुस्करा उठती। गजाधर बाबू को तब हर छोटी बात भी याद आती और उदास हो उठते ...अब कितने वर्षों बाद वह अवसर आया था जब वह फिर उसी स्नेह और आदर के मध्य रहने जा रहे थे।

पर जो उन्हें मिला वह उनकी कल्पना से बिल्कुल विपरीत था गजाधर बाबू बैठ कर चाय और नाश्ते का इन्तजार करते रहे। उन्हें अचानक ही गनेशी की याद आ गई। रोज सुबह पैसेंजर आने से पहले यह गरम-गरम पूरियाँ और जलेबियाँ और चाय लाकर रख देता था। चाय भी कितनी बढीया, कांच के गिलास में उपर तक भरी लबालब, पूरे ढाई चम्मच चीनी और गाढी मलाई। पैसेंजर भले ही रानीपुर लेट पहुँचे, गनेशी ने चाय पहुँचाने में कभी देर नहीं की। क्या मजाल कि कभी उससे कुछ कहना पड़े। बहुत जल्द उन्हें लगने लगता है कि वो अपने ही घर में अवांछित से हैं। घर में गजाधर बाबू के रहने के लिए कोई स्थान न बचा था। जैसे किसी मेहमान के लिए कुछ अस्थायी प्रबन्ध कर दिया जाता है, उसी प्रकार बैठक में कुर्सियों को दीवार से सटाकर बीच में गजाधर बाबू के लिए पतली सी चारपाई डाल दी गई थी। गजाधर बाबू उस कमरे में पड़े पड़े कभी-कभी अनायास ही, इस अस्थायित्व का अनुभव करने लगते। उन्हें याद आती उन रेलगाडियों की जो आती और थोड़ी देर रुक कर किसी और लक्ष्य की ओर चली जाती। बैठक में पडी उनकी चारपाई कुछ ही दिनों में बेटे-बहु को चुभने लगती है। उन्हें लगता है कि बाबू जी की खाट बैठक की सुन्दरता नष्ट कर रही है। बच्चों के पास जब भी गजाधर बाबू बैठना चाहते वो किसी ना किसी बहाने से उनके पास से उठकर चले जाते – गजाधर बाबू ने चाहा था कि वह भी इस मनोविनोद में भाग लेते, पर उनके आते ही जैसे सब कुण्ठित हो चुप हो गए, इससे उनके मन में थोड़ी सी खिन्नता उपज आई। पत्नी को रसोई, अचार बडियों से फुरसत नहीं थी। जिस पत्नी की याद में गजाधर बाबू ने न जाने कितनी रातें गुजारी थी, जिसे उन्होंने हर पल याद किया था—आज वही पत्नी उनके पास होकर भी पास नहीं है। पत्नी से जिस आत्मीयता की वो तलाश करते हैं, वो उसके व्यवहार में कहीं नहीं नजर नहीं आता। घर के खर्च को लेकर जब वो पत्नी से बात करना चाहते हैं और कहते हैं कि थोड़ी कटौती करो तो पत्नी का यह जवाब उन्हें आहत कर जाता है कि— सभी खर्च तो वाजिब वाजिब है, न मन का पहना, न ओढ़ा।

गजाधर बाबू ने आहत, विस्मित दृष्टि से पत्नी को देखा। उनसे अपनी हैसियत छिपी न थी। उनकी पत्नी तंगी का अनुभव कर उसका उल्लेख करती। यह स्वाभाविक था, लेकिन उनमें सहानुभूति का पूर्ण अभाव गजाधर बाबू को बहुत खटका। उनसे यदि राय बात की जाती कि प्रबन्ध कैसे हो, तो उन्हें चिन्ता कम, संतोष अधिक होता लेकिन उनसे तो केवल शिकायत की जाती थी, जैसे परिवार की सब परेशानियों के लिए वही जिम्मेदार थे। अजीब सी वितृष्णा और मानसिक तनाव से गुजरते हैं गजाधर बाबू, यही थी क्या उनकी पत्नी जिसके हाथों के कोमल स्पर्श, जिसकी मुस्कान की याद में उन्होंने सम्पूर्ण जीवन काट दिया था? उन्हें लगा कि वह लावण्यमयी युवती जीवन की राह में कहीं खो गई और उसकी जगह आज जो स्त्री है, वह उनके मन और प्राणों के लिए नितान्त अपरिचिता है। गाढी नीद में डूबी उनकी पत्नी का भारी शरीर बहुत बेडोल और कुस्र्य लग रहा था, श्रीहीन और रूखा था। गजाधर बाबू देर तक निस्वंग दृष्टि से पत्नी को देखते रहे और फिर लेट

कर छत की ओर ताकने लगे । हर ओर उन्हें अपरिचित माहोल मिलता है । यहाँ तक कि बेटी भी उनसे दूर ही होती चली जाती है । बसन्ती को कुछ भी कहने का अधिकार गजाधर बाबु को नहीं है । उनकी एक दिन की पावन्दी उसे बेटी से भी दूर कर देती है और ऐसे में ही एक दिन पत्नी कहती है कि, बेटा अलग रहने की सोच रहा है तो गजाधर बाबु विचलित हो उठते हैं— गजाधर बाबू को और रोष हुआ । लडकी के इतने मिजाज, जाने को रोक दिया तो पिता से बोलेगी नहीं । फिर उनकी पत्नी ने ही सूचना दी कि अमर अलग होने की सोच रहा है ।

क्यों ? गजाधर बाबू ने चकित हो कर पूछा ।

पत्नी ने साफ-साफ उत्तर नहीं दिया । अमर और उसकी बहू की शिकायतें बहुत थी । उनका कहना था कि गजाधर बाबू हमेशा बैठक में ही पड़े रहते हैं, कोई आने-जानेवाला हो तो कहीं बिठाने की जगह नहीं । अमर को अब भी वह छोटा सा समझते थे और मौके-बेमौके टोक देते थे । बहू को काम करना पड़ता था और सास जब तब फूहड़पन पर ताने देती रहती थी । हमारे आने के पहले भी कभी ऐसी बात हुई थी ? गजाधर बाबू ने पूछा । पत्नी ने सिर हिलाकर जताया, नहीं । पहले अमर घर का मालिक बन कर रहता था, बहू को कोई रोक टोक न थी, अमर के दोस्तों का प्रायः यहीं अड्डा जमा रहता था और अन्दर से चाय नाश्ता तैयार हो कर जाता था । बसन्ती को भी वही अच्छा लगता था और एक दिन उनकी खाट बैठक से उठाकर पत्नी के स्टोरनुमा कमरे में लगा दी जाती है — गजाधर बाबू को अपना बड़ा सा, खुला हुआ क्वार्टर याद आ गया। निश्चित जीवन सुबह पककसेंजर ट्रेन आने पर स्टेशन पर की चहल पहल, चिर परिचित चेहरे और पटरी पर रेल के पहियों की खट् खट् जो उनके लिए मधुर संगीत की तरह था । तूफान और डाक गाड़ी के इंजिन की चिंघाड उनकी अकेली रातों की साथी थी । सेठ रामजीमल की मिल के कुछ लोग कभी कभी पास आ बैठते, वह उनका दायरा था, वही उनके साथी । वह जीवन अब उन्हें खोई विधि सा प्रतीत हुआ । उन्हें लगा कि वह जिन्दगी द्वारा ठगे गए हैं । उन्होंने जो कुछ चाहा उसमें से उन्हें एक बूंद भी न मिली ।

गजाधर बाबू सोच लेते हैं कि अब वो घर के किसी भी मामले में दखल नहीं देंगे । मानसिक त्रासदी को भेलने के लिए वो विवश हैं किन्तु सबसे ज्यादा आहत वो इस बात से होते हैं कि, उनकी पत्नी को भी उनकी मनोदशा की परवाह नहीं है । बल्कि वो उन्हें अनदेखा ही करती है और शांति महसूस करती है जिसकी चर्चा वो गाहे बगाहे कर दिया करती है—ठीक ही है, आप बीच में न पडा कीजिए, बच्चे बड़े हो गए हैं, हमारा जो कर्तव्य था, कर रहे हैं । पढा रहे हैं, शादी कर देंगे । गजाधर बाबू ने आहत दृष्टि से पत्नी को देखा —उन्होंने अनुभव किया कि वह पत्नी व बच्चों के लिए केवल धनोपार्जन के निमित्तमात्र है । जिस व्यक्ति के अस्तित्व से पत्नी माँग में सिन्दूर डालने की अधिकारी है, समाज में उसकी प्रतिष्ठा है, उसके सामने वह दो वक्त का भोजन की थाली रख देने से सारे कर्तव्यों से छुट्टी पा जाती है । वह घी और चीनी के डब्बों में इतना रमी हुई है कि अब वही उनकी सम्पूर्ण दुनिया बन गई है । गजाधर बाबू उनके जीवन के केंद्र नहीं हो सकते, उन्हें तो अब बेटी की शादी के लिए भी उत्साह बुझ गया । किसी बात में हस्तक्षेप न करने के निश्चय के बाद भी उनका अस्तित्व उस

वातावरण का एक भाग न बन सका । उनकी उपस्थिति उस घर में ऐसी असंगत लगने लगी थी, जैसे सजी हुई बैठक में उनकी चारपाई थी । उनकी सारी खुशी एक गहरी उदासीनता में डूब गई । इतने सब निश्चयों के बावजूद भी गजाधर बाबू एक दिन बीच में दखल दे बैठे ।

उनके इस दखल ने घर में तूफान ही ला दिया जब उन्होंने घर के खर्च को सीमित करने के लिए नौकर को काम से छुट्टी दे दी । उन्हें लगा घर के छोटे-मोटे काम सब मिलकर कर लिया करेंगे । किन्तु उनके इस फैसले में पत्नी का विरोध उन्हें असह्य हो उठता है । फिर अवकाशप्राप्त गजाधर बाबू एक अहम फैसला लेते हैं —मुझे सेठ रामजीमल की चीनी मिल में नौकरी मिल गई है । खाली बैठे रहने से तो चार पैसे घर में आएँ, वही अच्छा है। उन्होंने तो पहले ही कहा था, मैंने मना कर दिया था । फिर कुछ रूक कर, जैसी बुझी हुई आग में एक चिनगारी चमक उठे, उन्होंने धीमे स्वर में कहा, मैंने सोचा था, बरसों तुम सबसे अलग रहने के बाद, अवकाश पा कर परिवार के साथ रहूँगा । खैर, परसों जाना है। तुम भी चलोगी ?

वक्त एकबार फिर उनका साथ नहीं देता, पत्नी जाने से इनकार कर देती है । एक खालीपन और तनाव के साथ गजाधर बाबू फिर लौट जाते हैं, अपनी उसी दुनिया में जहाँ से वो बड़ी हसरतों के साथ वो वापस आए थे । कहानी का अंत इस पंक्ति के साथ होता है— गजाधर बाबू की पत्नी सीधे चौके में चली गई । बची हुई मठरियों को कटोरदान में रखकर अपने कमरे में लाई और कनस्तरो के पास रख दिया । फिर बाहर आ कर कहा, अरे नरेन्द्र, बाबूजी की चारपाई कमरे से निकाल दे, उसमें चलने तक को जगह नहीं है ।

कमरे से चारपाई नहीं निकाली जाती है, बल्कि गजाधर बाबू को अपने ही घर से बेघर किया जाता है । जिनका आना घर के उन तमाम सदस्यों को अखरा था जिनके साथ रहने की कल्पना में ही गजाधर बाबू ने अपनी जिन्दगी गुजार दी थी ।

निष्कर्ष

'वापसी' में एक वृद्ध और अवकाशप्राप्त व्यक्ति की मनोदशा का चित्रण इतनी शिद्ध से हुई है कि इसकी हर पंक्ति हमें खुद से रूबरू कराती है । कुछ भी नया नहीं है, फिर भी मन को कुछ चुभता है । यह है हमारे समाज की व्यवस्था, हमारी सोच और पीढियों की टकराहट । जिसे साहित्य में पर्याप्त जगह मिली है । इस सन्दर्भ में वापसी एक ऐसी प्रतिनिधि कहानी है जो हिन्दी पाठकों के लिए सदा वांछनीय रहेगी ।

सन्दर्भसूची :

प्रियम्बदा उषा, सम्पूर्ण कहानियाँ, राजकमल प्रकाशन

गगनांचल, भारतीय सांस्कृतिक संबंध परिषद्, वर्ष १७, १९९४

दीप्ति श्वेता, उषाप्रियम्बदा का कथा जगत और नारी त्रासदी, डा. कृष्णचन्द्र मिश्र प्रकाशन, काठमान्डौ, २०१५

समाजभाषिक अध्ययनका दृष्टिमा सहयात्री उपन्यास

*श्री नारायणप्रसाद खतिवडा

सार संक्षेप

उत्तरआधुनिकतावादी समालोचनाअन्तर्गत विविध वादहरू अन्तर्भूत रहेका छन । यसअन्तर्गतका विविध वादहरूमध्ये समाजभाषाविज्ञान पनि एक हो । साहित्यमा समाजको चित्रण गरिएको हुने तथा साहित्यकार तथा साहित्यका पाठक पनि कुनै न कुनै समाजका सदस्य हुने भएकाले समाजभाषिक कोणबाट साहित्यिक कृतिको अध्ययन विश्लेषण गर्नुपर्दछ भन्ने मान्यता समाजभाषाविज्ञानले राख्दछ । समाजभाषाविज्ञानका आधारमा कृतिहरूको अध्ययन विश्लेषण गर्ने क्रम नेपाली समालोचनाको क्षेत्रमा पनि पछिल्लो समयमा निकै बढेको पाइन्छ । यसै सन्दर्भमा यस लेखमा उपन्यासकार 'शीतबिन्दु'द्वारा लिखित 'सहयात्री' उपन्यासको समाजभाषिक दृष्टिले अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । 'शीतबिन्दु' को वास्तविक नाम प्रदीप ज्ञवाली हो । उनको 'सहयात्री' शीर्षकको उपन्यास वि. सं. २०४६ मा प्रकाशित भएको हो । यो उपन्यासको दोस्रो संस्करण वि.सं. २०६० मा प्रकाशित भएको छ । नेपाली समाजका विविध वर्ग, शैक्षिक स्तर, उमेर र लिङ्गका पात्रको प्रयोग गरिएको यस उपन्यासमा भाषिक विविधता पाउन सकिन्छ । जसका कारण यो उपन्यास समाजभाषिक अध्ययनका लागि उपयुक्त रहेको छ । प्रस्तुत लेखमा समाजभाषिक अध्ययनका आधारहरू प्रस्तुत गर्दै समाजभाषिक अध्ययनका दृष्टिमा 'सहयात्री' उपन्यासको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । समाजभाषाविज्ञान, कृतिको समाजभाषिक अध्ययनका आधारहरू तथा 'सहयात्री' उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनका बारेमा जानकारी लिन चाहने तथा समाजभाषाविज्ञानका विषयमा शोध तथा अनुसन्धान गर्न चाहने जोकोहीका लागि पनि प्रस्तुत लेख उपयोगी हुने देखिन्छ ।

१. सामाजिक भाषाविज्ञानको परिचय :

भाषा सामाजिक वस्तु हो । भाषाको उत्पत्ति, विकास र प्रयोग समाजमा नै हुन्छ । समाजविना भाषाको अस्तित्व रहँदैन । मानिसले आफ्ना यावत् क्रियाकलापहरू भाषाका माध्यमबाट सम्पन्न गर्छन् । यसप्रकार भाषा र समाजको यही अभेद्य सम्बन्धको अध्ययन समाजभाषाविज्ञानमा हुन्छ । अर्थात् सामाजिक परिप्रेक्ष्यमा भाषाको अध्ययन गर्ने प्रायोगिक भाषाविज्ञानको शाखालाई सामाजिक भाषाविज्ञान भनिन्छ । 'भाषा सामाजिक सम्प्रेषण एवम् व्यवहारको महत्त्वपूर्ण र प्रभावकारी अध्ययन भएकाले यसले भाषाको प्रयोग पक्षलाई विशेष जोड दिन्छ' (भण्डारी र पौड्याल, २०७० : २) । समाजनिर्पेक्ष रूपमा गरिएको भाषाको अध्ययन पूर्ण नहुने भएकाले भाषाको महत्त्व समाजभाषाविज्ञानका माध्यमबाट मात्र स्पष्ट हुन्छ ।

समाजभाषाविज्ञान भाषा र समाजबिचको अन्तरसम्बन्ध केलाउने भाषिक अध्ययन हो । 'समाजभाषाविज्ञान' शब्द 'समाज' र 'भाषा' दुबैलाई मिलाएर तयार पारिएको हो । 'सामाजिक सम्बन्धका आधारमा भाषाको अध्ययन गर्ने ज्ञानको नयाँ विधा भएको हुनाले यसलाई समाजभाषाविज्ञान भनिएको हो' (धिमिरे, २०६५: १-२) । सैद्धान्तिक रूपले हेर्दा कुनै पनि भाषाको समग्र स्वरूप वा समग्र प्रयोगको अवस्था एकैनासको हुन्छ जस्तो लाग्छ । यद्यपि समाजमा क्षेत्रीय भाषिका, सामाजिक भाषिका, व्यक्ति भाषा, शैलीपरक भेद, प्रयोजनपरक भेद, सामान्य भाषा, स्तरीय भाषा जस्ता विविध खालका भाषिक भेदहरू देखा पर्दछन् । यसर्थ 'सैद्धान्तिक स्वरूपको अध्ययनले मात्र भाषिक प्रयोजनको वर्णन र व्याख्या पूर्ण हुन नसक्ने हुनाले भाषाको व्यावहारिक पक्ष वा प्रकार्यपरक पक्ष र संरचना वा स्वरूप दुबैको एकैसाथ हुनुपर्ने आग्रहका साथ नयाँ शाखाका रूपमा समाजभाषाविज्ञानको उदय भएको हो' (धिमिरे,

२०६५: १) । सामाजिक भाषाविज्ञानमा भाषाको समाजसापेक्ष एवम् सन्दर्भगत अध्ययन गरिन्छ । 'यसले भाषाको अध्ययन समाजसापेक्ष हुनुपर्दछ भन्दै समाजमा प्रयोग हुने भाषाको अध्ययनमा केन्द्रित गर्दछ । समाजमा भाषाको प्रयोग किन हुन्छ ? समाजको प्रकृति, वर्ग र स्तरले भाषामा कस्तो प्रभाव पार्दछ ? भन्ने कुराको खोजी सामाजिक भाषाविज्ञानमा हुन्छ' (ओभा र न्यौपाने, २०७१ : २१) । समाजमा भाषाको उत्पत्ति भएदेखि हालसम्म नै भाषा र समाजका बिचका अभेद्य सम्बन्ध रहेको छ ।

२. सामाजिक भाषाविज्ञानको विकास :

समाज र भाषाको सम्बन्ध भाषाको उत्पत्तिको समयदेखि नै भए पनि यस सम्बन्धको अध्ययन भने धेरै पछि मात्र भएको हो । 'भाषाको संरचना पक्षमा अध्ययन, अनुसन्धान र व्याख्या विश्लेषण गर्ने परम्पराको थालनी पूर्वीय जगत्मा ई.पू. १५०० तिर र पाश्चात्य जगत्मा ई. पू. ४०० तिर भएको देखिन्छ । तर भाषिक चिन्तनको यति पुरानो अध्ययन परम्परा भए पनि सामाजिक सन्दर्भमा भाषाको वैज्ञानिक अध्ययन गर्ने परम्पराको प्रारम्भ धेरै पछि आएर मात्र भएको हो' (धिमिरे, २०६५: ६) । औपचारिक रूपमा समाज र भाषाबिचको सम्बन्धको अध्ययन इसाको बिसौं शताब्दीको उत्तरार्धदेखि मात्र भएको हो । त्यसैले समाजभाषाविज्ञान भाषाविज्ञानको एक नवीन शाखाको रूपमा देखा पर्दछ ।

'सोसियोलिङ्ग्विस्टिक्स' शब्दको पहिलो प्रयोग सन् १९३९ मा थोमस हड्सनले 'म्यान इन्डिया' नामक पुस्तकको एउटा लेखका लागि गरेका थिए । भाषाविज्ञानको क्षेत्रमा भने सर्वप्रथम यसको प्रयोग गर्ने व्यक्ति इयुजिन निडा हुन् जसले आफ्नो 'स्वविज्ञान'

* लेखक डी.ए.वी.का नेपाली विभागीय प्रमुख हुनुहुन्छ ।

को दोस्रो संस्करणमा 'समाजभाषाविज्ञान' शब्द उल्लेख गरेका थिए' (धिमिरे, २०६५: २)। यद्यपि 'सोसियोलिङ्ग्विस्टिक्स' शब्दको प्रथम प्रयोग हावेर क्युरीले सन् १९५२ मा गरेका हुन् भन्ने चर्चा पनि पाइन्छ। साथै उनी स्वयम्ले पनि आफू 'सोसियोलिङ्ग्विस्टिक्स' शब्दको प्रथम प्रयोक्ता भएको दाबी गरेका छन्। 'सन् १९६६ मा डेल हाइम्सको 'समाजभाषाविज्ञानमा तालिम' शीर्षकको लेख सार्वजनिक भएपछि भाषा र संस्कृति, भाषाको समाजशास्त्र तथा भाषाको समाजसँगको सम्बन्धका बारेमा महत्त्व बढ्न थालेको पाइन्छ' (ओभार र न्यौपाने, २०७१ : २१)। समाजभाषिक अध्ययनको सुरुवात गराउनमा भने हाइम्सको महत्त्वपूर्ण योगदान रहेको देखिन्छ। 'हाइम्सको प्रतिवेदनपछि मात्र समाजभाषाविज्ञानसँग सम्बन्धित विषयवस्तुहरू भाषाविज्ञान, भाषा, संस्कृति, भाषाको समाजशास्त्र, भाषा चालचलनका साथै समाजभाषाविज्ञानसमेतको आधिकारिक रूपमा अध्ययन अध्यापन प्रारम्भ भयो भन्ने हाइम्सको भनाइ रहेको छ' (धिमिरे, २०६५: २)। यसपछि विभिन्न विद्वानहरूको ध्यान समाजभाषिक अध्ययनतर्फ गएको र विस्तारै समाजभाषिक अध्ययन विकासको गतिमा विश्वव्यापी रूपमा अगाडि बढेको पाइन्छ। सन् १९६०-७० को दशकमा सामाजिक भाषाविज्ञान एक स्वतन्त्र विषयका रूपमा विकसित भएको देखिन्छ। 'फर्थले आफ्नो सिद्धान्त 'स्थितिको प्रसङ्ग' मा सामाजिक विज्ञानमा जस्तै मानिसको भाषिक व्यवहारका क्रियाकलापहरूलाई समाजमा आधारित भएर हेर्नुपर्छ भन्दै भाषाको सामाजिक पक्षलाई महत्त्व दिएका छन्। फर्थको भाषालाई सामाजिक सन्दर्भमा हेर्ने दृष्टिकोणसँग ह्यालिडे, मिचेल जस्ता विद्वान सहमत हुन पुगेका छन्' (भण्डारी र पौडेल, २०६७ : २)। समाजभाषाविज्ञानको विकासका क्रममा सन् १९६४ मा क्यालिफोर्नियाको लेक एरोहेडमा भएको भाषाविद्हरूको सम्मेलनको पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको देखिन्छ। उक्त सम्मेलनमा हेनरी यम, जोन गुम्पर्ज, इनार हजिन, डेल हाइम्स, जोन फिसर, विलियम समरिन, पाउल फ्रेडिच, चार्ल्स फर्ग्युसनलगायतका विद्वानहरूको सहभागिता रहेको थियो। सम्मेलनका सहभागीहरूले भाषिक भूगोल, भाषा सम्पर्क, ऐतिहासिक परिवर्तन, जातिविज्ञान र भाषा योजना जस्ता विषयहरूमा नवीन धारणा प्रस्तुत गर्दै नवीन छलफल अगाडि बढाएका थिए। 'सम्मेलनमा प्रत्येक अनुसन्धान परम्परालाई उपयुक्त हुने दुई शीर्षक 'भाषा र समाज' तथा 'समाजभाषाविज्ञान' छनोट गरिनुका साथै यी दुबै विषयसँग सम्बन्धित पाठ्यक्रम तयार गर्नुपर्ने विचार पारित भयो' (धिमिरे, २०६५: २)। यसै वर्ष भएको 'ब्लुमिन्स भाषिक सम्मेलन'ले पनि समाजभाषाविज्ञानको विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ।

३. समाजभाषिक अध्ययनका आधारहरू :

समाजभाषिक अध्ययन भन्नले समाजले प्रयोग गर्ने भाषाको समग्र पक्षको अध्ययन भन्ने बुझिन्छ। समाजभाषिक अध्ययनका लागि निम्न लिखित पक्षहरूलाई अध्ययनका आधारका रूपमा लिइन्छ :

३.१ भाषाको वर्गीय भेद :

समाजमा रहेका विभिन्न वर्गले फरक फरक भाषाको प्रयोग गर्दछन्। 'आयस्तर, आयस्रोत र धनसम्पत्ति आदि कारणले सामाजिक सदस्यको लवाइखवाइ, रहनसहन र बोलीचालीमा भिन्नता ल्याइदिने हुँदा समाजभाषिकाको अध्ययनमा उल्लिखित विविध पक्षहरू पनि समावेश हुनु आवश्यक छ' (धिमिरे, २०६५: २७)। समाजमा उच्च, मध्यम र निम्न फरक फरक खालका वर्ग हुन सक्छन्। यी फरक फरक वर्गका मानिसहरूले प्रयोग गर्ने भाषा पनि फरक फरक हुन्छ।

यसरी उच्च वर्ग, मध्यम वर्ग र निम्न वर्गका व्यक्तिहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा तहगत भिन्नता पाइन्छ। 'समाजको कुलीन वर्गका भाषा र सामान्य परिवारको भाषामा भिन्नता हुन्छ भन्ने कुराको प्रमाणका रूपमा नेपालका राणा भारदारी खानदानमा बोलिने भाषा र अन्य सर्वसाधारण जनजीवनमा बोलिने भाषालाई लिन सकिन्छ' (धिमिरे, २०६५: २७)। यसरी भाषाको उच्च भेद लक्ष्यप्रतिष्ठ भेद हो भने निम्न भेदचाहिँ अल्पप्रतिष्ठित भेद हो' (धिमिरे, २०६५: ३७)। वर्गको आधारमा भाषाको सामाजिक स्थितिको पहिचान गर्न सकिन्छ। वर्गका आधारमा उच्च वर्ग, मध्यम वर्ग र निम्न वर्ग गरी तिन ओटा वर्ग देखिन्छन्।

३.२ भाषाको लैङ्गिक भेद :

मानिसका पुरुष र महिला गरी दुई लिङ्ग रहेका हुन्छन्। समाजमा भाषा प्रयोगका क्रममा पनि लिङ्गका आधारमा भिन्नता देखिन्छ। 'लिङ्गका आधारमा वक्ता पुरुष वा महिला के हो सोहीअनुसृत उसका बोलीमा भिन्नता पाइन्छ' (धिमिरे: २०६५: २८)। नेपाली भाषाको क्रियामा स्पष्ट लिङ्गभेद पाइन्छ। जस्तै: म आएको थिएँ (पुरुष), म आएकी थिएँ (महिला)। यसका अतिरिक्त महिलाहरू गहना, भान्छा, घरधन्दा, शृङ्गारका साधन आदिसँग सम्बन्धित शब्दहरूको बढी प्रयोग गर्दछन् भने पुरुषले प्रयोग गर्ने भाषा त्यसभन्दा फरक हुन्छ। यसरी भाषाको प्रयोगलाई लिङ्गको आधारमा पुरुषले प्रयोग गर्ने भाषा र महिलाले प्रयोग गर्ने भाषा गरी दुई प्रकारले अध्ययन गर्न सकिन्छ।

३.३ भाषाको शैक्षिक भेद :

शिक्षाका आधारमा मानिसलाई शिक्षित र अशिक्षित गरी दुई प्रकारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ। 'शैक्षिक अवस्थासित सम्बन्धित वक्ताको भाषिक उच्चारण, शब्दचयन, शैली र विषयवस्तुको प्रतिपादन प्रक्रिया भिन्नानभिन्नै किसिमका हुन्छन्' (धिमिरे: २०६५:२८)। भाषा प्रयोग शिक्षाको आधारमा पनि निर्धारण हुने गर्दछ। तसर्थ मानिसले समाजमा प्रयोग गर्ने भाषालाई भाषाको प्रयोक्ता शिक्षित छ वा छैन भन्ने आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ। जस्तै : शिक्षित व्यक्तिहरू ओभरसियर, क्लास, डक्टर, प्लेट, सर्टिफिकेट जस्ता शब्दको प्रयोग गर्दछन् भने अशिक्षितहरू तिनै शब्दको उच्चारण उपरसेर, किलास, डाक्टर, पिलेट, साटीपिकेट उच्चारण गर्दछन्। यसरी शिक्षित र अशिक्षित व्यक्तिले प्रयोग गर्ने भाषामा सामाजिक भेद पाइन्छ।

३.४ भाषाको उमेरगत भेद :

मानिसको जीवनावस्थालाई विभिन्न चरणमा विभाजन गर्न सकिन्छ। 'उमेरका दृष्टिले वक्ता बालक, जवान, बुढो कस्तो छ, तिनीहरूको पनि आआफ्नै किसिमको भाषा हुन्छ' (धिमिरे, २०६५:२८)। बालबालिकाले बोल्ने भाषा, युवाले बोल्ने भाषा र वृद्धहरूले बोल्ने भाषामा भिन्नता पाइन्छ। यसमा उमेरगत ज्ञान, रूचि र अनुभवले भाषाप्रयोगमा प्रभाव पार्दछ। यसरी उमेरगत रूपमा भाषाका सामाजिक भेद देखापर्दछन्। व्यक्ति उमेरअनुसार विभिन्न अवस्थामा प्रवेश गर्दा उक्त अवस्थाअनुसार उसले प्रयोग गर्ने भाषामा पनि भिन्नता आउँछ। उमेरका आधारमा बाल, युवा र वृद्ध गरी भाषाका तिन भेद देखा पर्दछन्।

यसप्रकार समाजभाषिक अध्ययनका क्रममा जात र पेसाका आधारमा पनि समाजमा भाषिक प्रयोगमा भिन्नताको स्थिति पाउन सकिन्छ। समाजमा जातका आधारमा हुने भाषिक भिन्नता त्यति सजिलो नभई जटिल किसिमको हुन्छ। 'पश्चिमी मुलुकतिरका भाषावैज्ञानिकहरू

समाजको वर्गीकरणमा जातीय आधारलाई त्यति महत्त्व दिँदैनन् । तर पूर्वीय परम्परामा नेपाल र भारतका समाजमा भने जातीय वर्गभेद स्पष्ट रूपमा रहेको छ र यिनीहरूको भाषिक प्रयोगमा पनि असमानता छ' (धिमिरे, २०६५ : २९) । यस्तो स्थिति रहेपछि उच्च जाति र तल्लो जातिका बिचमा हुने जुन किसिमको भाषिक प्रयोगगत भिन्नताको स्थिति शिक्षा लगायतका कारणबाट कम हुँदै गएको छ । तल्लो जातिका व्यक्तिहरूले शिक्षा प्राप्त गरेका छन् भने उक्त अवस्थामा उक्त जातिले स्तरीय र शिष्ट भाषाको प्रयोग गरेको हुन्छ । त्यस्तै पेसाका आधारमा पनि समाजमा भाषिक प्रयोगमा केही भिन्नता पाइने स्थिति पनि देखा पर्दछ । समाजभाषिक अध्ययनका क्रममा पनि कतिपयले पेसाका आधारमा समाजभाषिक अध्ययन गरेको पाइन्छ । तर कुनै पेसामा संलग्न भएको व्यक्तिले केही सम्बन्धित पेसा र व्यवसायसँग सम्बन्धित शब्दको प्रयोग गरे पनि भाषाशैलीगत रूपमा ठुलो भिन्नता पाउन सकिँदैन । यसर्थ समाजभाषिक अध्ययनका क्रममा मूल रूपमा शिक्षा, उमेर, वर्ग र लिङ्गलाई नै प्रमुख आधार मानेर कृतिको समाजभाषिक अध्ययन गर्नु बढी सान्दर्भिक हुने देखिन्छ ।

४. समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा सहयात्री उपन्यासका पात्रहरूको वर्गीकरण :

'सहयात्री' उपन्यास नेपाली समाजको यथार्थतालाई चित्रण गरेर रचना गरिएको उपन्यास हो । यसमा नेपाली समाजका विविध खालका पात्रहरू र तिनका कार्य तथा विचारलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

उक्त उपन्यासमा प्रयुक्त पात्रहरूलाई समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा निम्नानुसारको तालिकाबाट स्पष्ट पार्न सकिन्छ :

यस उपन्यासमा वर्गका आधारमा उच्च, मध्यम र निम्न गरी तिनै वर्गका प्रकारका पात्रहरूको प्रयोग पाइन्छ । उपन्यासमा प्रमुख रूपमा मध्यम वर्गका पात्रहरूको प्रयोग पाइन्छ । उपन्यासमा इन्दुकी आमाले उच्च वर्गीय पात्रको प्रतिनिधित्व गरेकी छन् । इन्दु, नवराज, नरहरि पण्डित, पण्डित, लक्ष्मी, नारान, गोविन्द, विष्णु, काइँली, हरिलाल, कृष्ण मध्यम वर्गका पात्रका रूपमा देखिएका छन् । उपन्यासमा निम्न वर्गको उपस्थिति न्यून रहेको छ ।

यस उपन्यासमा शिक्षाको आधारमा शिक्षित र अशिक्षित दुबै खालका

पात्रहरू रहेका छन् । इन्दु, नवराज, हरिलाल र कृष्ण शिक्षित पात्रका रूपमा तथा नरहरि पण्डित, पण्डित, लक्ष्मी, नारान, गोविन्द, विष्णु, काइँली आदि अशिक्षित पात्रका रूपमा देखा परेका छन् ।

यस उपन्यासमा उमेरका आधारमा बालक, युवा र वृद्ध गरी तिनै खालका पात्रहरू रहेका छन् । नारान, गोविन्द र विष्णु बाल पात्रका रूपमा, इन्दु, नवराज, हरिलाल, लक्ष्मी, कृष्णलगायतका पात्रहरू युवा पात्रका रूपमा तथा नरहरि पण्डित, पण्डित, काइँली र इन्दुकी आमा वृद्ध पात्रका रूपमा देखा परेका छन् ।

यस उपन्यासमा महिला र पुरुष दुबै लिङ्गका पात्रहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । इन्दु, पण्डित, लक्ष्मी, काइँली, इन्दुकी आमा आदि महिला पात्र हुन् भने नवराज, पण्डित, विष्णु, नारान, गोविन्द, हरिलाल, कृष्ण आदि पुरुष पात्र हुन् ।

यसरी उपन्यासमा वर्गगत आधारमा उच्च, मध्य र निम्न वर्गीय, लिङ्गगत आधारमा महिला र पुरुष, शैक्षिक आधारमा शिक्षित र अशिक्षित तथा उमेरगत आधारमा बालक, युवा र वृद्ध गरी विविध खालका पात्रहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

५. 'सहयात्री' उपन्यासमा प्रयुक्त भाषाको समाजभाषिक विश्लेषण :

साहित्य समाजको ऐना हो । समाजका विविध पक्षलाई साहित्यमा चित्रण गरिएको हुन्छ । साहित्यको आख्यानात्मक विधाका रूपमा रहेको उपन्यासमा पनि समाजको सशक्त र जीवन्त चित्रण गरिएको हुन्छ । 'सहयात्री' उपन्यास पनि नेपाली ग्रामीण समाजको जीवन्त चित्रण गरिएको एक उत्कृष्ट उपन्यास हो । यसमा नेपाली ग्रामीण समाजका विविध पक्षको जीवन्त चित्रण गरिएको छ । यस उपन्यासमा नेपाली समाजका विभिन्न वर्ग, उमेर, लिङ्ग र शैक्षिक अवस्थाका पात्रहरूको प्रयोग गरिएको छ । यसर्थ उपन्यासमा प्रयुक्त भाषालाई समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा निम्नानुसार अध्ययन विश्लेषण गर्न सकिन्छ :

५.१ भाषाको वर्गगत भेद :

मानिसलाई वर्गका आधारमा उच्च, मध्यम र निम्न गरी तिन प्रकारमा विभाजन गर्न सकिन्छ । यी फरक फरक वर्गका मानिसहरूको समाजमा शिक्षा, सञ्चार, औपचारिक कार्यक्रम तथा शिक्षित

क्र. सं.	पात्र	वर्ग			शिक्षा		उमेर			लिङ्ग	
		उच्च	मध्यम	निम्न	शिक्षित	अशिक्षित	बालक	युवा	वृद्ध	महिला	पुरुष
१.	इन्दु	-	+	-	+	-	-	+	-	+	-
२.	नवराज	-	+	-	+	-	-	+	-	-	+
३.	नरहरि पण्डित	-	+	-	-	+	-	-	+	-	+
४.	पण्डित	-	+	-	-	+	-	-	+	+	-
५.	लक्ष्मी	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-
६.	नारान	-	+	-	-	+	+	-	-	-	+
७.	गोविन्द	-	+	-	-	+	+	-	-	-	+
८.	विष्णु	-	+	-	-	+	+	-	-	-	+
९.	काइँली	-	+	-	-	+	-	-	+	+	-
१०.	हरिलाल	-	+	-	+	-	-	+	-	-	+
११.	इन्दुकी आमा	+	-	-	-	+	-	-	+	+	-
१२.	कृष्ण	-	+	-	+	-	-	+	-	-	+

व्यक्तिसँगको सम्पर्कको पहुँच फरक फरक हुने भएकाले यिनीहरूले प्रयोग गर्ने भाषा पनि फरक फरक रहेको हुन्छ । प्रस्तुत 'सहयात्री' उपन्यासमा प्रयुक्त वर्गीय भाषालाई तल प्रस्तुत गरिएको छ :

उच्च वर्ग :

यस उपन्यासमा प्रयुक्त उच्च वर्गीय भाषा यसप्रकार रहेको छ :

इन्दुकी बहिनीले आमासँग सोधेकी छन् :

"मुमा, दिदी कहिले आउनुहुन्छ नि ?" (पृ. ३७)

यसरी माथिको भनाइमा उच्च आदरका साथ आमालाई 'मुमा' भनेकाले उक्त भाषा उच्च वर्गीय भाषाको रूपमा देखा पर्दछ ।

इन्दु आफ्नो घरबाट माइत आएपछि उनको टिटलाग्दो अवस्था देखेर उनकी आमाले के गर्छिन् ? भनी गरेको प्रश्नको उत्तरमा इन्दुले भन्छिन् :

"हजुरले नै भन्नुहोस्, म के गरूँ ? मेरो त दिमागले काम गर्न सकेको छैन । " (पृ.४२)

माथि प्रस्तुत गरिएको भनाइमा 'हजुर' भन्ने शब्द प्रयोग गरिएका कारण यो भाषा उच्च वर्गीय भाषाको रूपमा देखा परेको छ ।

मध्यम वर्ग :

यस उपन्यासमा प्रयुक्त मध्यम वर्गीय भाषा यसप्रकार रहेको छ :

बिरामी परेको समयमा सासूले इन्दुलाई भनेकी छन् :

"दुःख नगर दुलही ... अब ... केही गरे पनि हुन्न ?, ... काल पस्यो ... अब लगेरै छाड्छ..." (पृ. ६९)

त्यस्तै देशको राजनीतिक परिवर्तनका लागि भएको आन्दोलनका क्रममा बालिएको राँको देखेपछि इन्दुलाई आँगनमा बोलाउँदै सासूले भन्छिन् :

"सुनिस् त दुलही, यहाँ आइज न एक पटक" (पृ. ११५)

माथि प्रस्तुत गरिएका इन्दुकी सासू पण्डित्नीद्वारा व्यक्त वाक्यहरूमा बुहारीलाई कुनै समयमा अनादरयुक्त 'तँ' को प्रयोग गरिएको छ भने कुनै समयमा सामान्य आदरयुक्त 'तिमी' सामान्य आदरको प्रयोग गरिएको छ । यसबाट यो भाषा मध्यमवर्गीय भाषा हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

इन्दु माइत गएको बेलामा उनकी आमाले भनेकी छन् :

"मैले तेरे मायाले त भनेकी हुँ नि ! उस बेला पनि मैले त्यतिभाँती भनें, तैले टेरपुच्छरै लगाइनस्, आज यो हालत भयो ! अब पनि त्यसै पापीसँग टाँसिन खोज्छेस् भने मेरो के लाग्यो र ?" (पृ. ४३)

"त्यसो भए इन्दु, यसो गर् । तैले जसरी भए पनि उनलाई जेलबाट छुटा" (पृ. ४३)

इन्दुकी आमाबाट व्यक्त माथिको पहिलो भनाइमा ज्वाइँलाई 'पापी' भन्दै अनादरयुक्त 'तँ' सम्बोधन गरिएको छ भने दोस्रो भनाइमा 'उनलाई' भन्दै सामान्य आदरयुक्त 'तिमी' सम्बोधन गरिएको छ । आफूले आदर गर्नुपर्ने व्यक्तिलाई पनि कहिले अनादरको प्रयोग गर्नु तथा कहिले सामान्य आदरको प्रयोग गर्नुले यो भाषा मध्यम वर्गीय

व्यक्तिको भाषा हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

निम्न वर्ग :

यस उपन्यासमा प्रयुक्त निम्न वर्गीय भाषा यसप्रकार रहेको छ :

इन्दु चौतारामा बसिरहेको बेला उनको देवरले उनलाई भन्छ :

"भाउजू घर आऊ रे । " (पृ. २)

"आमाले त हो नि, छिट्टै हिँड रे । किन बस्न पर्यो यहाँ ?" (पृ. ३)

चाँडै आऊ नि फेरि..... ।" (पृ. ३)

हाम्रो समाजमा भाउजूलाई उच्च आदरको प्रयोग गरिने भए पनि सामान्य आदर को प्रयोग गरिएका कारण यो संवाद निम्न वर्गीय भाषाको रूपमा देखा परेको छ ।

आफ्ना नातिहरूको लडाइँ देखेर पण्डित्नीले भनेकी छिन् :

"थुइय्या छाँडा हो ! खाइसके मासु यी वाहनहरूले ! " (पृ.३)

"पख् ! आउलास् नि घिचन त ! देख् न तँलाई । " (पृ.१५)

'छाँडा', 'वाहन', 'घिचन' जस्ता तल्लो स्तरका शब्द आफ्ना नातिहरूलाई प्रयोग गर्नुले यो भाषा निम्न वर्गीय भाषाका रूपमा देखा पर्दछ ।

वनमा घाँस काटेर फर्कने क्रममा माइलीले नन्दलाई भनेकी छिन् :

"तँजस्ती वनवनै दश जनालाई ढुकेर हिँड्ने पात्तर हुँ र म ? काम नपाएर प्याच प्याच बोल्दी रैछे नकच्चरी । " (पृ. २०)

"नकरा है बोक्सी । " (पृ. २०)

माथिको भनाइमा नन्दलाई तँ भन्ने तथा पात्तर, नकच्चरी, बोक्सी जस्ता शब्दको प्रयोग गरेका कारण यो निम्न वर्गीय भाषा भएको स्पष्ट हुन्छ ।

५.२ भाषाको लिङ्गगत भेद

लिङ्गका आधारमा पनि भाषाको प्रयोगमा भिन्नता पाइन्छ । अर्थात् पुरुष र महिलाले प्रयोग गर्ने भाषा फरक फरक हुन्छ । प्रस्तुत 'सहयात्री' उपन्यासको भाषालाई लैङ्गिकताको आधारमा निम्नानुसार विश्लेषण गरिएको छ :

पुरुष :

यस उपन्यासमा पुरुष पात्रले प्रयोग गरेको भाषा यसप्रकार रहेको छ :

ज्योतिले सुनाएको कथामा आफ्नो भ्रष्टाचार मुद्दाबाट उन्मुक्ति पाउन छोरीको विवाह गुन्डासँग गर्न लाग्दा आफ्नी छोरीलाई बाबुले भनेको छ :

"तँलाई नकटी ! अफ मुख लाग्छेस् ? आफ्नै बाबुलाई जिउँदै नर्कमा हाल्न खोज्दै छे, अफ भन्छेस् बुर्फेकी छु भनेर ! बुफिस् ? यता सुन्, यो बिहा जसरी पनि हुन्छ, भएन भने म गगनसिंह नै हैन बुफिस् ?" (पृ. ५३)

पुरुषप्रधान हाम्रो समाजमा पुरुषले आफ्ना छोरीको विवाह गर्दा

उनीहरूको इच्छा र चाहनाको सम्मान नगरी आफ्नो स्वार्थ पूर्तिको साधन बनाउँछन् भन्ने भाव व्यक्त भएको माथिको भनाइ पुरुष पात्रको संवादको उदाहरणका रूपमा देखा परेको छ ।

धर्म नामको केटाले चन्द्रालाई जबर्जस्ती गर्ने क्रममा बोलेको भाषा यस्तो रहेको छ :

“हा हा हा ... मेरा फेला परेपछि उम्कौला भन्ने नटाने हुन्छ चन्द्रा । कति दिनदेखि पर्खेर बसेको थिएँ, बल्ल पन्यौ चरी, शिकारीका फेला !” (पृ. १०२)

महिलालाई कमजोर ठानेर उनीहरूमाथि जबर्जस्ती गर्ने यौनपिपासु पुरुषको दम्भयुक्त प्रवृत्ति माथिको भनाइमा व्यक्त भएको छ । यसबाट यो भाषा पुरुषको भएको स्पष्ट हुन्छ ।

महिला :

यस उपन्यासमा महिला पात्रले प्रयोग गरेको भाषा यसप्रकार रहेको छ :

नवराजसँग इन्दुको विवाह हुनुभन्दा अगाडि इन्दुसँग विवाहको कुरा चलेको राम्रो केटालाई इन्दुले अस्वीकार गरेपछि उनलाई सम्झाउने क्रममा सरिताले भनेकी छे :

“तिम्रो कुरा म केही बुझ्दिनँ । आखिर के काम छ र हामीले पढ्नुको ? जेजति पढे पनि बिहा नगरी हुन्न क्यारे । त्यसपछि त भातभान्सा, घरव्यवहार, बालबच्चा ! के अर्थ हामीलाई त्यतिखेर यो केमेस्ट्री र फिजिक्सको ? ” (पृ. ४५)

यसरी महिलाले जतिसुकै पढे पनि उनीहरूले मातभान्सा गर्नेपर्ने, बालबच्चा जन्माउनैपर्ने र उक्त अवस्थाबाट मुक्ति पाउन नसकिने बाध्यात्मक अवस्थाको प्रस्तुति पाइने उक्त भाषा महिलाले प्रयोग गर्ने भाषाको रूपमा उपन्यासमा आएको छ ।

जमुनाले इन्दुसँग आफ्नो पीडा पोख्दै भनेकी छन् :

“इन्दु म पनि त एउटी मान्छे हुँ ।आखिर म डुँडी छैन, खोरण्डी छैन, अन्धी छैन । तर म नराम्री अरे, म काली अरे ! तर म आज आफ्नै घरमा कुकुनी जस्ती भएकी छु । यस्तो हुनुभन्दा त विधुवा भएको भए बरु छैनन् भनेर चित्त बुझाउन त हुन्थ्यो । ” (पृ. ८३)

यसप्रकार जमुनाले व्यक्त गरेको माथिको भनाइमा उनलाई आफ्नो परिवारमा मान्छेको रूपमा व्यवहार नगरिएको, कुकुर जस्तो पनि नटानिएको, उनको रूप र सौन्दर्य नभएकाले उनलाई हेला नभएको र आफ्नो पति हुनु र नहुनुको कुनै अर्थ नभएको भन्ने भाव व्यक्त भएको कारण यो भाषा महिलाले व्यक्त गरिएको पाइन्छ ।

कुराकानीकै क्रममा विष्णुले इन्दुसँग भन्छिन् :

“हाम्रो पनि त नाम छ नि । त्यही नामले बोलाए हुन्न र ? किन होला सधैंभरि ए आइमाई ! ए धुर्कोटे, ए कोप्ची भन्ने मेरो कति राम्रो नाम छ मुना । तर मैले कहिल्यै यो नाम सुन्न पाइँनँ । बरु ए कुकुनी रे, रौंडी रे, राछेस्नी रे, हामी रौंडी भए उनीहरू कसरी ज्यूँदै छन् हँ ? किताबमा पनि हामीलाई सधैंभरि यसरी पिट्न पाउँछन् भनेर लेखेको ? हाम्रो जुनी सधैंभरि यस्तै गाली खान बनेको हो र ?” (पृ. ८४)

आफूलाई कहिल्यै पनि आफ्नो वास्तविक नामले नबोलाइएको, आइमाई, धुर्कोटे, कोप्ची जस्ता नामले अभि कुकुनी, रौंडी, राछेस्नी जस्ता निम्न स्तरका शब्दको प्रयोग गरी बोलाइने गरेको कुरा व्यक्त गरेकी छिन् । शिक्षित मानिसले नै त्यस्ता शब्दको प्रयोग गरेकाले किताबमा त्यस्तै लेखिएको तथा सधैंभरि यस्तै गाली खानुपर्ने हो ? भन्ने प्रश्न गर्दै महिलामाथि भएको अत्याचारप्रति व्यङ्ग्यसमेत गरिएको यो भाषा महिलाले प्रयोग गरेको भाषाको रूपमा देखा परेको छ ।

५.३ भाषाको शैक्षिक भेद :

समाजमा भाषा प्रयोगको स्थितिमा शिक्षाले पनि भेद उत्पन्न गराउँदछ । अर्थात् शिक्षित व्यक्ति र अशिक्षित व्यक्तिले प्रयोग गर्ने भाषामा भिन्नता रहेको हुन्छ । ‘सहयात्री’ उपन्यासको भाषालाई भाषाको शैक्षिक भेदका आधारमा निम्नानुसार विश्लेषण गरिएको छ :

शिक्षित :

यस उपन्यासमा शिक्षित पात्रले प्रयोग गरेको भाषा यसप्रकार रहेको छ :

इन्दुले आफूसँग भनेको कुरा देवीले यसरी व्यक्त गरेकी छिन् :

“दिदी यी गहना त हामी नारीलाई दासी बनाइराख्न पुरुषले बनाएका हुन् । हाम्राई यिनै गहना र कपडाले सिँगारेर खेलौना बनाउँछन् । यस्ता बन्धन तोड्नुपर्छ हाम्ले । ” (पृ.२१)

यस भनाइमा नारी शोषणविरुद्धको चेतनाको कारण यो शिक्षित व्यक्तिले प्रयोग गरेको भाषा हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

आफ्ना आमाबाबुले नवराजसँग विवाह नगर्न गरेको आग्रहलाई अस्वीकार गर्दै इन्दुले भनेकी छन् :

“कालो र सेतो छुट्याउने मेरो पनि विवेक छ । हजुरहरू मलाई गहना कपडाले सिँगारेर पुतली जस्तै बनाएर बिक्री गर्न चाहनुहुन्थ्यो हैन ? भो चाहिएन हजुरहरूको धनसम्पत्ति आफैँ राख्नुहोस् । बैनीहरू छँदै छन् क्यारे, दिनु नि लखपति करोडपतिहरूलाई। ” (पृ. २८-२९)

सामाजिक कुसंस्कारका विरुद्ध सारगर्भित तर्कले युक्त माथिको भाषा शिक्षित व्यक्तिले प्रयोग गर्ने भाषाका रूपमा देखा पर्दछ ।

नवराजले गरेको भाषणको अंश यस्तो छ :

“खोज्यो भने यहाँ सियो भेटिन्छ, अँध्यारा भुप्राका मान्छेका आँखा खोल्दै गरेका चेतनाका दियाहरू भेटिन्छन् । साँघुरो छिँडीको सानो कोठामा बसेर फिस घटाउन पोस्टर कोर्दै गरेका विद्यार्थीहरू भेटिन्छन् । तर दिउँसै व्यस्त सहरमा मान्छेकै साम्नेबाट जिन्दगी लुट्नेचाहिँ भेटिँदैनन् । ” (पृ. ३०)

राजनीतिक चेतनायुक्त तार्किक भाषा तथा फिस, पोस्टर जस्ता अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोगका कारण उक्त भाषा शिक्षित व्यक्तिले प्रयोग गरेको भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

घरबाट माइत फर्केकी इन्दुको अवस्था देखेपछि इन्दुकी साथी सरिताले भन्छिन् :

“इन्दु मैले त सपनामा पनि सोच्या थिएँन, तिम्रो यस्तो कन्डिसन होला भन्ने कुरा !” (पृ.४५)

माथिको बनाइमा कन्डिसन अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोग भएको कारण शिक्षित व्यक्तिको भाषा हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

इन्दुको अवस्था देखेर सरिताले चियाको चुस्की लिनै होच्याउने शैलीमा भनेकी छिन् :

"कि अब पनि गाउँमै जाने, रिभोल्युसन, लिडिङ गर्ने रोमान्स बाँकी छ ? या जिन्दगीको रियालिटीलाई राम्ररी फिल गर्नु ? " (पृ. ४६)

माथिको सरिताको बनाइमा रिभोल्युसन, लिडिङ, रोमान्स, रियालिटी जस्ता अङ्ग्रेजी भाषाका शब्दहरूको प्रयोग गरेका कारण उक्त भाषा शिक्षित व्यक्तिले प्रयोग गरेको भाषाको रूपमा देखा पर्दछ ।

नवराजसँगको कुराकानीका क्रममा इन्दुले भन्छिन् :

"हरेक भोगाइको आफ्नै महत्त्व हुन्छ, आफ्नै स्थान हुन्छ । भोग्नु भनेको शारीरिक यन्त्रणा मात्र हैन नि ।" (पृ. ९३)

यसरी जीवनको बारेमा दार्शनिक अभिव्यक्ति दिइएको माथिको बनाइ शिक्षित व्यक्तिको स्तरीय भाषिक अभिव्यक्तिका रूपमा प्रस्तुत भएको छ ।

अशिक्षित :

यस उपन्यासमा अशिक्षित पात्रले प्रयोग गरेको भाषा यसप्रकार रहेको छ :

कार्कीनीसँग संवादका क्रममा पण्डितनीले बोलेको संवाद यस्तो रहेको छ :

"के गर्नु नानी जेठाको विवाह त्यस्तै भयो । माइलाको बिहा त बाजा बजाएर धुमधामसित गरम्ला, दाइजो पनि ग्वाम्मै ल्याम्ला, छोरो पढेको पनि छ, कुलघरानकी केटी खोजम्ला भन्ने कत्रो धोको थियो । " (पृ. ५)

पण्डितनीको माथिको बनाइबाट उनमा सामाजिक कुसंस्कारको रूपमा रहेको दाइजोप्रतिको मोह तथा इन्दु जस्ती असल र शिक्षित बुहारीलाई चिन्न नसकेको अनि उक्त बनाइका क्रममा उनले प्रयोग गरेका गरम्ला, ल्याम्ला, खोजम्ला जस्ता शब्दको प्रयोगबाट उक्त संवाद अशिक्षित व्यक्तिले गरेको भाषा हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

इन्दु बिरामी भएका बेलामा उनकी सासूले गाली गर्दै भनेकी छिन् :

"धामीभौँत्रीले नभए केले हुन्छ त ? लागोभागो, देवीदेउता, पूजापाठ, चोखोनीतो केही मतलब छैन, अनि काँबाट निको हुन्छ ? डागडर, डागडर..... खुबै गर्यो तिम्रो डागडरले ! " (पृ. १४)

यसरी धामीभौँत्रीप्रतिको अन्धविश्वास, लागोभागो, देवीदेउता, पूजापाठ, चोखोनीतो नगरेका कारण रोग निको नभएको ठानी डाक्टरप्रति अविश्वास गर्ने तथा डाक्टर शब्दको उच्चारण गर्न नजानी डागडर उच्चारण गर्नुले उक्त भाषा अशिक्षितले प्रयोग गरेको स्पष्ट हुन्छ ।

बसको यात्रा गर्दै इन्दु माइतबाट घर फर्कने क्रममा बसको डन्डी समातेर उभिएकी विधवाले बान्ता गर्दा लाहुरेको

शरीरमा बान्ताको छिटा परेपछि गाली गर्दै लाहुरेले भन्छ :

"साले गन्धे बुढिया, तेरा आँखा छैनन् ? (पृ. ६०)

"साला पहाडमा पैसा तिरेर पनि आरामले हिँड्न पाइन्न यार ! ए कन्डक्टर, बाहिर निकाल् यो हराम बुढियालाई !" (पृ. ६०)

लाहुरेको उक्त कुरा सुनेपछि एउटा विद्यार्थीले लाहुरेलाई के गर्नु भएको देख्नुहुन्न विचरीको हालत कस्तो भैराछ ? भन्दा लाहुरे रिसाउँदै भन्छ :

"ए तँ को होस् हँ मलाई अर्डर दिने ? बडा हाकिम हुन खोज्दो रहेछ । आफ्नी आमालाई आफैँ स्याहार गर्दैनस् । मैले किन छाड्नु पैसा दिएर लिएको सिट ? स्याला.....!" (पृ. ६१)

यसप्रकार वृद्ध महिलाले बान्ता गर्दा आफ्नो शरीरमा बान्ताको छिटा पर्दा सहन नसक्नु, आमासमानकी वृद्ध महिलालाई बुढिया भन्दै गाली गर्नु, कन्डक्टरलाई बुढियालाई बसबाट बाहिर निकाल् भन्नु तथा एउटा विद्यार्थीले सम्झाउने प्रयास गर्दा पनि उसलाई पनि गाली गर्दै आफूले पैसा तिरेको सिट नछाड्ने कुरा गर्नुबाट उक्त बनाइ एक अशिक्षित व्यक्तिबाट व्यक्त भएको भाषा हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

५.४ भाषाको उमेरगत भेद :

मानिसको आफ्नो फरक फरक जीवनावस्थामा चेतना, भाषिक ज्ञान र जीवनानुभव पनि फरक फरक हुन्छ । जसको कारण उसले यी फरक फरक अवस्थामा फरक फरक खालको भाषाको प्रयोग गर्दछ । 'सहयात्री' उपन्यासको भाषालाई भाषाको उमेरगत भेदका आधारमा निम्नानुसार विश्लेषण गरिएको छ :

बालक :

यस उपन्यासमा बाल पात्रले प्रयोग गरेको भाषा यसप्रकार रहेको छ :

नवराज जेलबाट मुक्त भएर आफ्नो घरमा आएपछि उसका भतिजा/भतिजी (दाजुका छोराछोरी) खुसी हुँदै यसरी रमाएका छन् :

"सान्दाइ आउनुभो, सान्दाइ आउनुभो ! माइलाबा !" (पृ. ९७)

यसरी आफ्नो प्रिय व्यक्तिको आगमन हुँदा व्यक्त भएको बालसुलभ खुसीयुक्त उक्त अभिव्यक्तिमा बालबालिकाको भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

लीलाले आफ्नी बहिनी सरस्वतीको पुतली खोसेर कच्चाकुकुचुक पारिदिएपछि इन्दुले लीलालाई एक थप्पड लगाउँदा लीलाले आफ्नी आमालाई कुरा लगाउँदै रुँदै भनेको छ :

"केही पनि गरेको थिन । हुँ हुँ..... त्यतिकै पिटी... भुईँमा पल्टाई ... हुँ हुँ मरे नि आमा !" (पृ. १७)

आमालाई देखेपछि भन् रुँदै कुरा लगाउनु र बदला लिन खोज्ने तथा न्याय खोज्ने बालबालिकाको प्रवृत्ति यस वाक्यमा देखा परेको छ ।

सरिताको छोराको उनलाई घर जान कर गरेको प्रसङ्गलाई उपन्यासमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

'मम्मी घर जाऊँ' (पृ. ४७)

यस वाक्यमा बच्चाको जिद्दी स्वभाव र आफ्नै घरमा रमाउने

प्रवृत्तिलाई प्रस्तुत गरिएकोले यो भाषा बालभाषाको रूपमा देखा परेको छ ।

युवा :

यस उपन्यासमा युवा पात्रले प्रयोग गरेको भाषा यसप्रकार रहेको छ :

हरिलालले पण्डितसँगको कुराकानीका सन्दर्भमा भनेको छ :

"हिजो दिनभरि सुतिराखँ, गर्मीले बोर गर्‍यो । स्वास्थ्य पनि त्यति ठिक भइराख्या छैन ।" (पृ. २४)

हरिलालले व्यक्त गरेको माथिको भनाइमा प्रयुक्त बोर शब्दको प्रयोगका कारण यो भाषा युवाले प्रयोग गरेको हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

उपन्यासमा इन्दु र नवराजको प्रसङ्गको चित्रण यसरी गरिएको छ :

"सहिदहरूको रगतको कसम खाएर हामी प्रतिज्ञा गर्छौं 'हामीहरू जिन्दगीभरि देश र जनताको हितमा अघि बढिरहनेछौं । हाम्रो दाम्पत्य जीवन क्रान्तिको सेवामा लागि रहनेछ' । (पृ. ३४)

यस भनाइमा युवामा रहेको जोश र क्रान्तिप्रतिको निष्ठाको अभिव्यक्ति पाउन सकिन्छ ।

इन्दु आएको खबर पाएपछि इन्दुकी साथी सरिताले इन्दुकी आमासँग यसरी सोधेकी छिन् :

"आन्टी, इन्दु आएको छ रे, हो ?" (पृ. ४४)

यस भनाइमा साथीकी आमालाई 'आन्टी' भनी सम्बोधन गरेकाले यो भाषा युवाले प्रयोग गरेको हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

ज्योतीले इन्दुलाई सुनाएका दुई ओटा कथामध्ये दोस्रो कथामा युवतीसँग विवाहको पक्कापक्की भएपछि युवाहरूका बिचमा भएको संवादको अंश यस्तो छ :

"ल अब प्रधानजीको ज्वाँइँ भइहालिस् क्यारे । कहिले खाउँछस् त भोज ?" (पृ. ५२)

यसको उत्तरमा अर्कोले भन्छ :

"न आत्ति न यार ! (पृ. ५२)

विवाहको पक्कापक्की भएपछि केटीको बाबुको स्तरलाई लिएर गर्व गर्ने, बिहेभन्दा पनि भोजको हतार गर्ने युवापन तथा यार शब्दको प्रयोगका कारण यो भाषा युवाले प्रयोग गरेको हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

वृद्ध :

यस उपन्यासमा वृद्ध पात्रले प्रयोग गरेको भाषा यसप्रकार रहेको छ :

हरिलालसँगको कुराकानीको सन्दर्भमा पण्डित बाजेले प्रयोग गरेको भाषा यस्तो छ :

"तिमेरू पढालेखा चाइनेजसो विद्वान्हरूले नै गाउँलाई यसरी चाइनेजसो हेला गर्ने हो भने विकास कसरी होला ? आफू जन्मेको ठाउँ त चाइनेजसो आमाजस्तै परानभन्दा प्यारो हुन्छ । शास्त्रले पनि त चाइनेजसो जननी जन्मभूमिश्चः स्वर्गदपि गरियसी भन्छ ।"

(पृ. २४)

नवराजसँगको कुराकानीकै क्रममा बाबुले उनलाई भन्छन् :

"देखिहालिस्, म सतसट्ठी अडसट्ठी भइसकेँ, केही गर्न सक्तिनँ । तेरी आमाको हालत चाइनेजसो त्यही हो भित्रैको सटरपरटले कहिल्यै सास पनि फेर्न पाउन्न । दाइ उतै चाइनेजसो डुब्ने भो, केही उपती गर्न सकेन । यी बगालहरू चाइनेजसो कसो गरी हुर्काउने हो । बुढेसकालमा आडआधार चाइनेजसो होला भन्ने थियो त्यतिकै हुने भयो ।" (पृ. १००)

आफ्नो छोरा नवराजसँगको कुराकानीका क्रममा पण्डितले भनेका छन् :

"हुन त भगवान्ले पनि यदा यदाहि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारतः अभ्युथानमधर्मस्य तदात्मनं सृजाम्यहम् भन्नुभएको हो । अब त कल्की अवतार पनि लिनुपर्ने हो ।" (पृ. १०१)

माथि प्रस्तुत गरिएको भनाइमा चाइनेजसो थेंगोको पटक पटक प्रयोग गरिएको, आफ्नो जीवनको अनुभवका आधारमा आफ्नो जन्मभूमिप्रतिको मायाका सन्दर्भमा उपदेशमूलक भावना व्यक्त गरिएको अनि शास्त्रीय संस्कृत भाषाको श्लोकलाई उदाहरणका रूपमा प्रयोग गरिएका कारण यो भाषा वृद्ध व्यक्तिले प्रयोग गरेको भाषा हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

६. सहयात्री उपन्यासको भाषाशैलीको अध्ययन :

'सहयात्री' उपन्यासमा समाजका विभिन्न वर्गका पात्रको उपस्थिति पाइन्छ । शिक्षित, अशिक्षित, उच्च, मध्यम, निम्न वर्ग, महिला, पुरुष, बालक, युवा, वृद्ध गरी विविध खालका पात्रहरू रहेको यस उपन्यासको भाषाशैलीमा विविधता पाइन्छ ।

यस उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक गरी तिनै किसिमका शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । उपन्यासमा विद्वान्, विवाह, विधवा, सम्पत्ति, शरीर, उपेक्षा, परमात्मा, पुण्य, पितृसत्ता, उत्पीडन, मुक्ति, घृणा, ईर्ष्या, विश्वास, कुशल, राक्षस, आदर्श, क्रूर, सुखशान्ति जस्ता तत्सम शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । त्यसैगरी राक्षेस्नी, लखपति, बिहा, देवीदेउता, किरिया, सहिद जस्ता तद्भव शब्दहरूको प्रयोग पाइन्छ । त्यस्तै उपन्यासमा दिमाग, रिभोल्युसन, कन्डिसन, लिडिङ, यार, जिन्दावाद, मुर्दावाद, रियालिटी, फिल, डाक्टर, मटर, टेप्रेकट, सिनिमा, रेल, रोमान्स, बुढिया, अर्डर, कन्डक्टर, बोर, आन्टी, ममी जस्ता आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग भएको छ ।

यस उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेका भाषामा सरल, सहज र बोधगम्य वाक्यहरूको प्रयोग पाइन्छ । लम्बाइका दृष्टिले यस उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेका वाक्य लामा र छोटो दुबै खालका रहेका छन् । इन्दु, नवराजलगायतका शिक्षित पात्रहरूले प्रयोग गरेका वाक्य केही आलङ्कारिक र राजनीतिक चेतनाले युक्त तथा केही स्तरीय रहेका छन् भने अन्य पात्रहरूले प्रयोग गरेका वाक्यहरू सरल र सहज खालका रहेका छन् । उपन्यासमा स्थानीय कथ्य भाषाको प्रयोग पनि पर्याप्त मात्रामा भएको पाइन्छ । त्यस्तै उपन्यासमा उखान, टुक्का, थेंगो आदिको प्रयोगले भाषाशैलीलाई रोचक, आकर्षक र स्वाभाविक बनाएको छ । नेपाली समाजमा बोलीचालीका सन्दर्भको भाषाको प्रयोग गर्ने क्रममा उपन्यासमा विभिन्न खालका गीतहरूको पनि प्रयोग भएको पाइन्छ ।

उपन्यासकी पात्र माइलीले लाहुर जाने क्रममा गाएको गीतको अंश यसप्रकार रहेको छ :

'जाम् भोला बोकेर

यो घरमा गरालो ठोकेर

छैन गाउँको आस,

पर्सि त मयाँलु ,

बटौलीको बास ।' (पृ. २३)

इन्दुले गाउँ फर्कदा गाएको गीतको अंश यसप्रकार रहेको छ :

'यो गाउँ अँधेरो, बाटो अँधेरो, आकाशै अँधेरो

मनै अँधेरो, अँधेरो अभै, वनपाखा पँधेरो...' (पृ. ६१)

आफ्नो छोरा नवराजसँगको कुराकानीका क्रममा पण्डितले भनेका छन् :

".....जननी जन्मभूमिश्चः स्वर्गादपि गरियसी..... ।" (पृ. २४)

"..... यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत अभ्युथानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम्।" (पृ. १०१)

यसप्रकार नेपाली ग्रामीण सन्दर्भमा प्रचलित विभिन्न गीत तथा संस्कृत भाषाका श्लोकको प्रयोगले उपन्यासको भाषामा रोचकता थपेको छ ।

यसरी प्रस्तुत उपन्यासमा सरल, सहज र बोधगम्य भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । तत्सम, तद्भव र आगन्तुक स्रोतका शब्द, थेंगो, उखान, टुक्काको प्रयोग, गीतिवाक्य, संस्कृतका श्लोक आदिको प्रयोगले उपन्यासको भाषाशैली विविधतामय र आकर्षक बन्न पुगेको छ ।

७. निष्कर्ष :

समग्रमा 'सहयात्री' उपन्यास समाजभाषिक अध्ययनका आधारमा एक उत्कृष्ट उपन्यासका रूपमा देखा पर्दछ । यस उपन्यासमा वर्ग, लिङ्ग, शिक्षा र उमेर आदिका आधारमा विविधतायुक्त पात्रहरूको प्रयोग पाइन्छ । शिक्षाका आधारमा शिक्षित र अशिक्षित पात्र, वर्गका आधारमा उच्च, मध्यम र निम्न वर्गीय पात्र, उमेरका आधारमा बाल, युवा र वृद्ध तिनै खालका पात्र तथा लिङ्गका आधारमा पुरुष र महिला दुबै खालका पात्रको प्रयोग भएको पाइन्छ । उपन्यासमा विविध वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक स्तरका पात्रको प्रयोगका कारण सामाजिक दृष्टिले भाषिक विविधताको स्थिति पाइन्छ । उपन्यासका पात्रले फरक वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्थाको प्रतिनिधित्व गर्ने क्रममा फरक फरक किसिमको भाषाको प्रयोग गरेका छन् । पात्रहरूले प्रयोग गरेका भाषाशैली सरल, सहज तथा बोधगम्य रहेको छ । त्यसैले यस उपन्यासमा नेपाली समाजको जीवन्त तस्बिर पाइन्छ ।

सन्दर्भसामग्री :

ओभा, रामनाथ र मधुसुधन गिरी (२०५८), **शोध सिर्जना र संस्कृत काव्यशास्त्र**, काठमाडौं : न्यु हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।

ओभा, रामनाथ र न्यौपाने महेन्द्र (२०७१), **प्रायोगिक भाषाविज्ञान**, काठमाडौं : पिनाकल पब्लिकेसन ।

खतिवडा, नारायणप्रसाद (२०७२), **सहयात्री उपन्यासको सभाजाभाषिक अध्ययन**, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।

खतिवडा, नारायणप्रसाद (सन् २०१५), **सामाजिक भाषाविज्ञान र समाजभाषिक अध्ययनको स्वरूप** (सम्बित), ललितपुर: डी.ए.भी. मिडिया सेन्टर ।

धिमिरे, वासुदेव (२०६५), **समाजभाषाविज्ञान**, काठमाडौं: वाङ्मय प्रकाशन तथा अनुसन्धान केन्द्र ।

ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६५) छैटौं सं., **प्रायोगिक भाषाविज्ञान**, काठमाण्डौं : शुभकामना प्रकाशन ।

न्यौपाने, महेन्द्र (२०६९) **डायस्पोरिक कोणबाट यमपुरीको महल उपन्यासको अध्ययन**, काठमाडौं : हेरिटेज पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।

पोख्रेल, बालकृष्ण र अन्य (सम्पा.) (२०५७) **नेपाली बृहत् शब्दकोश**, काठमाडौं : प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

भण्डारी, पारसमणि र पौड्याल, शालिकराम (२०७०), **सामाजिक भाषाविज्ञान र मनोभाषाविज्ञान**, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शीतबिन्दु, (२०४६), **सहयात्री**, काठमाडौं :साथी प्रकाशन ।

नेपाल में हिंदी की अवस्था

*श्री डिल्लीराम शर्मा

भूमिका

नेपाल में हिंदी की अवस्था न चिंतनीय है और न प्रशंसनीय । चिंतनीय इसलिए नहीं है क्योंकि नेपाल का एक बड़ा सा भू-भाग हिंदी भाषा का प्रयोग करता है और नेपाल में हिंदी भाषा को प्रेम करनेवाली संख्या भी उल्लेखनीय है । प्रशंसनीय इसलिए नहीं है क्योंकि नेपाल के सरकारी निकायों व विद्यालयों में इसका प्रयोग नगण्य है । जिस प्रकार से हिंदी का विकास या प्रचार प्रसार हो रहा है इसमें नेपाली जनता ही सम्मिलित दिखती है । इस लेख में नेपाल में हिंदी की अवस्था के बारे में वर्णन है और इससे हिंदी प्रेमी को भरपूर जानकारीयें मिलेंगी । हिंदी भाषा की ऐतिहासिक पृष्ठभूमि एवं बढ़ते क्रम के साथ नेपाल में हिंदी भाषा की भूमिका को भी दिखाया गया है । नेपाली जनता का हिंदी के प्रति मोह, लगाव और प्रेम के कारण ही आज हिंदी भाषा दिन-प्रति-दिन विकास के चरण में है । नेपाल में हिंदी की स्थिति कैसी थी और अब कैसी है, इस विषय को उठाना ही इस लेख का मुख्य उद्देश्य है ।

प्रस्तावना :-

सभी भाषाएँ महत्वपूर्ण होते हुए भी कुछ ही भाषाओं को विश्व के अधिकांश लोग प्रयोग में लाते हैं और वे भाषाएँ विश्व मंच पर स्थापित हो जाती हैं । ऐसी ही स्थापित भाषाओं में से हिंदी भी एक है । इस भाषा को विश्व के करोड़ों लोग बोलते हैं, पढ़ते- पढ़ाते हैं । इस भाषा की ख्याति विश्व में दिन-ब-दिन बढ़ती जा रही है और यह भाषा जन-जन के मन-मन को ज्योतिर्मय कर रही है । यह प्रेम की भाषा अनेकता में एकता खोजती हुई मनुष्य को मनुष्य होने का बोध कराती है, जिसमें साहित्य सृजन न केवल भारत में बल्कि विश्व स्तर पर हो रहा है । नेपाल में भी हिंदी प्रेमियों की संख्या बढ़ती जा रही है और सबसे महत्वपूर्ण बात तो यह है कि प्रत्येक नेपाली हिंदी प्रेमी है । इसका अच्छा उदाहरण है हिंदी गीत, हिंदी सिनेमा, हिंदी कार्यक्रम, हिंदी पुस्तक, हिंदी पत्र-पत्रिकाएँ, हिंदी बोलना, हिंदी गीत गाना और सुनना आदि ।

हिंदी भाषा का विकास क्रम:-

हिंदी शब्द का संबंध 'हिंदू' से है और हिंदू शब्द का 'सिंधु' से । भारत के इरान से बहुत पुराने संबंध रहे हैं । ईरानी भाषा में हमारे यहाँ के 'स' का उच्चारण 'ह' होता था । अतः सिंधु शब्द हिंदू हो गया जो नदीविशेष के साथ-साथ भारतीयों के लिए भी प्रयुक्त होने लगा (गुप्त ङडडडड) । सिंधु नदी के इस पार बसने वाले लोगों को हिंदू कहने लगे और बोली जाने वाली भाषा को हिंदी । भाषा का विकास या भाषा में परिवर्तन सदैव धीरे-धीरे होता है । आज हम जिस हिंदी भाषा को बोल रहे हैं, इस भाषा का शुरुआती स्वरूप यही नहीं था । हिंदी भाषा के विकास में विद्वानों ने अपने-अपने मत प्रस्तुत किए हैं । कुछ विद्वान हिंदी का विकास संस्कृत भाषा से जोड़ते हैं तो कुछ विद्वान इस मत पर अस्वीकार जताते हैं । संस्कृत से हिंदी का विकास मानने वाले विद्वानों की संख्या ज्यादा है और उनके अनुसार संस्कृत बहुत समय तक पूरे भारत वर्ष की बोलचाल की और साहित्यिक रचना की भाषा रही । संस्कृत व्याकरण के कठोर नियमों में जकड़ी थी, इसलिए जनसाधारण की भाषा का प्राकृत के रूप में विकास हुआ । प्राकृत में भी साहित्य रचनाएँ होने लगीं एवं इसे व्याकरण के नियमों से जकड़ दिया गया तो जनसाधारण की भाषा ने अपभ्रंश का आकार ग्रहण किया । अपभ्रंश में साहित्य रचना और व्याकरण का नियंत्रण होने के

पश्चात जनसाधारण की भाषा हिंदी बनी । तात्पर्य यह है कि संस्कृत से प्राकृत का, प्राकृत से अपभ्रंश का और अपभ्रंश से हिंदी का विकास हुआ ङडडडड, श्री वास्तव० ।

इतिहास के भरोखे से :-

नेपाल एक शांतिप्रिय देश है जहाँ बहुत से भाषा-भाषी लोग मिलजुलकर बसे हुए हैं । नेपाल में प्राचीन काल में कोई भाषा समस्या नहीं थी । शिक्षा और संस्कृति की एक मात्र भाषा संस्कृत थी और इस भाषा को उच्च, निम्न या सामान्य वर्ग के लोग स्वीकार करते थे । गौतम बुद्ध के इस देश में अनेक ब्रज्यानी सिद्धों और नाथ योगियों का रहन-सहन था । वे धर्म की बातें, उपदेश की बातें अपभ्रंश भाषा में रचना करते थे जो आज तक नेपाल के काठमांडू घाटी में 'चर्या गीत' के नाम से प्रसिद्ध हैं । हिंदी भाषा विकास के क्रम में भी चर्यागीत का वर्णन मिलता है । मध्य युग में काठमांडू घाटी में नेवारी के साथ मैथिली एवं ब्रजभाषा का भी प्रयोग होता था । घाटी के बाहर मैथिली, अवधी, भोजपुरी, ब्रजभाषा का प्रयोग पर्याप्त होता था । हिंदी साहित्य के इतिहास में सिद्धों की वाणी चर्या गीत का वर्णन है जो नेपाल में रचे गये थे, उनके प्राचीनतम अंश आज भी उपलब्ध हैं । उन्हें सुरक्षित रखने का श्रेय नेपाल का ही है । आज के दिनों में भी नेपाल के नेवार समुदाय अपने सांस्कृतिक अवसरों पर चर्या गीत के गीत गाते हैं । उन चर्यापदों का पता नेपाल दरबार पुस्तकालय में हरप्रसाद शास्त्री ने लगाया था । तत्कालीन शाह वंशीय राजा पृथ्वीनारायण शाह द्वारा वर्तमान नेपाल राज्य की स्थापना के बाद भी इन क्षेत्रों में प्रशासनिक कार्य क्षेत्रीय भाषा (हिंदी) में होता था । ऐसा नेपाल सरकार द्वारा प्रकाशित पुरातत्व पत्र संग्रह से पता चला है । शाह वंश के पुराने राजाओं के काल में वास्तव में नेपाल में दो ही भाषाओं की प्रधानता थी-नेपाली और हिंदी । धार्मिक और शैक्षिक कार्यों में संस्कृत और अंग्रेजी का महत्व भी था (मिश्र, 1994) । शाहवंशीय राजाओं ने नेपाली के साथ-साथ हिंदी को भी बराबरी का सम्मान दिया । पृथ्वीनारायण शाह, रणबहादुर शाह, राजेंद्र शाह के मफले पुत्र उपेन्द्र विक्रम शाह ने तो हिंदी भाषा में रचनाएँ भी की हैं । काठमांडू के अनेक स्थानों में हिंदी दोहों और चौपाइयों में शिलालेख खुदे हैं । हिंदी साहित्य का एक महत्वपूर्ण ग्रंथ 'वर्ण रत्नाकर' जो अब उपलब्ध नहीं है उसकी रचना भी नेपाल में ही हुई थी । यह ग्रंथ नेपाल की तराई में अवस्थित सिम्रौनगढ

के कर्नाटवंशी राजा हरिसिंह देव के राजकवि ज्योतिश्वर ठाकुर द्वारा रचित है। सिद्धो एवं नाथों की कविताएँ नेपाल से प्राप्त हुए थे। नेपाल के जोशमणि निर्गुण संत साहित्य के उद्धारक जनकलाल शर्मा के अनुसार चौरासी सिद्धों में से अधिकांश नेपाल के ही रहने वाले थे (साहित्यलोक, 2014)। नेपाली साहित्य के अधिकांश पुराने साहित्यकारों ने हिंदी और नेपाली दोनों भाषाओं में दक्षता से रचना की है। हजार वर्ष पहले के 'चर्यागीत' के लेखकों से लेकर मल्लकाल के नाटककारों तथा आधुनिक काल के कवि मोतीराम भट्ट से लेकर लेखनाथ, देवकोटा, वी.पी. कोइराला, भवानी भिक्षु, गोपाल सिंह 'नेपाली' तथा केदारमान व्यथित जैसे प्रतिभावान नेपाली साहित्यकारों ने हिंदी में ही रचना की (मिश्र 1995)।

इतिहास की ओर मुड़कर देखा जाए तो लगभग साढ़े ग्यारह सौ वर्ष पूर्व साधु-महात्माओं ने जो रचनाएँ हिंदी में रचीं वे आज भी काठमांडू में गीत के रूप में मनोयोग से गाए जाते हैं। पश्चिम नेपाल के दांग घाटी में प्राप्त शीलालेख दांग के तत्कालीन राजा रतनसेन की एक 'दंगशिरण कथा' नामक रचना भी मिलती है। यह हिंदी की भाषिक विकास प्रक्रिया को समझने की दृष्टि से अत्यंत महत्वपूर्ण है। मध्यकालीन नेपाल के नाट्य साहित्य में समकालीन हिंदी भाषा का प्रयोग हुआ है। उत्तर मध्यकाल में नेपाल के पहाड़ी क्षेत्रों में जोशमणि, निर्गुण संत संप्रदाय तथा कृष्ण प्रणामी संप्रदाय द्वारा रचित हिंदी साहित्य प्रचारित हुआ। पाल्पा के सेनवंशीय नरेशों तथा मोरंग के और अन्य तत्कालीन नरेशों ने तो हिंदी को अपनी राज्य भाषा ही बनाया था। कृष्ण शाह, मुकुन्द सेन आदि नरेशों के सभी पत्र और हुकुम नामे हिंदी में ही मिलते हैं। मल्लकालीन युग से लेकर शाहवंशीय राजाओं के समय में भी हिंदी रचना का इतिहास है। साहित्य के अतिरिक्त अभिलेख, समाचार पत्र, व्यापार, मनोरंजन के क्षेत्रों में नेपाल में हिंदी का व्यवहार हुआ है और रहा है (विनोदकुमार विश्वकर्मा, साहित्यलोक, 2013)

शिक्षा का माध्यम हिंदी :

नेपाल में संवत् 2018 साल तक हिंदी शिशु कक्षा से लेकर विश्वविद्यालय तक शिक्षा की भाषा थी। स्कूलों में नेपाली के साथ हिंदी, नेवारी, मैथिली आदि स्थानीय भाषाओं का ही अध्यापन होता था। निर्दलीय पंचायती व्यवस्था लागू होते ही हिंदी अध्यापन एकाएक बंद कर दिया गया जिसके कारण तराई में हिंदी पढ़ने वालों की संख्या अत्यंत कम हो गई। केवल ऐच्छिक विषय के लिए ढ वी और ज्ञान वी कक्षा में हिंदी पढ़ने के लिए अवसर बचा था। स्वाभाविक रूप से हिंदी पढ़ने में जनता की रुची घटती गई। आज तराई में आइ.ए., बी. ए. कक्षाओं में विद्यार्थी हिंदी पढ़ने की इच्छा रखते हैं लेकिन विषय न होने के कारण या तो अन्य विषय पढ़ने में विवश हो जाते हैं, या फिर भारत की ओर चले जाते हैं। त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर में हिंदी में एम. ए. पढ़ने की व्यवस्था है लेकिन विद्यार्थियों की संख्या अत्यंत न्यून है। यहाँ से प्रत्येक साल कुछ न कुछ विद्यार्थी स्नातकोत्तर उत्तीर्ण हो रहे हैं और अब तो विद्यावारिधि के लिए विद्यार्थीगण उत्सुकता के साथ जुटे हुए हैं। हिंदी प्रेमी विद्यार्थियों का कहना है कि वे हिंदी पढ़ना चाहते हैं, लेकिन पढ़ने के लिए जगह नहीं है। अगर विद्यालय स्तर से ही हिंदी का अध्ययन अध्यापन हो तो हिंदी पढ़ने वालों की संख्या दिन प्रति दिन बढ़ती जाएगी। नेपाल में हिंदी भाषा बोलने वालों की संख्या

उल्लेखनीय होते हुए भी इस भाषा के विकास में सरकार द्वारा, नेताओं द्वारा, विद्वानों द्वारा, जनता द्वारा उपयुक्त कदम नहीं उठाए गए। नेपाल में हिंदी भाषा का प्रयोग ज्यादातर तराई में होता है और तराई का प्रतिनिधित्व करने वाले नेताओं ने कभी भी हिंदी भाषा के लिए आवाज नहीं उठाई। वे सिर्फ अपनी कुर्सी बचाने के लिए लड़ते रहे, उन्हें भाषा के लिए फुर्सद ही कहाँ थी? हाँ, आज के दिनों में वे विभिन्न अधिकारों की आवाज उठा रहे हैं और हिंदी भाषा भी इसमें शामिल है। इसमें भी उनका स्वार्थ फलक रहा है। इसी प्रकार की आवाज पहले से उठाते तो शायद हिंदी आज सरकारी क्षेत्र में इस तरह से अपहेलित नहीं होती, ऐसा विद्वानों का मानना है।

हिंदी शिक्षण में स्कूलों की भूमिका :

नेपाल सरकार की ओर से हिंदी शिक्षण में कोई सहयोग नहीं दिखता है। सामुदायिक विद्यालयों में हिंदी का पठन-पाठन नहीं होता है। विद्यालयों में या तो नेपाली माध्यम से पढ़ाई होती है या फिर अंग्रेजी। प्राइवेट विद्यालयों में हिंदी के लिए स्थान नगण्य है। प्राइवेट स्कूलों में अंग्रेजी माध्यम से पठन-पाठन होता है। प्रत्येक विद्यालय में एक विषय नेपाली अनिवार्य है और हिंदी ऐच्छिक विषय के रूप में भी नहीं है। हाँ, कुछ प्राइवेट स्कूलों ने सी.बी.एस. ई. पाठ्यक्रम के लिए १९८६व० भारत से संबंधन लेकर हिंदी पढ़ाने में महत्वपूर्ण कदम उठाए हैं। यह काम हिंदी प्रेमियों के लिए तथा हिंदी भाषा के लिए प्रसंशनीय है। ये स्कूल हैं- डी.ए.वी. सुशील केडिया विश्वभारती, जावलाखेल, मोडर्न इंडियन स्कूल, चोभार, आलोक विद्याश्रम, गौशाला, राई स्कूल, जोरपाटी, रूपिज इंटरनेशनल सीतापाइला, आदि। भारतीय राजदूतावास में मौजूद केंद्रीय विद्यालय बहुत पहले से हिंदी पठन-पाठन में सक्रिय है। इन विद्यालयों के विद्यार्थियों से बातचीत करते समय स्पष्ट रूप से हिंदी के प्रति मोह फलकलता है।

नेपाल में पत्र-पत्रिकाएँ :-

पत्र-पत्रिकाएँ महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह करते हैं। दुनिया में पत्र-पत्रिकाओं के द्वारा विभिन्न क्रांतियों में सहयोग रहा है और यह सिर्फ क्रांति के लिए ही नहीं ज्ञान-विज्ञान, प्रचार-प्रसार एवं सूचना प्रदान के लिए सशक्त माध्यम है। हिंदी भाषा के विकास में नेपाल की अनेक पत्र पत्रिकाएँ अस्तित्व में हैं। हिंदी भाषाप्रेमी समय-समय पर कुछ-न-कुछ लिख रहे हैं और प्रकाशित कर रहे हैं। हिंदी प्रेमियों को ध्यान में रखते हुए कुछ मासिक पत्र-पत्रिकाएँ प्रकाशित हो रही हैं जैसे-हिमालिनी, द पब्लिक, अभ्युत्थान, द पोलिटिक्स, इनकलाब आदि। इन पत्र पत्रिकाओं में राष्ट्रीय-अन्तर्राष्ट्रीय एवं समसामयिक गतिविधियाँ शामिल हैं। ये पत्रिकाएँ हिंदी भाषा के प्रचार-प्रसार, संरक्षण एवं विकास में सहायनीय कार्य कर रहे हैं। इन पत्र-पत्रिकाओं में सरकार की ओर से कोई सहयोग नहीं है, कुछ हिंदी प्रेमियों के सहयोग से प्रकाशक या संपादक मंडल स्वयं अपने बाहुबल से जनता के सामने पत्रिकाओं को ला रहे हैं।

नेपाल में हिंदी रचना एवं रचनाकार :

सिद्धों एवं नाथों ने अनेक धार्मिक एवं उपदेशात्मक बातें अपभ्रंश में लिखे थे। दंगीशरण कथा एक पौराणिक उपाख्यान जो दोहा-चौपाई छंदों में सधुक्कडी (अवधी) भाषा में लिखी गई थी।

इसमें दांग राज्य की स्थापना की कथा मिलती है। 'रतनबोध' और 'गुरुबाबा' की जनमौती नाथ संप्रदाय से प्रभावित रचनाएँ हैं। संत अभयानंद ने भी हिंदी में कविताएँ लिखी थीं। वे नेपाल के महासेनानी अमरसिंह थापा के पुत्र थे। पंडित वाणीविलास पांडे ने संस्कृत के साथ-साथ हिंदी में भी रचनाएँ की थीं ('पुराने कवि और कविता' बाबूराम आचार्य)। पंडित विद्यारण्य केशरी ने नेपाली और हिंदी में 'गोपिका स्तुति' और 'द्रौपदी स्तुति' जैसे स्तोत्र काव्यों की रचना की है। सुप्रसिद्ध चारण कवि मौलाराम ने नेपाल संबंधी अनेक काव्यों की रचना की है। उनकी कृतियों में 'रणबहादुर चंद्रिका', 'गोरखाली अमल' उल्लेखनीय हैं। जनकपुर के महात्मा सुरकिशोर ने 'मिथिला विलास' और 'सीतायन' नामक काव्य लिखे थे। लेकिन सीतायन को लोग स्वामी रामप्रिया शरण की रचना मानते हैं। अतः हिंदी के प्रति मोह एवं प्रेम आदिकाल से दिखता है। आधुनिक काल में भी कुछ लेखकों ने हिंदी प्रेम दर्शाया है - लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, केदानमान व्यथित, धुस्वां सायमी, गोपाल सिंह नेपाली, भवानी भिक्षु आदि (गोप, ज्ञददददद०)। हिंदी सेवी कवि रामहरि जोशी की रचना 'नया सवेरा' प्रशंसनीय है। यदुवंशलाल के 'पुष्पांजली' तथा 'सुधा', रामदेव द्विवेदी की 'अलमस्तु', सुंदर भा 'शास्त्री' की 'परवशता', चंद्रदेव ठाकुर की 'रौलबला', अनंत बिहारी लाल दास की 'रागमयी', गोविंद भट्ट नेपाली की 'बुद्ध', डा. शिवशंकर यादव की 'परकटे जटायु' प्रसिद्ध रचनाएँ हैं। काव्य के अतिरिक्त गद्य में भी नेपाली लेखकों ने हिंदी रूपाभाषा में उल्लेखनीय योगदान किया है। अमर शहीद शुक्रराज शास्त्री ने अनेक ग्रंथ लिखे हैं। उनकी 'ब्रह्मसूत्र-शंकरभाष्य' की हिंदी टीका सर्वाधिक प्रसिद्ध है। इस पुस्तक की प्रशंसा स्वयं महात्मा गांधी और नेताजी सुभाष चंद्र बोस आदि विद्वानों ने भी की थी। इसी प्रकार काशीप्रसाद श्रीवास्तव की 'नेपाल की कहानी' भी उल्लेखनीय है।

हिंदी भाषा के प्रति लोगों का जो प्यार है वह प्रशंसनीय है। वे कभी कविता के माध्यम से अपना प्रेम जता रहे हैं। अब तो नेपाल के नव हिंदी रचनाकारों की सूची लंबी हो चुकी है- उत्तम नेपाली (काठमांडू), महंथ रामटहल दास (जनकपुर), डा. सूर्यनाथ गोप (सिरहा), डा. राम दयाल राकेश, डा. उषा ठाकुर (काठमांडू), राजेश्वर नेपाली (जनकपुरधाम), लोकेश्वर दत्त 'व्यथित' (काठमांडू), बसंतकुमार विश्वकर्मा (सप्तरी) अवध किशोर दास 'उमंग' (जनकपुरधाम), अवध किशोर लाल, सरयुग चौधरी (जनकपुरधाम), रुद्रनारायण भारती - धनुषा), रामेश प्रसाद मिश्र (नवलपरासी), जय नारायण भा 'जिज्ञासु' (धनुषा), बन्नीलाल सिंह (सिरहा), पुनम यादव (सिरहा), भाग्यनाथ गुप्ता (वीरगंज), पं. जिवेश्वर मिश्र, देवनारायण शाह (सर्लाही), गंगाप्रसाद अकेला, सुश्री रंजना कुँवर, अवध किशोर प्रसाद, रविंद्र कुमार शाह (जनकपुरधाम), एल.एस शर्मा (भापा), राजेंद्र शलभ, डा. संजिता वर्मा, रवि वर्मा (काठमांडू), ब्रजलाल दास, विजय बंधु (रौतहट), जीतेंद्र जीत (विराटनगर), श्यामलाल मिश्र (इनरुवा), कृष्ण चंद्र मिश्र, राम बहादुर महतो (जनकपुरधाम), हरेकृष्ण शाह (रूपन्देही), रामस्वार्थ ठाकुर अशोककुमार सिंह (महोत्तरी), गोपाल अशक (वीरगंज) (ठाकुर, उषा १९६३)। वर्तमान दिनों में और प्रतिभावना हिंदी लेखक एवं कवि हिंदी की सेवा करते दिख रहे हैं (विनोद कुमार विश्वकर्मा 'विमल' (सप्तरी), डा. श्वेता दीप्ति (सप्तरी) लक्ष्मी जोशी (बैतडी), पुरुषोत्तम पोखरेल (भापा), डिल्लीराम शर्मा संग्रौला (भापा) आदि।

नेपाली नागरिकों का हिंदी भाषा से संबंध-

कहा गया है कि भाषा हमेशा सभी को जोड़ती है, तोड़ती नहीं। हिंदी भाषा ने भी नेपाली नागरिकों को समन्वित किया है, संबंध को प्रगाढ़ किया है। नेपाल और भारत दोनों देशों के बीच में सांस्कृतिक संबंधों को शक्तिशाली बनाने में महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह किया है। दोनों देशों के अनेक सांस्कृतिक एवं धार्मिक पहलुओं को देखा जाए तो दोनों देशों के बीच में एकस्यता पाई जाती है। केवल भौगोलिक सीमाएँ सटी होने के कारण संबंधों में निकटता नहीं आई है, निकटता का मुख्य कारण है हिंदी भाषा। यह भी सर्वविदित है कि दोनों भाषाओं में बहुत कुछ समानताएँ पाई जाती हैं। नेपाली नागरिक हिंदी भाषा को समझ जाते हैं और हिंदी भाषा में अपनी भावनाओं को प्रकट कर पाते हैं। नेपाल से लाखों की संख्या में तीर्थस्थलों और चारधामों का दर्शन करने के लिए जाते हैं और उसी तरह भारत से भी नेपाल में श्रद्धालुजन आते-जाते रहते हैं और दोनों देशों के नागरिक टूटी-फूटी हिंदी में ही बातें करते हैं। नेपालियों को भारत में कभी भाषाई कठिनाइयाँ नहीं हुईं, वे आराम से संपर्क साध रहे होते हैं। नेपाल के तराई भू-भाग की सभी जनता आराम से हिंदी में वार्तालाप कर लेते हैं। शिक्षा, चिकित्सा, धर्म-कर्म, व्यापार आदि अनेक कारकों को लेकर नेपाली जनता भारत आते-जाते हैं और आसानी से भावनाओं का आदान-प्रदान करते हैं। दोनों देशों के नागरिकों के बीच रोटी-बेटी का संबंध भी सदियों से बरकरार है। नेपालियों के मंदिरों में या उपासना या पूजा पद्धतियों में हिंदी भजन सुनने को मिलते हैं। धार्मिक पर्व या उत्सव-जैसे विवाह पंचमी, होली, दुर्गापूजा, दीपावली, राम नवमी, छठ आदि में हिंदी भजन, श्लोक ही गुंजित होते हैं (पुरुषोत्तम पोखरेल, अभ्युत्थान, अंक १)। नेपाल के सिनेमाघरों में जब हम जाते हैं तो वहाँ हिंदी फिल्म देखने के लिए हजारों की भीड़ रहती है। काठमांडू या नेपाल के सिनेमाघरों में अंग्रेजी फिल्में उतनी नहीं चलती हैं, शायद इसके पीछे हिंदी भाषा के प्रति लगाव ही है। नेपाल के नागरिक हिंदी फिल्म, धार्मिक चैनल, हिंदी सिरियल से इतने जुड़े हैं कि वे इनसे अलग नहीं हो सकते।

मोहम्मद वलिउल्लाह के अनुसार नेपाल के तराई इलाकों में सीमावर्ती भारतीय क्षेत्रों से हिंदू और मुस्लिम साथ-साथ नेपाल में आने और बसने का सिलसिला दण वी सदी के पूर्वार्ध तक चलता रहा। उन दिनों नेपाल के सीमावर्ती और जंगली इलाकों में भारतीय लोगों को लाने और बसाने के लिए सरकारी प्रोत्साहन प्राप्त होता रहा। साथ ही भारत के कवियों, शायरों और साहित्यकारों की कृतियाँ नेपाल में आते रहे। हिंदी भाषा के सम्मान में पंचायती व्यवस्था के प्रथम प्रधानमंत्री तुलसी गिरी ने कहा था कि हिंदी नेपाल के लिए विदेशी भाषा नहीं है। नेपाली भाषा के एक प्रसिद्ध साहित्यकार धर्म रत्न यमी ने कहा है-नेपाल में हिंदी प्रारंभ से ही गतिशील और विकासोन्मुख रही है। यहाँ की राष्ट्रभाषा तो हिंदी का ही एक स्म है (मोहम्मद वलिउल्लाह, हिमगंगा स्मारिका, सितंबर, दण्डछ०)।

हिंदी की संवैधानिक मान्यता के लिए माँग : अंतर्राष्ट्रीय हिंदी परिषद, नेपाल, हिंदी भाषा के विकास, संवर्द्धन, प्रचार-प्रसार एवं सेवा में क्रियाशील है। इस संस्था ने संविधान सभा के अध्यक्ष, प्रधानमंत्री तथा राष्ट्रपति को नए संविधान में हिंदी भाषा को संवैधानिक मान्यता दिलाने के लिए ज्ञापन पत्र प्रस्तुत किया है। हिंदी प्रेमियों की माँग है कि हिंदी भाषा को संवैधानिक दर्जा दिया जाए क्योंकि यहाँ

हिंदी बोलने वालों की संख्या उल्लेखनीय है। एक भोजपुरी बोलने वाला, एक मैथिली बोलने वाला, एक मारवाड़ी बोलनेवाला, एक अवधि बोलने वाला, एक मगही बोलने वाला, एक थारु बोलनेवाला और एक नेपाली बोलनेवाला जब एक आपस में मिलते हैं तो वे हिंदी में वार्तालाप करते हैं। जब तराई की बहुसंख्यक जाति हिंदी में भला-कुसारी करते हैं तो ऐसी भाषा को संवैधानिक अधिकार देना शायद उचित है।

उपसंहार :

नेपाल बहुजातीय, बहुभाषीय, बहुसांस्कृतिक तथा बहुधार्मिक पहचान के कारण विश्व में परिचित है। यहाँ प्राचीन काल से सामाजिक व्यवस्था, सहिष्णुता तथा सांप्रदायिक सद्भाव का संरक्षण होता आया है। सामाजिक व्यवस्था, सहिष्णुता तथा सांप्रदायिक सद्भाव का संरक्षण तथा संवर्धन करने के लिए देश के विभिन्न क्षेत्रों में बोली जाने वाली भाषाओं का प्रयोग एक सशक्त माध्यम रहा है। उसमें भी नेपाली और हिंदी भाषा प्रमुख भूमिका रही है। नेपाल के पहाडी क्षेत्रों में राई, तामांग, मगर, गुरुंग, डोटेली, नेवारी, शेर्पा आदि विभिन्न स्थायी भाषाएँ बोली जाती हैं। इन सभी भाषाओं को जोड़ने वाली मुख्य संपर्क भाषा हिंदी ही रहती आई है। भारत के साथ सदियों से जुड़ी हुई सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक एवं पारंपरिक संबंध को हिंदी भाषा ने और अधिक प्रगाढ़ बनाने में भूमिका निभाई है। भारत ने अपने संविधान में नेपाली भाषा को संवैधानिक दर्जा देकर सम्मान दिया है, जिससे दोनों देशों के बीच सुमधुर संबंध स्थापित है। नेपाली तथा हिंदी भाषा एक दूसरे के पूरक हैं। यदि नेपाल के इतिहास को देखा जाए तो मल्लकालीन युग से शाहवंशीय राज्य काल तक के राजा-रजौटों ने अपने शासनकाल में हिंदी भाषा का प्रयोग किया था। नेपाल के राजनीतिज्ञ चाहे वे भारतीय प्रवास में हों या स्वदेश में हिंदी भाषा का प्रयोग करते आए हैं। नेपाली साहित्यकारों ने भी नेपाली में नहीं बल्कि हिंदी में भी साहित्य की रचना करके हिंदी एवं नेपाली भाषा तथा साहित्य को जन समक्ष प्रस्तुत किया है। शैक्षिक विकास, मनोरंजन, खाडी मुल्कों में रोजगार की तलाश में जाने वाले नेपाली युवाओं, पर्यटन विकास आर्थिक एवं व्यावसायिक विकास आदि क्षेत्रों में हिंदी भाषा का महत्वपूर्ण एवं उल्लेखनीय योगदान रहा है। (अन्तर्राष्ट्रीय हिंदी परिषद, नेपाल 2014)। नेपाल में एस. एल. सी. बोर्ड की स्थापना के पूर्व नेपाल के सारे विद्यालयों के पाठ्यक्रम पटना सेकेंड्री बोर्ड के ही थे। उस समय तक तराई के सभी विद्यालयों में अध्ययन-अध्यापन का माध्यम हिंदी था।

नेपाल में महाविद्यालय का इतिहास झढछछ ईसे आरंभ होता है। नेपाल के तराई भूभाग जैसे विराटनगर, राजविराज, जनकपुर, वीरगंज, नेपालगंज आदि स्थानों के महाविद्यालयों में अन्य विषयों के साथ हिंदी भाषा में शिक्षण कार्य आरंभ किया गया था। इसी संदर्भ में काठमांडू के त्रिचंद्र एवं पद्मकन्या कालेजों में भी हिंदी भाषा शिक्षण कार्य होता था। वर्तमान समय में महेन्द्र मोरंग कैम्पस, विराटनगर, महेन्द्र विदेश्वरी बहुमुखी कैम्पस, राजविराज, रा.रा. बहुमुखी कैम्पस जनकपुर, ठाकुरराम कैम्पस, वीरगंज, नेपालगंज कैम्पस नेपालगंज तथा पद्मकन्या कैम्पस काठमांडू में स्नातक तक हिंदी की पढाई होती रही है। त्रिभुवन विश्वविद्यालय की स्थापना काल से ही नेपाल में स्नातकोत्तर कक्षा हिंदी में संचालित है। (विनोद कुमार विश्वकर्मा, विमल, हिमगंगा स्मारिका, सितंबर, 2015)

अतः यही कहा जा सकता है कि नेपाल में हिंदी भाषा का

प्रयोग अत्यधिक रूप में होता आ रहा है और इस भाषा के प्रेमी भी अनेक हैं, लेकिन सरकार की ओर से इस भाषा के प्रति कुछ सहयोग नहीं दिखाई दे रहा है। अगर शिशु कक्षा से ही हिंदी की पढाई हो तो नेपाल फिर हिंदीमय हो जाएगा।

सन्दर्भसूची :

- गोप, डा. सूर्यनाथ- **नेपाल में हिंदी और हिंदी साहित्य**, किताब महल, वाराणसी, (1994)
- ठाकुर, प्रा. डा. उषा- **नेपाल भारत के बीच सांस्कृतिक संबंध में हिंदी की भूमिका** (कार्यपत्र) विश्व हिंदी दिवस, (2014)
- मिश्र, डा. कृष्ण चंद्र- **नेपाल में हिंदी**, (2015)
- शुक्ल, शैलेंद्र कुमार, डा. रामदयाल राकेश: **व्यक्तित्व एवं कृतित्व** (शोधपत्र) केंद्रीय हिंदी विभाग, त्रि.वि. वि. कीर्तिपुर (2068)
- गुप्त, बी.के.- **सुबोध हिंदी व्याकरण तथा रचना**, नई दिल्ली एस चंद्र रोड कंपनी लिमिटेड, (1994)
- साहित्यलोक (वर्ष ज्ञट अंक, 1, 2014), त्रि.वि. केंद्रीय विभाग का मुखपत्र।
- अंतर्राष्ट्रीय हिंदी परिषद, नेपाल कार्यपत्र (2071)
- अभ्युत्थान, हिंदी मासिक अंक 1, (2071)

राष्ट्रकवि माधव घिमिरे र उनको 'अश्वत्थामा'

गीतिनाटकमा प्रयुक्त द्वन्द्वविधान

*श्री महेन्द्र न्यौपाने

सारसङ्क्षेप

गीतिनाटक गीत र नाटक विधाका विधागत स्वस्व ग्रहण गरी स्थापित भएको विधा हो । नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा गीतिनाटकले गीत र नाटकका व्यतिरेकमा रहेर यी दुबै विधाका विशेषताहरू ग्रहण गरी भिन्न विधागत पहिचान निर्माण गरिसकेको छ । यसर्थ गीतिनाटकको समालोचना, अध्ययन तथा समीक्षण हुनु नौलो विषय रहेन । यसै आलेखमा नेपाली गीतिनाटकका क्षेत्रमा स्थापित सर्जक माधव घिमिरेको परिचय, उनको गीतिनाटकका व्यक्तित्वको सङ्क्षिप्त चिनारी दिँदै 'अश्वत्थामा' गीति(नाटकको द्वन्द्व पक्षको विश्लेषण गर्ने कार्य गरिएको छ । यस लेख माधव घिमिरेको गीतिनाटककार व्यक्तित्वको बारेमा अध्ययन गर्न चाहने तथा 'अश्वत्थामा' गीतिनाटक तथा 'अश्वत्थामा' गीतिनाटकमा प्रयुक्त द्वन्द्वको बारेमा अध्ययन, विश्लेषण तथा शोध गर्न चाहने जोकोहीका लागि समेत उपयोगी हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

१. माधव घिमिरेको परिचय :

प्राकृतिक सुन्दरताले भरिपूर्ण लमजुङ जिल्लाको पुस्तुन गाउँमा जन्मिएर निगालाको छायाँ, छहराको गर्जन र मसुर्याङ्दीको अविरल गायनसँगै हुर्केका माधवप्रसाद घिमिरे (वि. सं. १९७६) नेपाली साहित्यका स्वच्छन्दतावादी धाराका कवि हुन् । साहित्यका कविता, खण्डकाव्य, गीत, निबन्ध, कथा, अनुवाद तथा बालसाहित्य लगायतका विधामा कलम चलाएका घिमिरेको मूल साहित्यिक व्यक्तित्व कवि व्यक्तित्व हो । वि. सं. १९९२ सालमा 'ज्ञानपुण्य' शीर्षकको कविता गोरखापत्रमा प्रकाशित गरी साहित्य सेवामा प्रवेश गरेका घिमिरेका दुई ओटा कविता सङ्ग्रह, आधा दर्जनभन्दा बढी खण्डकाव्य, आधा दर्जनभन्दा बढी गीतिनाटक, दुई ओटा गीतसङ्ग्रह, चार ओटा बालकविता सङ्ग्रहलगायत निबन्ध, कथा, लेख समीक्षा आदि प्रकाशित रहेका छन् । उनी सङ्ख्यात्मक र गुणात्मक दुवै दृष्टिले नेपाली साहित्यका महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका उत्तराधिकारीका स्थापित बनेका छन् । यसरी नेपाली साहित्यमा गरेको विशिष्ट सेवाको उच्च मूल्याङ्कन गर्दै उनलाई राष्ट्रकविको उपाधि प्रदान गरिएको छ ।

एघार वर्षको उमेरसम्म हिउँदमा पुस्तुन र वर्षामा जगराको गोठमा बस्ने गर्दथे । गोठमा बस्ने क्रममा तीर्थराज पाण्डेको 'उपदेशमञ्जरी' पढ्न तथा आफ्ना पिताबाट बालुनका श्लोक र लोकगीत सुन्ने अवसर पाएका थिए त्यसको प्रभाव उनको रचनाधर्मितामा परेको पाइन्छ, जुन उनको लोकलयप्रति आकर्षित हुने प्रेरणाको पृष्ठभूमि बनेको छ (शर्मा, २०६२ : २) । स्वच्छन्दतावादी प्रकृतिवादी चेतनालाई मुखरित गर्नु, राष्ट्रियता तथा मानवतावादी चेतनाको प्रखर अभिव्यक्ति दिनु, जीवन जगत्प्रतिको आस्थालाई पीडा र व्यथाका बिचमा पनि सघन रूपमा प्रस्तुत गर्नु, जीवन र जगतको व्याख्याका क्रममा वैदिक उपनिषद् र पुराणको प्रशस्त र उचित उपयोग एवम् प्रभाव ग्रहण गर्नु उनका मूल काव्यात्मक वैशिष्ट्य हुन् । पूर्वीय साहित्यशास्त्रद्वारा प्रेरित र प्रभावित घिमिरे

स्वच्छन्दतावादी भावधारालाई परिस्कृत शैलीशिल्पद्वारा प्रस्तुत गर्न खप्पिस देखिन्छन् । घिमिरे 'त्रिभुवन प्रज्ञा पुरस्कार', 'साभा पुरस्कार', 'आदिकवि भानुभक्त पुरस्कार', 'राष्ट्रिय प्रतिभा पुरस्कार' लगायतका थुप्रै पुरस्कार र सम्मानबाट सम्मानित भएका छन् । 'राष्ट्रकवि' को उपाधि पाएका प्राप्त लामो साहित्यिक अनुभव सँगालेका घिमिरे आज नेपाली साहित्य आकासमा साहित्यिक अभिभावकका रूपमा साहित्यकै श्रीवृद्धिमा साधनारत् छन् ।

२. गीतिनाटककारका रूपमा घिमिरे :

साहित्यका विधागत तत्त्वका दृष्टिले नाटक विधाकै रचना ठहरिने र प्रस्तुतिका दृष्टिले लयलाई अँगालिने रचना हो गीतिनाटक । गीतिनाटकमा पात्र, संवाद र दृश्यको उपस्थितिमा लयात्मक शैली अपनाइन्छ । घिमिरेले आफ्नो साहित्य रचनाको साँढे चार दशकको यात्रा पसरा गरेपछि मात्र गीतिनाटक रचनामा अग्रसर भएका देखिन्छन् । घिमिरेका हालसम्म 'शाकुन्तल' (२०३८), 'मालती मङ्गल' (२०३९), 'विषकन्या' (२०५०), 'अश्वत्थामा' (२०५३), 'हिमालवारि-हिमालपारि' (२०५४) 'देउकी' (२०५५), बालकुमारी (२०६१) गरी सात ओटा गीतिनाटक प्रकाशित भएका छन् । उनले गीतिनाटकमा सामाजिक, पौराणिक, ऐतिहासिक विषयवस्तुको उठान गरी लोकलय र वर्णमात्रिक अनुष्टुप छन्दको प्रयोग गरेका छन् । पौराणिक तथा ऐतिहासिक जुनसुकै विषयवस्तुको प्रयोग गरिएको भए पनि उनका गीतिनाटकहरू समसामयिक परिस्थितिसँग सम्बन्धित रहेका छन् । यस्ता गीतिनाटकमा पौराणिक पात्रलाई वर्तमान युगसापेक्ष बनाएर प्रस्तुत गरिएको छ (शर्मा, २०६२ : १३) । खासगरी छन्दसिद्धिका कसीमा लेखनाथका उत्तराधिकारी घिमिरेका गीतिनाटक छन्द र लयका दृष्टिले सशक्त छन् । उनी लोकप्रिय एवम् युगबाहक गीतिनाटकका शिखर प्रतिभा हुन् ।

* लेखक नेपाली विभाग डी.ए.वी.का सदस्य हुनुहुन्छ ।

३. अश्वत्थामा गीतिनाटकको सङ्क्षिप्त चिनारी :

'अश्वत्थामा' गीतिनाटक सर्वप्रथम नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानबाट वि.सं. २०५३ मा प्रकाशित भएको हो । यस गीतिनाटकको रचना २०५१ सालबाट भएको कुरा उत्क गीतिनाटकमा भए पनि भानुभक्त पोखरेलले वि.सं. २०४७-४८ बालबाट भएको कुरा बालकृष्ण पोखरेलले जानकारी दिएका छन् । यसरी हेर्दा घिमिरेले आफ्नो सात वर्षे काव्यसाधना गरी परिष्कार गर्दै यो गीतिनाटक रचना गरेको देखिन्छ । '२०५३ सालमा प्रकाशित नेपाली पुस्तकहरूमध्ये सर्वोत्कृष्ट रचना ठहरिएकाले 'अश्वत्थामा' गीतिनाटक सोही वर्ष विश्वविख्यात नोबेल पुरस्कारका लागि नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानबाट नोबेल पुरस्कार समिति, स्विडेनमा पठाइएको पनि थियो' (ओभा र पोखरेल : २०७१, २४१) । यस गीतिनाटकको रचना घिमिरेले बाल्यकालीन सम्झना, दैनिककथा र लोकविश्वास वा विश्वव्यापी विध्वंसको यथार्थबाट प्रेरण ग्रहण गरी गरेका हुन् । यो गीतिनाटक जम्मा सात अङ्कमा संरचित छ । प्रत्येक अङ्कमा ६ ओटा गीतका दरले जम्मा ४२ ओटा गीतहरू रहेका छन् । प्रत्येक गीतका चार श्लोकमध्ये पहिलो श्लोक दुई पङ्क्तिको तथा त्यसपछिका तिन श्लोक चार पङ्क्तिका रहेका छन् । यसरी यो गीतिकाव्यको बाह्य संरचना निकै सन्तुलित देखिन्छ । भने गीतिनाटकको दोस्रो अङ्कको तेस्रो गीत चौध अक्षरको शास्त्रीय गीति छन्दमा रचना गरिएको छ भने अन्य श्लोकहरू अनुष्टुप छन्दमा रचना गरिएका छन् । गीतिनाटकमा पर्याप्त मात्रामा नाटकीय दृश्य सङ्केत तथा साङ्गीतिकता पाइन्छ । यसरी 'अश्वत्थामा' गीतिनाटक नेपाली गीतिनाटककै क्षेत्रमा विशिष्ट पहिचान बनाउन सफल देखिन्छ ।

४. गीतिनाटक र द्वन्द्व :

दुई भिन्न विरोधी विचार वा पक्षका बिचको सङ्घर्ष द्वन्द्व हो । नाटकको मूल तत्वका रूपमा द्वन्द्वलाई लिइन्छ । गीतिनाटकले अभिव्यक्तिको माध्यम लयात्मक/गेयात्मक भाषालाई अँगाल्ने हुँदा यसमा द्वन्द्वको प्रस्तुतिमा पनि कलात्मकता रहन्छ । द्वन्द्व आन्तरिक र बाह्य गरी दुई किसिमका हुन्छन् । एउटै व्यक्तिका मनमा उत्पन्न परस्पर विरोधी विचार वा 'के गरौं र कसो गरौं' को स्थिति द्वन्द्व हो भने फरक विचारधारा बोकेका पात्रबिचको द्वन्द्व बाह्य द्वन्द्व हो । बाह्य द्वन्द्वलाई अनुकूल र प्रतिकूलबिचको द्वन्द्व पनि भनिन्छ । नाटकमा युगजीवनको विरोधपूर्ण परिस्थिति, शक्ति, परम्परागत मूल्य मान्यता द्वन्द्वकै माध्यमबाट प्रकट हुन्छन् । विचार र द्वन्द्वको विकाससँगै कथावस्तु/कथानकको पनि विकास हुँदै जान्छ । द्वन्द्वको चमोत्कर्षसँगै कथानक पनि चरमोत्कर्षमा पुग्छ । द्वन्द्व नै चरित्र उद्घाटनको महत्त्वपूर्ण आधार हो । द्वन्द्वकै सफलतामा गीतिनाटकले मूल्य पाउने हुँदा गीतिनाटकमा द्वन्द्वको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ ।

५. 'अश्वत्थामा' गीतिनाटकमा प्रयुक्त द्वन्द्व :

'अश्वत्थामा' गीतिनाटकमा द्वन्द्वको उत्कृष्ट प्रयोग गरिएको छ । यो गीतिनाटक द्वन्द्व प्रयोगका दृष्टिले सफल एवम् उत्कृष्ट गीतिनाटक हो । यस गीतिनाटकमा प्रयोग भएको द्वन्द्वलाई आन्तरिक र बाह्य द्वन्द्व गरी विभाजन गर्न सकिन्छ । गीतिनाटकमा आन्तरिक र बाह्य गरी दुबै द्वन्द्वको प्रयोग गरिएको छ । नाटकको कथानकको विकास र चरमोत्कर्षमा आन्तरिक र बाह्य दुबै द्वन्द्वको

भूमिका रहेको छ । गीतिनाटकमा प्रयोग भएको द्वन्द्वलाई तल चर्चा गरिएको छ ।

५.१ आन्तरिक द्वन्द्व :

'अश्वत्थामा' गीतिनाटकमा बाह्य द्वन्द्वका तुलनामा आन्तरिक द्वन्द्व प्रबल बनेर देखा परेको छ । आन्तरिक द्वन्द्व मूल रूपमा यस गीतिनाटकको प्रमुख पात्र अश्वत्थामामा देखा परेको छ । अश्वत्थामामा देखा परेको द्वन्द्वको कारणबाट नै गीतिनाटकको कथानकले गति पाएको छ । अश्वत्थामाका अतिरिक्त वृद्ध पिता, दोजिया, कवि लगायतका पात्रमा समेत आन्तरिक द्वन्द्व उत्पन्न भएको छ ।

क. अश्वत्थामामा उत्पन्न द्वन्द्व :

गीतिनाटकको सुरुमा नै अश्वत्थामा आफू युद्ध अपराधी भएको तथा त्यसलाई अस्समक्ष प्रकट गर्न पनि नसकिरहेको द्वन्द्वात्मक स्थितिको प्रकट गर्दछ । आफूमा उत्पन्न भएको द्वन्द्वलाई उसले यसरी प्रकट गरेको छ :

म युद्ध अपराधी हुँ आफैले कसरी कहूँ

कैल्यै नसकिने पीडा सहुँ हे कसरी सहुँ (पृ. ७)

अश्वत्थामाले आफूलाई युद्ध अपराधीका रूपमा चिनाउन पनि सकेको छैन एकातिर भने अर्कातिर उसले युद्ध अपराधीका कारण उसमा उत्पन्न भएको पीडालाई पनि सहन सकेको छैन । अश्वत्थामामा उत्पन्न भएको आन्तरिक द्वन्द्वबाट नाटकको सुरुवात भएको छ भने उसमा उत्पन्न भएको द्वन्द्वको विकाससँगै नाटकको कथाको कथानकको विकास भएको छ ।

'अश्वत्थामा' गीतिनाटकको नायक अश्वत्थामाको नरमणि भिकिएपछि (नाटकको पृष्ठभूमिमा) नाटकमा काँचो वायुका रूपमा देखा पर्दछ । ऊ काँचो बायु बनेर बसेकोमा एकातिर त्यस अवस्थाबाट मुक्ति पाई पाको बायु बनेर पुजिन चाहन्छ भने अर्कोतिर पीडित बनेर आफूले दुःख भोगेरै पनि अरुलाई जीवन दिन चाहन्छ । अश्वत्थामामा उत्पन्न भएको काँचो वायु र पाको वायुबिचको आन्तरिक द्वन्द्वको अवस्थालाई गीतिनाटकमा यसरी व्यक्त गरिएको छ :

मैदेखि मुक्ति चाहन्छु, अस्देखि हम होइन

दिन जीवन चाहन्छु, लिन जीवन होइन । (अङ्क २, गीत ४)

यसरी आफू पाको वायु बन्न चाहेको र दुःख भोगेरै भए पनि आफूले गरेको अपराध भोग्न चाहेको द्वन्द्वात्मक स्थिति माथिको पङ्क्तिबाट व्यक्त भएको छ ।

अश्वत्थामामा उत्पन्न भएका उसको मनमा कहिले सकारात्मक विचार उत्पन्न हुन्छ भने कहिले नकारात्मक विचार उत्पन्न हुन्छ । सकारात्मक विचार उत्पन्न भएको अवस्थामा ऊ केही शान्त भएको जस्तो देखिन्छ भने उसमा नकारात्मक विचार उत्पन्न भएको अवस्थामा आतङ्कको सिर्जना हुन्छ ।

ख. वृद्ध पिताको मनमा उत्पन्न द्वन्द्व :

अश्वत्थामाको अतिरिक्त बृद्ध पिताको मनमा पनि आन्तरिक द्वन्द्वको उत्पन्न भएको छ । उनी एकातिर छोरो युद्धमा घाइते भए पनि फर्केर आउँछ भन्ने कुरामा विश्वस्त छन् भने अर्कातिर छोरो फर्केर आउने कुरामा विश्वस्त छन् । छोरो फर्केर आउने र नआउने कुराका बिचको द्वन्द्व वृद्ध पिताको मनमा चर्केको छ ।

ग. दोजियामा उत्पन्न द्वन्द्व :

आन्तरिक द्वन्द्व गीतिनाटककी पात्र दोजियाको मनमा समेत उत्पन्न भएको छ । दोजियाको पेटमा भएको बच्चा जब चल्मलाउन छाडेपछि उनको मनमा द्वन्द्व उत्पन्न भएको छ । दोजियाले बच्चा चल्मलाउन छाडेपछि अश्वत्थामालाई उक्त बच्चाको रक्षा गरिदिन आग्रह गर्दछिन् । उनमा अश्वत्थामाले बच्चाको रक्षा गर्न सक्छ वा सक्दैन भन्ने कुराको द्वन्द्व मनमा उब्जन्छ ।

घ. कविको मनमा उत्पन्न द्वन्द्व :

यस गीतिनाटकका अर्का पात्र कविको मनमा समेत आन्तरिक द्वन्द्व देखापरेको छ । नाटकको अन्त्यमा जब कविको मनमा अश्वत्थामाको पीडा कविको मनमा पर्दछ त्यसपछि पीडालाई कसरी व्यक्त गरूँ भन्ने द्वन्द्व देखा पर्दछ । उनी एकातिर भाषाका माध्यमबाट पीडालाई व्यक्त गर्न चाहन्छन् भने अर्कातिर मेघ गर्नेभै पीडालाई व्यक्त गर्दछन् । कविको मनमा युद्धको पीडालाई व्यक्त गर्ने दुई विचारका बिचमा द्वन्द्व उत्पन्न भएको द्वन्द्व गीतिनाटकमा यसरी व्यक्त भएको छ :

एक्कासी मारिए जो जो ऐइया भन्न नपाउँदै

मसँग माग्दछन् भाषा अहो ओठ कपाउँदै

विश्वलाई सुनाउँ म त्यो भाषा भन के गरी

शम्पाकम्पनको पश्चात् मेघ गर्जन भैँ गरी । (अङ्क ७, गीत ४)

कविको मनमा युद्धमा ज्यान गुमाउनेहरूको पीडालाई भाषाका माध्यमबाट कसरी व्यक्त गर्ने चाहना पलाएको छ तर त्यसलाई मेघ गर्जेभैँ कसरी व्यक्त गर्ने भन्ने द्वन्द्व उनको मनमा उब्जिएको छ । यसरी कविको मनमा संवेदनशीलता र बाध्यताका बिचमा द्वन्द्व देखा परेको छ ।

'अश्वत्थामा' गीतिनाटकमा आन्तरिक द्वन्द्वको सशक्त प्रयोग भएको पाइन्छ । यस गीतिनाटकमा प्रयोग भएको आन्तरिक द्वन्द्वले नै नाटकलाई निश्चित गति दिई नाटकमा कौतुहलता सिर्जना गरेको छ । गीतिनाटकको आत्माको रूपमा रहेको आन्तरिक द्वन्द्व खासगरी अश्वत्थामाको मनमा उत्पन्न भएको छ । आन्तरिक द्वन्द्वको प्रत्यक्ष प्रभाव नाटकमा परेको छ ।

५.२ बाह्य द्वन्द्व :

'अश्वत्थामा' गीतिनाटकमा आन्तरिक द्वन्द्वको अतिरिक्त बाह्य द्वन्द्वको पनि प्रयोग भएको छ । नाटकको कथानकको

विकासमा आन्तरिक द्वन्द्वको साथसाथै बाह्य द्वन्द्वको पनि महत्पूर्ण प्रयोग भएको पाइन्छ । बाह्य द्वन्द्व मूलतः सर्वेसर्वा र सैनिक तथा सर्वेसर्वा र जनताका बिचमा देखा परेको छ । यस गीतिनाटकमा देखा परेको बाह्य द्वन्द्वलाई निम्नानुसार चर्चा गर्न सकिन्छ :

क. सर्वेसर्वा र सैनिकको बिचको द्वन्द्व

सैनिकले पहिले सर्वेसर्वाको आदेश मानेर विविध किसिमका अश्रुहरू प्रहार गरी नरसंहार गर्दछन् । जब सैनिकहरूमा मानवीय पीडाको अनुभूति हुन्छ त्यसपछि भने उनीहरूले सर्वेसर्वाको आदेशको अवज्ञा गरी उसको विरुद्धमा लाग्न थाल्छन् । सर्वेसर्वाले बालककी आमालाई मारेको भन्दै सैनिक भन्छ :

सैनिक : मान्यौ बालककी आमा आग्नेय अस्त्रले चिरी

हे, धर्ती यहाँनेर फाटेकी छन् चिरा परी ।

सर्वेसर्वा मैले मारिन त्यल्लाई मान्यो हो हतियारले

काली ढुङ्गा फुट्यो होला चड्कनेको प्रहारले

सैनिक : छोड्छौ वाण तिमी आफू लुकेर क्रुर मृत्यु भैँ

शिथुलाई पनि माछौँ भविष्य पनि जित्छु भैँ

सर्वेसर्वा : मैले होइन तैँले हानिसहोस् अग्निवाण यो

युद्धपागल भै हर्छस् शिशुको पनि प्राण यो (अङ्क ५, गीत ३)

यसरी माथिका गीतका माध्यमबाट सर्वेसर्वा र उसैका सैनिकका बिचमा द्वन्द्वको स्थिति देखा परेको स्पष्ट हुन्छ । सैनिकले पनि युद्धको पीडाको अनुभूति गरेपछि सर्वेसर्वाको आदेश मान्नु मानवताको विरोधी कार्य हो भन्ने कुराको बोध भएपछि सर्वेसर्वा र सैनिकका बिचमा बाह्य द्वन्द्व देखा परेको छ ।

ख. सर्वेसर्वा र जनताको बिचको द्वन्द्व :

जनता र सर्वेसर्वाको बिचमा देखा परेको छ । विजित देशका जनताको पीडामा विजयी देशका जनता मर्मान्त बनेपछि सर्वेसर्वाको विरुद्धमा देखा पर्दछन् । यसबाट जनता र सर्वेसर्वाको बिचमा बाह्य द्वन्द्व देखा पर्दछ । नाटकमा पाँचौँ अङ्कबाट बाह्य द्वन्द्वको सुरुवात भएको छ । सर्वेसर्वा आफू युद्ध जित्नका लागि जस्तोसुकै मूल्य चुकाउन, युद्ध र अपराध गर्न पनि तयार छ । विजयोत्सव मनाउने क्रममा जब सर्वेसर्वाकै देशका जनताहरूलाई विजित देशका जनताको मर्मान्त अवस्थाको अनुभूति हुन्छ त्यसपछि मानवीय भावनाको विकास हुन्छ । यसरी जनताहरूमा मानवीय भावनाको विकास भएपछि सर्वेसर्वाको कुप्रवृत्तिका विरुद्ध सङ्घर्ष गर्न थाल्दछन् । सर्वेसर्वा बाचिरहयो भने उसले भोलिका दिनमा आफूलाई पनि मार्ने र अरु जनताले पनि दुःख पाउने भएकाले अरिङ्गालले जसरी चिली चिली मार्नु पर्दछ भन्दै सर्वेसर्वामाथि भन्टन्छन् । आफ्नै देशका जनता पछि आफूमाथि भन्टेको देखेपछि उसले उनीहरूलाई आफ्नो पक्षमा लिन खोज्छ तर उसको कुरा जनताहरूले सुन्दैनन् । जनता र सर्वेसर्वाबिचको द्वन्द्व नाटकमा यसरी प्रस्तुत भएको छ :

जनता : हाम्रो आत्मा पनि माटो बलिदान दिएर यो

रक्तपातविना युद्ध पूर्ण गर्छु भनेर यो

अरिङ्गालसरि चिल्न यल्लाई घेर घेर हो ।

सर्वेसर्वा: बोल्दैछौं शत्रु बोलेभै के आफैलाई बिसिँयो ?

रैति हो विश्वसम्राटका कोदेखि किन तर्सिँयो ? (अङ्क ५, गीत ६)

जनतालाई आफ्नो पक्षमा लिन खोजे पनि सर्वेसर्वा असफल भएको छ । जनता र सर्वेसर्वाका बिचमा बाह्य द्वन्द्वमा जनतालाई विजयी बनाएर यस गीतिनाटकमा आणविक शक्तिसम्पन्न साम्राज्यवादी शक्तिहरू एकदिन अवश्य नै पराजित हुनेछन् भन्नेतर्फ सङ्केत गरिएको छ (शर्मा, २०६३ : १०१) । यसले एकातिर शक्तिशाली बनेर जनतामाथि निरङ्कुशता लादनेहरू आफैमा शक्तिशाली नभएर जनताले साथ छाडेपछि शक्तिहीन बन्न पुग्छन् भन्ने पनि स्पष्ट भएको छ ।

'अश्वत्थामा' गीतिनाटकमा आन्तरिक र बाह्य दुबै द्वन्द्वको प्रयोग भए पनि बाह्य द्वन्द्वका तुलनामा आन्तरिक द्वन्द्व सशक्त रूपमा प्रयोग भएको छ । यद्यपि आन्तरिक द्वन्द्व पनि शिथिल र कमजोर भने छैन । आन्तरिक र बाह्य द्वन्द्वको सशक्त प्रयोगका कारण यो गीतिनाटकले उत्कृष्टता प्राप्त गरेको छ ।

समग्रमा 'अश्वत्थामा' गीतिनाटकमा प्रयुक्त द्वन्द्वलाई विभिन्न किसिमबाट वर्गीकरण र विश्लेषण गर्न सकिन्छ । यस गीतिनाटकमा प्रयुक्त द्वन्द्वहरू यसप्रकार रहेका छन् :

क. जीवन र मृत्युबिचको द्वन्द्व :

यस गीतिनाटकमा देखा परेको मूल जीवन र मृत्युबिचको द्वन्द्व हो । युद्धले मृत्युलाई जनाउँछ भने शान्तिले जीवनलाई जनाउँछ । युद्धको पृष्ठभूमिबाट सुरु भएको यस गीतिनाटक मूल रूपमा युद्धको विध्वंसको चित्रण गर्दै युद्धको विरोध तथा जीवनको पक्षमा संरचित भएर रचना गरिएको छ । यस गीतिनाटकको मूल द्वन्द्व भनेको नै जीवन र मृत्युबिचको द्वन्द्व हो । युद्ध चाहने सर्वेसर्वा र पहिले युद्धको पक्षमा भए पनि पछि जीवनको पक्षमा भएका अन्य पात्रहरूको जीवनको पक्षधरताको युद्ध नाटकभरि नै देखिएको छ ।

ख. विजयी र पराजितबिचको द्वन्द्व :

यस गीतिनाटकमा देखा परेको अर्को द्वन्द्व विजयी र पराजितबिचको द्वन्द्व हो । पहिले सर्वेसर्वाको पक्षमा लागेर उसको राष्ट्रका जनताहरू युद्धमा होमिए पनि पछि उनीहरूले युद्धको परिणति केवल मृत्यु हुने कुराको बोध गरेपछि आफूहरू विजयी नभई पराजित भएको महसुस गरेका छन् ।

ग. मानवता र दानवताबिचको द्वन्द्व :

जनताहरू मानवीय भावना भएका पात्र हुन् भने सर्वेसर्वाले दानवीय पात्रको प्रतिनिधित्व गरेको छ । जस्तोसुकै नरसंहार भए पनि आफू सत्तामा पुग्न चाहने सर्वसत्तावादी तथा दानवीय सोचको सर्वेसर्वा र मानवताको भावले ओतप्रोत भएका जनताका बिचको द्वन्द्व

गीतिनाटकमा देखिएको छ ।

घ. नैतिकता र अनैतिकताबिचको द्वन्द्व :

सर्वेसर्वा अनैतिक पात्र हो । जनताहरू नैतिकवान् पात्र हुन् । सर्वेसर्वा र जनताबिचको द्वन्द्व नैतिकवान् अनैतिकबिचको द्वन्द्व पनि हो । निर्दोष जनताको नृशंश हत्या गर्नु, दोजिया महिला तथा बालककी आमामाथि पनि आक्रमण गर्नु अनैतिकताका दृष्टान्त हुन् । पँधेनीहरूले अश्वत्थामालाई पानी खुवाउनु, विजित देशका जनताले पनि युद्धको पीडाबोध गर्नु, सर्वेसर्वाको विरोधमा उभिनु आदि अनैतिकताका उदाहरण हुन् ।

ङ. काँचो बायु र पाको वायुबिचको द्वन्द्व :

त्यसैगरी नाटकको प्रमुख पात्र अश्वत्थामामा काँचो वायु र पाको वायुको बिचको द्वन्द्व देखा परेको छ । अश्वत्थामा काँचो बायु हो । ऊ पाको बायु बनेर पुजिन चाहेको छ । काँचो बायु बनेर छटपटिएको अश्वत्थामामा काँचो बायु र पाको वायुका बिचको द्वन्द्व देखा परेको छ ।

च. शक्तिहीन र शक्तिवान्का बिचको द्वन्द्व :

जनता र सर्वेसर्वाका बिचमा देखा परेको द्वन्द्व शक्तिहीन र शक्तिवान्का बिचमा देखा परेको द्वन्द्व हो । जनताहरू शक्तिहीन हुन् भने सर्वेसर्वा शक्तिशाली व्यक्ति हो । उसले विश्वका शक्तिशाली राष्ट्रको प्रतिजिधित्व गरेको छ । अन्य जनताहरू जो सर्वेसर्वाको आक्रमणका कारण मृत्यु वरण गरेका छन् अनि घाइते तथा आफन्त र परिवारजन गुमाएका छन् उनीहरूले विश्वका गरिब तथा शक्तिशाली राष्ट्रको आक्रमण सहन बाध्य राष्ट्रको प्रतिनिधित्व गरेका छन् । विश्वमा हातहतियारले सम्पन्न शक्तिशाली देश र शक्तिहीन देशका बिचमा हुने द्वन्द्वलाई पनि यसले सङ्केत गरेको छ ।

ज. अनुकूल र प्रतिकूल चरित्रका बिचको द्वन्द्व :

यसका अतिरिक्त जनता र सर्वेसर्वामा देखा परेको द्वन्द्व अनुकूल र प्रतिकूलबिचको द्वन्द्व पनि हो । आफ्नो जितका लागि जस्तोसुकै युद्ध तथा अपाराध गर्न पनि पछि नपर्ने सर्वेसर्वा प्रतिकूल चरित्रको पात्र हो भने जनताहरू अनुकूल चरित्रका पात्र हुन् ।

छ. युद्धपूर्वको शान्ति र युद्धपछिको पीडा र व्याथाको बिचको द्वन्द्व :

'अश्वत्थामा' गीतिनाटक युद्धपूर्वको शान्ति र युद्धपछिको पीडा र व्याथाको बिचको द्वन्द्व हो । युद्धको त्रासद परिवेशको गीतिनाटक संरचित रहेको छ र उक्त त्रासद वातावरणबाट मुक्तिको चाहना गीतिनाटकमा व्यक्त भएको छ । नाटकको अन्त्यसम्ममा युद्धमा संलग्न भएका तथा विजय हाँसिल गरेकाहरू पनि शान्तिको पक्षमा उभिका छन् । सर्वेसर्वा मात्रै युद्धको पक्षमा देखिएको छ । यद्यपि उसले आफ्नै सैनिक र जनताको पनि साथ गुमाएको छ । युद्धको पीडा सहेको अश्वत्थामाले कविलाई आग्रह गर्दै भनेको छ :

युद्धको पूर्वपीडामै तिमी मानवता रच

मृत्युको एक भस्कामै तिमी अमरता रच । (अङ्क ७, गीत ५)

नाटकमा शान्तिको सन्देश दिएको छ । यसलाई नाटकमा उत्पन्न भएको द्वन्द्वको सफल परिणति मान्न सकिन्छ ।

५.३ निष्कर्ष :

अश्वत्थामा युद्धको परिवेशमा सिर्जित गीतिनाटक हो । नाटकको सुरुवात अन्त्यसम्म नै द्वन्द्वको परिवेशले स्थान पाएको छ । नाटकमा भएको युद्धको परिवेशबाट मुक्ति पाई शान्तिमय वातावरणको चाहना व्यक्त गरिएको छ । नाटकमा आन्तरिक र बाह्य दुबै किसिमका द्वन्द्वका विविध स्वस्महरू देखा परेका छन् । समग्र गीतिनाटकको कथानक द्वन्द्वकै केन्द्रीयतामा अगाडि बढेको छ । द्वन्द्वको चरमावस्थामा नाटकले पनि चरमोत्कर्ष प्राप्त गरेको छ । नाटकमा भएको अनुकूल र प्रतिकूल पात्रका बिचमा तथा सत् र असत् पात्रका बिचमा द्वन्द्व भएको देखाएर अनुकूल तथा सत् पात्रको विजय भएको छ । युद्धका कारणबाट विश्वमा भयावह स्थिति सिर्जना भएको हो भन्ने कुरा सबैमा बोध भएपछि सबै सर्वेसर्वाका विरुद्धमा लागेका छन् । द्वन्द्वमा अनुकूल पात्रको विजय तथा प्रतिकूल पात्रको पराजय भएको छ । द्वन्द्वका माध्यमबाट युद्धजन्य विषम परिस्थितिको चित्रण गरी युद्धविरोधी मानवतावादी भाव सञ्चरण गर्न सफल भएकाले प्रस्तुत 'अश्वत्थामा' गीतिनाटक

द्वन्द्वका दृष्टिले अन्यन्त सफल भएको देखिन्छ । गीतिनाटकमा प्रयोग भएको द्वन्द्वले नाटककार घिमिरेलाई कुशल द्वन्द्वशिल्पीकारका रूपमा स्थापित गराएको छ ।

सन्दर्भसूची :

- उपाध्याय, केशवप्रसाद (२०६०), **नेपाली नाटकको अध्ययन**, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
- ओझा, रामनाथ र लालमणि पोखरेल (२०७१), **नेपाली कविता-काव्य**, काठमाडौं : पाठशाला पब्लिकेसन एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि. ।
- घिमिरे, माधवप्रसाद (२०५३), **अश्वत्थामा**, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- भण्डारी, पारसमणि र माधव पौडेल (२०६६), **नेपाली कविता र काव्य**, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- न्यौपाने, महेन्द्र (२०६९), **नेपाली कविता र काव्य**, काठमाडौं : पिनाकल पब्लिकेसन प्रा.लि. ।
- शर्मा, बिन्दु (२०६३), **गीतिनाट्य परम्परामा राष्ट्रकवि घिमिरे**, काठमाडौं : अक्सफोर्ड इन्टरनेसनल पब्लिकेसन ।

Description of Fire in Vedas

* Mr. Janardan Ghimire

Abstract

The technical terminologies used in Vedas show how scientific and practical our holy scriptures are. The process of photosynthesis proves that the words Haridashwa and Saptarashi in Rigveda are appropriate now to denote the scientific meaning of it. The word Martanda of Rigveda fully supports the present concept of Black hole. The word Pūsha to sun in Rigveda surprisingly matches with present concept of 'Vitamin D' keeping in view the trending notion of these concepts, this research tries to find out the technical words used in Vedas for 'Fire'. This research will be highly useful for those who seek to have depth knowledge about ancient Eastern Values.

The first and foremost word used in the stanzas of Rigveda is fire (AGNI) (Rig 1, 1.1). Agni is one of the five basic elements of life which pushes something up or continuously flows into upward direction (Apt page 6).

Due to this nature of fire, the Scientists make use of fire to ignite the flames before launching the rockets. Buses, cars or any other vehicles and even the planes, helicopters have to undergo the same process of ignition for further movement or take off. It proves that 'Agni' is needed everywhere to make the motion faster by the process of ignition.

The next word used in Vedas for the fire is JATAVEDA (Rig 1.127.1). This is a compound word made up of JATA and VEDA in which 'JATA' means to take birth (Paṇinian Root, mimamsak 4.40). It means that anything reproduced in this world consists 'fire' inside (Vedik Kosh p.388)

For example the earth is created from the sun, so the fire is located at the central part of the earth. The technical name of this sort of fire is JATAVEDA.

Each and every living animal is also fire-centered. So, the creation of heat inside the body is the function of VAISHWĀNARA. It is another technical terminology of fire for any animal which inhales oxygen and exhales carbon-dioxide (Jaimini 3.8) According to Vedas, in the mid-center of the earth there is another form of fire which prepares different raw materials of metals like Gold, Iron, Nickels, Silver and so on, It is due to the function of DRAVINODA (Rig 1.16.1)

Similarly, seeds and sperm contain another form of fire which is also accepted in Vedic literature and it is called TANŪNAPĀT (Shatapatha 1.5.4.2)

According to Vedas, with the help of fire an object gets its distinct form or Shape. In Tandyā Brahman a 'Pashu' means which is visible or an object and the name of fire which sets the form of that particular object is TWASṬĀ (Tandyā Brahman 9.10.3) Taittiriya Brahman also supports this version of Tandyā Brahman (Taitiriya 2.7.2.1). Similarly, the collective form of TWASṬĀ is Vishwarūpa (Rig 1.13.10) which means the form or shape of cosmology. In short Twasṭā is micro form of the fire which gives the distinct shape of individual object and Vishwarūpa is a macro form of fire which is the collective form of all.

Inside the mountains and rocks, we can find the fire and the Vedic name of that fire is Grāvāna. (Nirukta 2.31). Likewise, the fire inside the dong of animals is also known as GRĀVĀNA (Tandyā Brahmana 6.6.1)

The fire contains inside the bone or teeth is also known as GRĀVĀNA (Taittiriya Samhita 6.2.11.14)

The fire contains inside the trees is described Drwana (Rig 2.7.6) and the fire in any shrubs and herbs is named VANASPATI (Rig kau.10.6) Shatapath Brahman also Supports this Version (Shatapath 3.2.2.9)

The fire used for purification process is called MARMṚJENYA (Rig 2.10.1). Similarly the word Pāvaka is also used for the same purpose (Rig 1.13.1)

The fire which provides different types of vitamins is called Pustivardhana (Yaju 3:40) Similarly, The fire which provides the yūsh or P̄yūsh (source of juice in English) is called YOSHĀ (Satapatha 14.9.1.16)

The fire to produce heat is called GHARMA (Shatapatha 11.6.2.2) there are different names for fire that produces heat. They are Gharma, Arka, Shukra, Jyoti

* Corresponding author, chief editor of SaAMWIT and member of the Central Department of Sanskrit, TU, Kirtipur, Kathmandu.

and Sūrya (Shatapatha 9.4.2.25). From the very Gharma of Rigveda Thermus, Thermometer, thermo coal etc. are the words currently used in English Language.

The fire at the periphery of any object is called Parijman (Rig 3.2.9) When it rotates into that very surface of the object, it is called Ratha, but this word is not available in the Vedic text.

The fire contains inside the ghee is called SARPIRĀSUTI (Rig 2.7.6). The other word we can find for the similar use is Mathita (Rig 6.48.5). Likewise, the fire inside the petroleum product is called Drushadwa (Rig 6.3.5)

The fire which is found in air is called ANALA. This word is not available in the Vedic text. The definition given by Vaman Shivaram Apte in his Sanskrit Hindi Dictionary of the word ANALA is not satisfactory (Apte, page 31).

And, the fire which moves faster from one corner to another is called ASHWAM (Rig 1.116.6) and if it carries something, it is called VAHNI (Maitrayani Brahmana 1.2.12).

The fire that separate objects is called Apa (Nirukta 1.3) and that pressurizes objects is called DAMŪNAS (Rig Yaju 4.240).

The process of deterioration is also due to the reduction of fire present inside the object. The deterioration is caused due to the fire called DASMA (Rig 3.3.2) . The fire which helps to drive forward is called PUROHITA (Rig Aituleyo. 8.27). The fire in atomic universe is called BHŪPATI, in Airy World, it is called BHUVANAPATI and in Solar Universe, it is called BHŪTĀNĀM PATI (Shatapatha 1.3.3.17)

CONCLUSION :

The modern society claims that there is a vast difference between the people of the primitive society and the modern society due to technical advancement and expanding literary activities. Even they claim that nowadays, the vocabulary and power of words are entering into the deepest level. The primitive society was adjusting with limited source of language in use and non-technical words in daily life.

But the concept of fire in Vedas accepts all kinds of modern technicalities and inclusiveness of all sorts of present day activities can be seen in Vedic time. The same condition and terminology may apply for other Vedic words also. So, the Vedas should be redefined and modern approaches should also be incorporated in studying Vedas.

REFERENCE

- Apte, Vaman S. (2009), *The practical Sanskrit-English Dictionary*, Retrieved From <http://www.sanskritebooks.org/2009/04/sanskrit-english-dictionary-v-s-apte>
- Gautam Prasanna C. (2010) *Rigveda Samhita*, (2 volumes), Kathmandu, Kulachandra Gautam Smriti Sanstha.
- Malaviya Sudhakar (1980) *Aitareya Brahmanam*, Delhi, Tara Publications.
- Mimamsak Yudhisthir (2009) *Sanskrit Dhatu Kosh*, Fourth Edition, Hariyana India, Ramlal Kapoor Trust.
- Raghuvira (1987) *Jaiminiya Brahmana* Lahore. The International Academy of Indian Culture Retrieved from <https://archive.org/stream/jaiminiyabrahman014906mbp#page/n5/mode/2up>
- Saraswati Satyaprakash (1988), *Shatapath Brahman* (Three Volumes) main Edition Dr. Alberte Waber, Hindi Translation- Upadhyaya Gangaprasad, Chowkhamba Vishwabharati Publicaton.
- Sharma, Svayam P. (2016) *Kaushitaki Brahmana*, in Simple English (4 Parts) Retrieved from: <https://www.youtub.com/watch?v=apDV3HIOXZC>
- Shastri A. Mahadev & K. Rangacharya (.....) *Taittiriya Samhita*, Delhi, Motilal Benarasidas.
- Shastri Chinnaswami (1936), *Tandya Brahman*, Varanasi Chowkhambha Sanskrit Series.
- Shastri Rajvir (2009) *Vedic Kosha*, New Delhi, Shrimad Dayananda Vedasha Mahavidyalaya Nyasa.
- Shastri, Shreenarayan (1934), *Taittiriya Brahman*, Anand Ashram Sanskrit Granthawali.
- Yaska (2010) *Niruktam with shashi Prabha Vyakhya*, Ed. Dr. Jamuna Pathak, First Edition, Varanasi, Chowkhambha Sanskrit Series office.
- Yudhisthir (1960) *Yajurveda Samhita*, Delhi, Govindaram Hasananda.

Small Solar Device Quickly Disinfects Water With Nanoflakes & Eager Electrons

* Mr. Kamlesh Kumar Lal Karn

Abstract

Researchers have created a nanostructured device, about half the size of a postage stamp that disinfects water much faster than the UV method by also making use of the visible part of the solar spectrum, which contains 50 percent of the sun's energy.

PRINCIPLE:

A nanostructured device has been created by researchers at the Department of Energy's SLAC National Accelerator Laboratory and Stanford University, about half the size of a postage stamp that disinfects water much faster than the UV method by also making use of the visible part of the solar spectrum, which contains 50 percent of the sun's energy. (Nature nanotechnology)

In experiments reported in Nature Nanotechnology, more than 99.999 percent of bacteria are killed in just 20 minutes when sunlight falling on the little device triggered the formation of hydrogen peroxide and other disinfecting chemicals. At the end of their work, the killer chemicals quickly dissipated by leaving pure water only. (Nature nanotechnology)

Chong Liu, professor and investigator, the Stanford Institute for Materials and Energy Sciences at SLAC said "The device looks like a little rectangle of black glass. We just dropped it into the water and put everything under the sun, and the sun did all the work". (Nature nanotechnology)

EXPLANATION:

The surface of the device looks like a fingerprint under an electron microscope, with many closely spaced lines which are very thin films, called "nanoflakes" -- of molybdenum disulfide that are stacked on edge, like the walls of a labyrinth, atop a rectangle of glass. (Nature nanotechnology)

Nano Flakes are a type of semiconductor that has potential for solar energy creation as the product itself is only in the prototype phase. With its crystalline structure the crystals are able to absorb light and harvest 30 percent of solar energy directed at its surface. (Nanoflake, Wikipedia)

Fig: A Rectangular Black Glass

(News Archives USA)

Generally, molybdenum disulfide is an industrial lubricant. But like many materials, it takes on entirely different properties when made in layers just a few atoms thick. In this case it becomes a photocatalyst: When hit by incoming light, many of its electrons leave their usual places, and both the electrons and the "holes" they leave behind are eager to take part in chemical reactions. (Nature nanotechnology)

By making their molybdenum disulfide walls in just the right thickness, the scientists got them to absorb the full range of visible sunlight. And by topping each tiny wall with a thin layer of copper, which also acts as a catalyst, they were able to use that sunlight to trigger exactly the reactions they wanted -- reactions that produce "reactive oxygen species" like hydrogen peroxide, a commonly used disinfectant, which kill bacteria in the surrounding water.

Molybdenum disulfide absorbs a much broader range of solar wavelengths than traditional photocatalyst. Further, Cui said, it is also cheap and easy to make -- an important consideration when making devices for widespread use in developing countries.

It helps to solve pollution problems

The objective of the research is to solve

* Corresponding author, head of the Department of Science, DAVSKVB

environmental pollution problems so people can live better.

The method doesn't remove chemical pollutants from water. So far it has been tested on only three strains of bacteria; however there's no reason to think it would not kill other bacterial strains and other types of microbes, such as viruses. And it's only been tested on bacteria mixed with water in the lab, not on the complex stews of contaminants found in the real world.(A community website from IOP Publishing)

Still, "It's very exciting to see that by just designing a material people can achieve a good performance. It really works," said Liu, who has gone on to work on a project in Cui's lab that is developing air filters for combating smog.

REFERENCES:

- A community website from IOP Publishing, Retrieved From: <http://nanotechweb.org/cws/article/tech/65998>
- Nature nanotechnology, Retrieve From:<http://www.nature.com/nnano/journal/vaop/ncurrent/full/nnano.2016.138.html>
- Nanoflake Wikipaedia, Retrieved From: https://en.wikipedia.org/wiki/Nano_flake
- News Archives in USA, Retrieved From: <http://www.newsy-today.com/tiny-solar-device-rapidly-disinfects-water-with-nanoflakes-eager-electrons-cleantechnica/>

Cricket as a Tool for Challenging Masculinity

Abstract

* Mr. Umesh Singh Saoud

Present research article explores the relation between cricket and masculinity in colonial India. In order to do so, the movie Lagaan is analyzed and studied very closely. Furthermore, this article shows how different forms of masculinity are at work in the movie and tries to show how sports can become a tool to resist and challenge the hegemony of the so called British masculine rulers, in particular and different forms of social and political domination in general.

Keywords: *masculinity, hegemony, effeminize, colonized subject*

Ashutosh Gowrikar's Lagaan is a movie set in the year 1893-- the time when British Empire ruled over India. Lagaan is a story of Champaner village-- a small village at the heart of India. The movie focuses on the poor Indians' struggle, and fight against the British monopoly and exploitation. The movie shows how the uneducated and poor Indian people play cricket to get rid of the unfair tax British rulers imposed on them. The match between British authorities and poor Indian was not merely a cricket match; it was a war between colonized and colonizers, it was a battle of life and death.

However, it is always a question of interest; why did Captain Russell, one of the colonial authorities, challenge the poor Indians to play a cricket match? Can someone take such a political or administrative decision on the basis of a cricket match? On surface level, we understand that the decision is taken because the protagonist of the movie Bhuwan called cricket a simple and dull game. But the real issue is something else-- it is related with their masculinity and pride. English men take cricket as the game of gentlemen, and questioning the game is questioning their masculinity. Analyzing movie in the same line, this research work tries to find out how masculinity is at work while challenging Indian people to play a cricket match to avoid paying the annual tax 'Lagaan'. Further, in this research I will try to justify how colonizers masculinity is challenged by the alternative form of colonized masculinity.

The movie has been analyzed from different perspectives so far. Britt Crossman has analyzed the movie as an attempt to transcend the cultural boundaries. He writes "Once again, one can see the film's subtle push toward equality as the film makers show the good and bad on both sides of the battle; they show that despite religion, skin color, class, and culture, no man or woman is superior to any other" (3). He has tried to prove how the film maker has shown that cultural boundaries should be blurred in order to bring equality and peace. Similarly, Boria Mjumdar, writes "Lagaan for me is a commentary, in the filmic and imaginative mode, on the evolution and development of cricket in colonial India" (Par.). He

claims that Lagaan is a movie that depicts how cricket evolved in colonial India. Commenting on the cricket match between Colonizer and the colonized in the movie, he further says that "the cricket match becomes an arena for asserting indigenous strength against the colonial state" (Par.). This research is an attempt to show how different forms of masculinities are at work in the movie and how colonizers masculinity is challenged by the Colonized.

With the colonization of India, British authorities became very powerful, as they took control of the Indian economy and military. The kings of the different states were also too weak in terms of exercising their power over their people and the territory. They started depending on British rule to protect their territory from other kings. Thus, they became more influential and turned out to be more masculine than the natives and the kings. In this movie the Rajah of the Champaner village becomes subordinated to Captain Russell. His ruling masculinity is effeminized by the colonial power in the form of economic control and military control. Colonial masculinity became hegemonic because of their rationality and martial skills.

Now let's look at the history of cricket and other sports and how it was used by the upper class/ British rulers to assert their masculinity over women and colonized subject. As Connell argues:

Sports, as a social institution, emerged in the 19th and 20th centuries in response to a shifting constellation of class and gender dynamics. Not only did sport made a crucial contribution to the ideological naturalization of men's superiority over women, popular belief held that working class men and men of color could not possibly compete successfully with gentlemen. (Connell 1987)

According to Connell sports were used to institutionalize the class and gender hierarchy. Sports were not very popular among working class people because they were busy in their daily work. They had to work hard to make their ends meet. On the other

* Corresponding author, lecturer at DAV and other colleges in KTM, also the editor of SAMWIT.

hand, for women, sports were considered very difficult because they needed power and skill. In patriarchal society, women were taken as emotional, irrational and weak. With the changing scenario and women's struggle for their rights and equality there were certain changes yet not significant changes. However, sports remained a powerful tool to consolidate the hegemonic masculinity of the men to assert their control over the women. Not only women with the same tool working class and marginalized people were also subordinated to the same hegemonic masculinity.

“Cricket emerged as an organized sport in the eighteenth century in Britain and its colonies. During the colonial period, the British used cricket to symbolize a code of conduct, and as an expression of morality, often using the phrase “cricket” synonymously with something ethically right. Cricket was used to morally discipline and to inculcate the masculine ideals of stamina and vigor into the “uncivilized” and “lazy” colonized subjects” (Quoted in Gupta 93-94). British officer Russell often treats the farmers of the village as slaves and considers them as barbaric and uncivilized. For the British rulers cricket was a game that demands skill and power. Thus, “the British deliberately excluded racial minorities and women from cricket. Cricket was a key element of the cultural expression of the colonial establishment” (quoted in Gupta 94). Not only cricket but all forms of the sports excluded women and minorities. According to Radhika Gupta:

In India, cricket grew in an inherently hegemonic manner wherein people placed lower on the social scale followed those placed above them, leading to the popularity of cricket among the masses today. This process started with the British introduction of cricket to India, while concurrently exhibiting a strong, hegemonic masculinity. British rulers exhibited hegemonic masculinities by defining themselves against the “effeminate” colonial other. (107)

In Lagaan we can see the same thing; British rulers exclude the farmers and women from the game of cricket. When the farmers go to meet the Rajah, they happen to see the British authorities playing cricket and they secretly watch the game but meanwhile the ball reaches to the farmers and one of them catches the ball. Seeing this, one of the British officers who was playing cricket gets angry and hits him saying that farmers are not supposed to touch the ball. It shows that among many other means of asserting their masculinity over the colonizers, cricket was one. They believed that to play cricket is to be a gentleman. And it needed skills and rationality which according to the British ruler's Indian farmers lacked. Thus, cricket became synonymous for colonial hegemonic masculinity. However, farmers' interest in watching cricket secretly shows that they also wanted to follow the British who were placed above them.

The real story begins when Bhuwan calls the game of cricket a stupid game. This really hurts Russell as he feels that the poor and barbaric farmer has challenged his masculinity. Then he challenges Bhuwan to play cricket

with the British officers and says that if his people are able to beat the British team, their Lagaan (tax) will be exempted for three years. They are given certain time and during this time Bhuwan has to make a team of villagers and do practice. But it was not so easy task due to the prevalent caste and gender hierarchy prevalent in the Indian society. The villagers also performed their masculinity according to the caste and gender hierarchy. When Bhuwan was not getting any support from the villagers he gets support from Gauri a female character. But he denies taking her in his cricket team. Later he gets support from all the villagers including a Muslim man and Untouchable like Kachra who are also included in the cricket team. Villagers, in other words, incorporated some of the values of colonial hegemonic masculinity in the form of cricket and performed the alternative form of masculinity. They blurred their masculine image given by their religion, caste and ethnicity. Forgetting their caste hierarchy, they stood together against the colonizers to challenge their hegemonic masculinity.

Connell opines, “The British in India constructed different images of masculinity for different peoples under their rule for instance contrasting effeminate Bengalis with fierce Pathans and Shiks (254). In Bhuwan's cricket team we see all kinds of effeminate people like Kachara, and fierce Shikhs like Deva. The colonial “other” created its own masculine space to resist the feminization imposed by the British” (quoted in Gupta. 107). In doing so they forgot their native masculinity. They no longer behaved with each other as before and stood firm to assert their masculinity to counter the colonial hegemonic masculinity. “Converse to inculcating masculine ideals of stamina and vigor, cricket was also used to contrast the “ideal of the passive and vulnerable female” (quoted in Gupta. 108). so the cricket becomes the resisting tool to prove the masculinity which was taken as effeminized and hyper by the colonizers. As I discussed before, the villagers' cricket team incorporates some of the values of the colonizers hegemonic masculinity but they do not imitate them completely. They neither completely forget their cultural identity nor they completely imitate the colonizers. The villagers' team learns fielding by practicing how to catch their hens and they turn their disability into weapon to fight against the colonizers. Kachara who was a handicapped uses his disabled hand to spin the ball and creates the difficulty for the British players. For British players speed was related with manliness and masculinity which is altered by the spin bowling of kachara and they successfully perform their alternative mode of masculinity. In addition to this, villagers play cricket with their home made pads and bats though they are given the English ball by the sister of Captain Russell. Englishmen play cricket wearing the white dress and it shows the gentlemanliness of the Englishmen. Cricket and image of gentlemen was interrelated in order to shape the masculinity of colonizers and colonized people—the brown Indians were completely excluded from it.

In addition to effeminized images, colonizers created hyper masculine images of some Indians. This

is reflected in the cricket game between the villagers and the colonizers. The match comes at crucial stage after Deva gets out and Arjan, who is a muscular man, comes at the crease. He plays few good shots with his power and Russell, reading his mind, tries to instigate him by saying that if they lose the match they will have to pay the triple tax and they will not have anything to eat and no place to live in. Moreover, he calls him Slaves. This really works and he plays a wrong shot and gets caught. Similarly, Bhaga is the one who shows hyper masculinity. He comes to crease when Arjan gets caught and could not control himself Though Bhuwan from the other end warns him not to get carried away by the emotions. Here we can see Arjun and Bhaga as hyper masculine men who have power but lack rationality. But, Bhuwan is the one who performs alternative form of masculinity and adopts colonizers' masculinity to fight with them. He uses rationality by comparing cricket with their local game GilliDandi. He doesn't take cricket as different game rather takes it as modified version of their local game. And finally leads his team towards the victory over British team.

Another aspect of British hegemonic masculinity is, 'othering' women. They used cricket as a hegemonic form of masculinity to subordinate the women. In the movie, the sister of Captain Russell is not allowed to play cricket even though she knew a lot about how to play cricket. According to Connell women from Europe came to colonies mainly as wives and servants controlled by the men (246). Elizabeth, Russell's sister came to India in the same way she feels that what her brother is doing is not fair but still she could not do anything as she does not possess any power, she could not speak in front of others about this. Rather she helps them secretly. Similar thing can be seen in the native culture as well. Men's hegemonic masculinity subordinates women. The men of Champaner often show their role as of protector and bread winner. They hardly involve women in the public sphere. When the villagers go to Rajah with a request to exempt the Tax, we only see men not even a single woman. This shows how women were excluded from the public sphere and it helped men to assert their masculinity over the females. Bhuwan's denial to include Gauri in the cricket shows his complicit masculinity as it gives him benefit by creating hierarchy between men and women. By proving that she could not play cricket, he asserts his masculinity of being the savior and risk taker. In this regard we can see the similarity between the villagers attitude towards the women and colonizers attitude towards women.

In the class struggle between working class and upper class people, women often provided very obvious and significant support but this was usually defined as 'support' secondary to the main action (Morgan. 169). In the movie we see the class struggle of farmers and the ruling class, more specifically in the match between farmers and rulers, women like Elizabeth and Gauri play very important role but that is not given credit by the males. Nevertheless we cannot say that Elizabeth was not masculine than the villagers. She was from the

ruling class and she knew how to play cricket. This made her more masculine than the villagers. So, the movie shows different kinds of masculinities of same villagers at different time according to the situation. In fact, in Lagaan, cricket is used as masculine dominance over colonized by colonizer and over women by men.

In short this study shows that there are multiple masculinities—Colonizers' masculinity, colonized people's masculinity, complicit masculinity, hyper masculinity, and alternative form of colonizer's masculinity at play in the movie Lagaan. Colonizers' hegemonic masculinity is challenged by the native's alternative form of masculinity. Provincial king used to assert his masculinity over the farmers but when the farmers' cricket team wins the cricket match against the British rulers the native players become more masculine than the king as they are able to protect their people and avoid paying unfair tax to British rulers. British rulers, who have the stereotypical image of Indians as irrational, unskilled and effeminized, challenge the natives to play a cricket match thinking that Indians cannot compete successfully with them. But quite surprisingly the native win the match by performing the alternative mode of masculinity. They do not perform the masculinity constructed by the caste and ethnic hierarchy rather they blur this hierarchy and stand together as a united force to defy the hegemonic masculinity of the colonizers in the form of cricket. However, male hegemonic masculinity of colonizers and colonized remains dominant and subordinates women as 'others', less masculine and emotional.

References :

- Boria, Majumdar. "Lagaan : Cricket As National Destiny." *Outlook*. 26 June 2001. 16 Jan. 2014. <<http://www.outlookindia.com/website/story/lagaan-cricket-as-national-destiny/212311>>.
- Connell, R.W. *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1987.
- ... "The History of Masculinity." *The Masculinity Studies Reader*. Ed. Rachel Adams and David Savran. University of New York: Wiley Black-well, 2002. 240-248.
- Crossman, Britt (2008) "The Human Spirit in Lagaan: Once Upon a Time in India." *Reason and Respect*. Vol. 4 (2008). 16 Jan. 2014 <<http://docs.rwu.edu/tr>>.
- Gupta, Radhika. "Bowled Out of the Game: Nationalism and Gender Equality in Indian Cricket." *Berkeley Journal of Entertainment and Sports Law*. Vol. 2 (November, 2013). 90-119.
- Lagaan: Once Upon a Time in India*. Dir. Ashutosh Gowariker. 2001. DVD.
- Morgan, David. "Class and Masculinity." *Handbook of Studies on Men and Masculinity*. Ed. Michael S. Kimmel, Jeff Hearn and Robert W. Connell. India: Sage Publication, Inc. 2004. 165- 172.

Mobile Nationality in B.P. Koirala's Hitler and Jews

*Mr. Dinesh Kumar Bhandari

Abstract

This article explores the mobile nature of nation-state in B. P. Koirala's Hitler and Jews. The article attempts to trace out Habermasian concept of 'mobility' compatible with Jewish community. The nation-state is just an imagined political community set for rulers not for commoners and their freedom. Rather it tries to restrict people in certain geographical boundary but it is transcended by people's mobility. Historically, Jewish people migrated and still keep on migrating throughout the globe. The racist exclusion of Jewish community by Adolf Hitler couldn't keep them confined within certain territorial boundary. Basically, present article finds Jewish "imagined community" pervasive from Germany to Israel through Indian Territory.

Key words: nation-state, nationality, mobility, imagined community, Jews

Introduction :

B. P. Koirala's first novel Hitler Ra Yehudi (Hitler and Jews) (2025 B.S.), delineates the tortures endured by the Jews during (and after) the rule of Adolf Hitler in Germany. Written in the form of travelogue it encompasses the issues of nation-state and its forceful implications. The racist definition of nation of Hitler resulting imposed exile and massacre of minority Jews in gas chamber recounts the conceptual framework of nation state as imagined political community. Is Israel imagined community of the Jews historically? This research attempts to trace out Habermasian concept of nation-state and David Luden's concept of mobility inherent in the text. The article tries to answer how imagined community of Jews search for their designation of 'nationality'? It also seeks to answer how Jewish mobility is not restricted to certain territory of geographical boundaries?

The novel, in the first person narrative, makes feel the readers about the horrific scenes the narrator witnessed during his Europe journey. The narrator replicates, through letters to his beloved, all the characters he met on the way from Mumbai to England, Germany, France (Berlin and Hanover) and their stories. His meeting with Jewish characters like David, Theodora, Goldberg, Margret, Elze, and Nazi characters Leonard and Ghost of Hitler and Indians all constitute the plot of the novel. The novel minutely presents the scenery of how the Jews were searched throughout the country and sent into those large gas chambers to burn them alive. The German soldiers mercilessly combed down every street and every house to search for them and when found, held them as prisoners. Hitler was determined to end all the Jews from the face of the earth.

Charu Ghimire has done humanistic reading of B.

P. Koiral's Hitler and Jews. In her paper titled "Humanism in B. P. Koirala's Hitler and Jews" highlights war affected characters and their will to live a life. She explicates:

The main objective of the novel is to advocate for humanism revolting against war [. . .] this novel says when people without knowing the meaning of God, and blindly supports him how unknowingly mishappening occur from his hands to his own human being (Jews) like war of Mahabharata. (N.pag.) (My translation)

Professor Dr. Shashank Koirala, a Nepali Congress Leader, in his speech delivered on the occasion of 50th Anniversary of the establishment of Nepal-Israel diplomatic relations, praises B. P. Koirala for his contribution on the establishment of diplomatic relationship between Nepal and Israel through literature and politics. He says,

the epic struggle of Jewish people for over centuries as an epitome of human spirit unparalleled in history. The miseries they had to endure during Hitler's regime and the ensuing a second World War all culminated in his literary masterpiece- "Hitler ra Yehudi" (Hitler and Jews) which poignantly depicts the plight of Jewish people. This could be the other reason for his belief in the statehood of Israel. (N.Pag.)

Jurgen Habermas in his essay "The European Nation-state- Its Achievements and Limits-On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship" traces out historical development of nation-state and its present problems. Defining the concept of nation state, Jurgen Habermas formulates:

* Corresponding author, lecturer at Cambridge Intl College, Kathmandu

State is formed by legally constituted and highly differentiated administrative apparatus which monopolizes the legitimate means of violence[. . .]with the support of military and police, the state maintains its autonomy inside and outside[. . .]. political authority maintains both law and order within the boundaries of its territory[. . .].(Hebermas 281)

He argues that nation state shares common descent, culture and history and language of the people living together (282). So the nationality is formed on these grounds. He further claims, “[. . .] national consciousness, which jells around a common descent, language and history, is itself mainly an artifact” (288). Illustrating Germans parochial sense of nation he believes it excluded minority Jews, he professes, “The new self-understanding as a national often functioned to ward off all things foreign, to debase other nation avid to discriminate against or exclude national, either and regions minorities, especially Jews”(283).

Old Goldberg is much traumatized by the painful history of Jews. He has British passport and lives in Australia but his ancestor belongs to Vinna where they had been living for two hundred years. He narrates how Jews were excluded from German nationality & compelled to suffer:

Current events: Victims of Hitler all our brother and sister, never ending painful history of our caste is an extreme modern example of human cruel treatment. We never got chance to live in peace. Christian hate us as devil and stare with an accused look thinking they have every right of exploitation. Yes we lived peacefully for time being in Islam. There is Islamic rule in Spain but I think Christian took revenge, now is the turn of Arabic Islamists to torture us.(Koirala 36) (my translation)

Benedict Anderson believes nation – state is an imagined community by political power. He defines nation –state it is an imagined political limited and sovereign (Anderson). Although there is always conflict inside but nation makes its people to die for it.

Leonard, who claims to be friend of Hitler, lost his leg in war, narrates his story how they involved in war for nationality with Hitler, “When there occurred crisis in Germany Nation under our great leaders we stood to defend it. Peasants in the farms, workers in the factory, military in warfare, wives in oven, and me lame in this camp as outside helper” (B.P. 99- 100) (my translation).

As Anderson writes nation-state :

[. . .] as imagined community, because, regardless of the actual inequality and exploitation that may prevail in each the nation is always conceived as a deep historical comradeship. Ultimately it is this fraternity that makes it possible over the past two centuries for so many millions of people, not so much to kill, as willingly to die for such limited imaginings. (Anderson NP)

Jews believe that Israel is their homeland. Goldberg claims that Israel is their land endowed by God especially for them (Imagined community) he explains to the narrator: “Israel is the land given to Jews by our god. After twenty centuries we are returning to our divinely place. What kind of fate we Jews have, it is not easy for us while we are returning to our own land” (Koirala 33).

Because of cruel unsupport of Arab countries Indian Jews had to take long route from sea to reach Israel. So Goldberg assures they are heading to their historical land to make their new life, establishing Jewish nation forever (Koirala 60).

David Ludden in his essay “Presidential Address: Maps in the Mind and the Mobility of Asia” talks about unstoppable mobility of the people beyond their state boundaries. Although, he says, all state maps use national grids that validate their own boundaries and conceal the mobility of national life so as to organize knowledge strategically around national “interests”. But people’s passion for mobility transcends the territorialism of national-states. Mobility of the people always at work transforming territories in ways that territorialism doesn’t comprehend (Luden1065). Human experience keeps on moving for many reasons beyond the national boundaries. Mobility is always under human control regardless of state territory.

The Jews have been dispersed into various countries of the worlds as immigrants. David Luden believes that most if not all human societies emerge inside mobile geographies, where attachments to territory always change with the times (1069). This is exactly applied with the Jews who had been migrating beyond geography of their native land and now finally they claim to come back to their land.

David a Jew refugee leader, who is in the ship journey with narrator, reveals necessity of mobility for Jews. David tells,

In this situation, if we move back to our native land for our security, without being pessimistic about our future, what’s our fault? The establishment of Israel is our experience we have been bearing from centuries when we have been living as minority, aliens & victims of ethnic clash, the incessant suppression and exploitation with blames (being mute about the future). We internalized the torture and blame and that became the identity of our caste. (Koirala 4) (my translation)

Luden conveys the message that human experience moves in spaces that he grossly distort by merely drawing rates of trade migration and cultural flows.He clarifies Human mobility elides border and transforms territory intra-nationally and internationally and not only in cities, of course, although quite visibly there because modern mobility has made whole regions and countries immigrant homelands.(Luden 1065)

Goldberg narrates the immigrating nature of Jews who willingly or unwillingly dispersed around the globe. He clarifies the Jews need to go back to their traditional occupation of holy Bible. He confirms;

we (Jews) were chased away from our homeland and scattered all over the world in foreign lands. We couldn't root anywhere. Our relation to land cut – off. Therefore we become either scholar or businessmen. The work of land did not remain ours. Now in Israel we are catching our old Bible occupation once again. (Koirala 34) (my translation)

Old Goldberg asked to the narrator, a Nepali citizen, whether there were news in Nepal searching for holy land i.e. Israel. He says nobody believes that there in the corner of Kokan Hindustan Jews has been living for centuries ((Koirala 35).

Luden thinks mobility is inevitable with the passage of time. It challenges territorial thinking of nationhood he writes:

Mobile social life rarely takes one territory merely to arrive in other. Its mobility generates dissonant, non territorial spaces that repulse regimentation and challenge territorialism at the same time as mobile folks settle in places where they exclude and subordinate others to secure territorial dominance. (Luden 1070)

Challenging the territorialism Jews have become mobile folks: Old Goldberg says,

our caste people (Jews) have been scattered all over the world just like seeds. Once again we are coming back to Israel from each corner of the world to flourish in the native land. This is our second migration. Our first migration happened twenty five years ago in the leadership of Moses when our ancestors were freed from Egyptian slavery and sought this divinely place. This is second migration of our caste in the twentieth century. (Koirala35) (my translation)

While at Berlin after visiting Concentration Camp of Hitler narrator's guide Theodora, who lost her lover in the war, said that war had engraved into her heart, when she told him it was not only her personal story rather than story of many ladies of Berlin, it echoes nation is war and its aftermath effects.

The narrator met an Indian co-passenger in the ship from Hanover, Dr. Bhattacharya who claims Nepal and India as same community. He says there's no difference between Nepal and India. Both have same geography, same culture and same history. When he tells so he sounds to define nationality in the line of Jurgen Habermas who says, "nation carries connotations of community shaped by common descent, culture and history" [. . .] (Habermas 282).

Then the narrator refutes that Nepal has different political existence. He counter argues that it was as the result of colonial mentality. He says, "Oh that's the repercussion of imperial policy. If they had got chance, they could have made Hindustan into many fragments"(Koirala 119).Dr Bhattacharya in this regard echoes with Partha Chattarjee who believes nationalist imagination in Asia and Africa are posited not on identity but taken on a difference with the 'modular' forms of the national society propagated by the modern West"(Chattarjee 26).

In conclusion, B. P. Koirala's first incomplete novel Hitler and Jews was written in the backdrop of global context when nation-states were springing out in non-western society. Setting the horrendous picture of Hitler's inhuman torture to Jews novel tries to describe the process of nation formation of the Jews. Jews are still struggling for their independent country Israel which always having tussle with Palestine. The human mobility of Jews is still in the state of flux. Jewish nationality in a sense we can say is beyond the control of territorialism. Luden's approach to study human experience of mobility is reflected in the text Hitler and Jews. It transgresses the parochial sense of nationality at same time envisions the sense of nation as an imagined community.

References :

- Anderson, Benedict. "Introduction." *Imagined Communities*. London: Verso, 1995.
- Chatterjee, Partha. "Whose Imagined Community?" *Empire and Nation*. New York: Columbia UP, 2010.
- Ghimere, Charuva. "Humanism in B.P. Koirala's Hitler and Jews" Kathmandu: Madhupark, Ghorkhapatra., 2010.<<http://onlineshahitya.com/magazine>>
- Habermas, Jurgen. "The European Nation –State Its Achievements and Its limits On the past and Future of Sovereignty and Citizenship." *Mapping the Nation* Ed. Gopal Balkrishna. London: Verso, 1999.
- Koirala, B.P. *Hitler ra Yehudi*. Sajha Prakashan: Lalitpur 7th ed. 2055 B.S.
- Koirala Shashank . "Nepal – Israel Diplomatic Relations and B.P's Contribution." 8 September, 2010. 2010-09-8. <telegraphnepal.com>
- Ludden, David. "Presidential Address: Maps in the Mind and Mobility of Asia." *The Journal of Asian Studies* 62, No. 4 (November 2003): 1057-1078.

Online Journalism in Nepal

*Mr. Bigyan Subedi

Abstract

This article focuses on the growth of online journalism from different perspectives. The online journalism is new practise in the field of communication and journalism sectors for the Federal Democratic Republic of Nepal. In a very short period of time online media has made a great impact in this field. In present situation, different forms of journalism are evolving. Thus, there is a greater need to study about such evolution and expansion of journalism.

Key words : *Online Journalism, Internet, Information, Communication, text, photo, audio, video, etc.*

Introduction :

Advanced Communicaiton Technology has helped the world to grow and prosper. Globalization as possible only because of ever growing communication technology and it has also left a huge impact on peoples thoughts, culture and lifestyle. In short, we can say that communication technology has brought a new revolution in the world. The Journalism in the technological form was shaped with the advent of Printing press by Johan Gutenberg in 1456 AD in Germany. The recent form of journalism i.e. online journalism is used as a tool for communication. As a result, journalism is use in new medium for giving information in the form of audio, video, photo and text. Thus, all the traditional form of media, i.e. newspaper, radio and television are over shadowed by online journalism.

‘The age of internet is hardly four decades. It was first used to transfer data under a network of four computers associated to universities researchers and later to the United States Defense Force during 1960's in which underwater cables were stretched and connected to the systems for transferring information. The project was named as Advanced Research Project Agency ('ARPANET' in short). The channel was simply used for secrecy in defense but not for any journalistic purposes’ (Kaushal, 2012).

In 1990, the British scientist Tim Berners-Lee developed the required codes to publish a website named Hypertext Markup Language (HTML). HTML became the main components for the expansion of online journalism in the world afterward. And, now with HTML, CSS, PHP and MySQL have also been dominant software for web publication. To secure Web hosting and domain registration services, agencies are established worldwide.

Internet:

Telecommunication is the fundamental tool for internet without which it's functioning isn't possible yet. The internet is a system of network of digital information worldwide.

‘Internet functions under the mingled technology of telecommunication and computer. It is a platform that annexes the entire electronic signals of the world to a net and enables the users to access their required information, knowledge, ideas, entertainment, education, opportunities and more in digital form’. (Internet Usage Statistics, 2016)

Internet has been the basic requirements to occur online journalism worldwide making every individual possible to post the news and views whatever they have observed and compiled with facts and figures.

Internet in Nepal:

Journalist Mr. Bharat Dutta Koirala was the first person to begin internet in Nepal. He introduced e-mail under the name of 'electronic mailbox' during immediate post Jana Aandolan period in 1990. The users of the mailbox were 'World View Nepal' and 'Nepal Forum of Environmental Journalist (NEFEJ)'. Subsequently, Royal Nepal Academy of Science & Technology (RONAST)' started using e-mail using the PC-trunk dial to India. 'Mercantile Communication' was the first professional organization to introduce net facility in Nepal with the service of e-mail in 2051 BS. Then, 'Worldlink' started providing internet services in Kathmandu valley. The business competition between these two companies helped fostering and increasing the access of Nepalese people and organizations to internet, (IT Nepal).

'Today's giant ISP 'Nepal Telecom (Nepal Telecommunications Corporation)' started to provide internet in 2058 BS, causing thousands of Nepalese to subscribe and connect internet. Now, Nepal Telecom stands as the largest ISP followed by United Telecom Limited, Mercantile Communication, Worldlink, Vianet, Spice Nepal, Broadlink, Everest, Speedcast, Websurfer etc. The rural districts of Manang, Mustang and Jumla are using VSAT internet' (Internet Usage Statistics, 2016).

Development of Online Journalism in Nepal :

As the first Nepalese newspaper was published abroad, i.e. in India; the first online publication about Nepal was also published abroad, i.e. in United States. Nepalese people residing in US published a news site about Nepal named 'The Nepal Digest (TND) in 1992.

In case of mainland Nepal, 'The Kathmandu Post' started its online version's publication on 1995 AD, as a joint venture to Mercantile Communication. Kantipur Publication claims it to be the first online version of newspaper in the entire south Asian sub-continent. The publication was available on Mercantile hosted and run business website:www.southasia.com. Despite the fewer number of online readers in Nepal, the site got much popularity outside Nepal. Later, Mercantile published a new and full fledged Nepalese news site on the domain of www.nepalnews.com. It was hosted since 1999 AD (Kartik 2056 BS), comprising the online newspapers of southasia.com and contemporary major print publications of Nepal. It's considered credible and accurate on Nepalese news internationally, (Kaushal 2012).

The first Nepalese online page to host on its own domain is Himal South Asia underwww.himalmag.com in 1997. Many Nepalese media houses were not aware to web at the moment Himal was clickable online. Then Kantipur Media also extended to web on the domain of www.kantipuronline.com and now www.ekantipur.com stands as the top E-paper in the world as well. The site is a platform of its total publications - Kantipur, The Kathmandu Post, Kantipur Saptahik, Kantipur Qatar, Nepal and Naari. During the recent days, all major broadsheets are publishing electronically, (Acharya, 2011).

'The state run Gorkhapatra Corporation's news and informative publications are available on www.gorkhapatra.org.np. Similarly Kamana Publication is running its news site www.newsofnepal.com.

Rajdhani national daily's www.rajdhani.com.np and The Himalayan Times cum Annapurna Post's www.thehimalayantimes.com are also online. Other weeklies are collectively published online via Mercantile hosted site www.nepalnews.com' (Acharya, 2011).

News sites hosted out of Nepal in Nepali language for Nepali are, www.nepaljapan.com, www.nepalkuwait.com, www.nepalipost.com etc.

Online Blogging:

The Journalism has changed time and again. Whenever the dimension of online journalism are discussed, the way of online journalism has drastically changed now. The online blogging is the changed and modified version of online journalism, where the unedited news, views, reviews and posts can be read or write is blog. The personal 'open diaries' publication in US Universities on 1996 AD can be assumed as the beginning of web blogging and today it has become a lifestyle, (Friedman, 2010).

The blogging can be easily done once there is access to the internet. For blogging, domain registration is not compulsory however; some blogs are hosted in the name of domains and operated similar to a website. www.blogger.com is the Google's blog hosting site is at the top among bloggers globally. Similarly, www.wordpress.com, www.typepad.com, facebook, myspace, MSN, , flicker are also used for posting blogs.

Blogging was started from the effort of journalist in Nepal with the publication of www.blog.com.np under the slogan of 'United we blog for a democratic Nepal'. There are hundreds of blogging pages hosted by journalists including other professionals of the society. The top traffickikng Nepalese blog pages are www.mysansar.com, www.demrepubnepal.blogspot.com, www.dev.net.np etc. (Acharya, 2011).

Top 20 Sites in Nepal :

People view the sites on the basis of features they provide to the users. The users vary due to different social, educational, cultural, economical and geographical factors. Even though the website generator tries to provide the services for all sorts of people, the users do not prefer them equally. Hence, the strength of sites are analyzed on the basis of ratings or through online survey. In this article also 20 popular sites of Nepal are presented from top to bottom with their features:

Table No. 1: Top 20 sites in Nepal

SN	Name of the sites	Features they provide
1	Youtube.com	YouTube is a way to get videos to the people who matters. Upload, tag and share.
2	Google.com.np	
3	Google.com:	Enables users to search the world's information, including webpages, images, and videos.
4	Facebook.com	A social utility that connects people, to keep up with friends, upload photos, share links, etc.
5	Ekantipur.com	ekantipur delivers latest news updates on national and international issues including politics, etc.
6	Onlinekhabar.com	No. 1 News Portal from Nepal. Provide News and Information regarding Political News, National, etc.
7	Nagariknews.com:	Online Nepali News Portal.
8	Twitter.com	Social networking and microblogging service utilising instant messaging, SMS or a web interface.
9	Ratopati.com	Politics, National and international issues, sports, entertainment and other news from all over the world.
10	Setopati.com	News, views, reviews, features, blogs and audio video content, etc.
11	Annapurnapost.com	(Nepali Language) News portal with up-to-date news from Nepal on politics, social affairs, etc.
12	News24nepal.tv	Get breaking news, videos and exclusive interviews.
13	Wikipedia.org	A free encyclopedia built collaboratively using wiki software.
14	Etajakhabar.com	Etajakhabar.com is Nepali Language Based News Portal Website. It is Run By Taja Media Pvt. Ltd.
15	Yahoo.com	The internet portal and service provider offering search results, customizable content, etc.
16	Blogspot.com	
17	Medianp.com	Medianp.com Daily Updates of Nepali News, Finance News, Entertainment News and more.
18	Ujyaaloonline.com.	Catch all the latest News from Nepal on Ujyaalo 90 Network.
19	Stackoverflow.com	A language-independent collaboratively edited question and answer site for programmers.
20	Purbelinews.com	Purbelinews, the online news portal from eastern Part of Nepal.

Source: (Johnson. 1996 – 2016 AD).

As observed, 20 top sites above, 11 sites are functioning the journalism or are online journalism based sites. Two of them are search engines, remaining most of other are social networking sites and few are solving the question asked upon them. As a whole most of them feature news and views through the media text, photo, audio and video. When interpretation is made upon the data presented above, make the conclusion that with search engines and E-paper that conveys the journalism are at the top choices among the online users in Nepal.

Number of Internet users in Nepal:

The growth of online journalism has always depended on the growth of internet service around the world. Nepal also runs in the same phenomenon As the expansion of online journalism is studied, in the primitive stage, Internet was merely limited in sending and receiving of the emails which later was diverse to make the connectivity of all the forms of text, photo, audio and video among the peoples.

Table No.2
Number of Internet users in Nepal

Year	Internet Users**	Penetration (% of Pop)	Total Population	Non-Users (Internetless)	1Y User Change	1Y User Change	Population Change
2015*	4,749,454	16.7 %	28,513,700	23,764,246	9.2 %	399,276	1.2 %
2014	4,350,177	15.4 %	28,174,724	23,824,547	17.5 %	648,125	1.22 %
2013	3,702,052	13.3 %	27,834,981	24,132,929	20.7 %	635,938	1.22 %
2012	3,066,115	11.1 %	27,500,515	24,434,400	25.3 %	619,984	1.18 %
2011	2,446,131	9 %	27,179,237	24,733,106	14.8 %	314,872	1.13 %
2010	2,131,260	7.9 %	26,875,910	24,744,650	306.8 %	1,607,384	1.07 %
2009	523,876	2 %	26,592,666	26,068,790	15 %	68,450	1.02 %
2008	455,426	1.7 %	26,325,183	25,869,757	23.9 %	87,929	1 %
2007	367,497	1.4 %	26,063,619	25,696,122	24.8 %	73,083	1.04 %
2006	294,414	1.1 %	25,794,344	25,499,930	39.6 %	83,587	1.13 %
2005	210,827	0.8 %	25,506,847	25,296,020	86 %	97,475	1.23 %
2004	113,352	0.4 %	25,198,130	25,084,778	19.1 %	18,151	1.32 %
2003	95,201	0.4 %	24,868,900	24,773,699	24.1 %	18,474	1.44 %
2002	76,727	0.3 %	24,516,969	24,440,242	32.4 %	18,785	1.56 %
2001	57,942	0.2 %	24,140,941	24,082,999	19.3 %	9,357	1.69 %
2000	48,585	0.2 %	23,740,145	23,691,560	42.1 %	14,389	1.82 %

Source: (ICT Facts and Figures, 2015)

In the above table, the change of internet users has been presented from the year 2000 to 2015. The internet users were found increasing every year. From the year 2000 to 2009 the internet users were found increasing in the very low speed. But, from 2010, internet users have been tremendously increased. The new users were changed every year and the new users have reached up to 306.8% in 2010 when the percentage of internet users was increased from 2 % to 7.9%.

Online news sites:

Internet users from all the corners of the world surf the news and views in internet to get the information of their interest through their preferred news site. On April 16 2016, quantitative study was conducted by the aid of software. The result of news portal visit has been presented in two ways. As per the Table below, the software identified the number of users and number of page visits. The table has been presented as it was found in the study made.

Table No. 3
Top 15 Online News Sites of Nepal

Site	Unique Users/day	Daily page views
annapurnapost.com	74,088	222,264
bagmatipost.com	78	233
bizmandu.com	5,075	15,224
ekantipur.com	39,479	118,437
enayapatrika.com	3,034	9,102
imagekhabar.com	4,988	14,963
khabardabali.com	9,144	27,431
myrepublica.com	2,973	8,919
nagariknews.com	60,273	180,820

nepalpati.com	5,050	15,149
onlinekhabar.com	161,870	485,609
onlinepatrika.com	984	2,951
ratopati.com	15,775	47,324
setopati.com	26,067	78,202
ujyaaloonline.com	8,346	25,039

Source: (Sthapit 2016 AD).

The table above shows now that Internet has been developed as the major source of information for those who wants to be updated about the happenings around the world. The table does not reflect the ranking of news site but is presented in alphabetical order of newsportal. The data shows, Online khabar is at the top followed by Annapurna post, Nagarik News and E-kantipur respectively. The table shows unique users in day and as per the numbers of pages viewed.

Findings:

The development of web based communication has been dominated by Journalism sectors in Nepal. Few search engines are at the top ranking sites in Nepal. Social networking sites such as facebook, twitter and email are also ranked in higher position. These social networking also impart the news and views through multiple media text. The development of internet has direct relation to journalism as we see the senior journalist Bharat Dutta Koirala pioneered the email in Nepal.

With online journalism, citizen journalism named as the blogs has also been flourishing in Nepal. Even being the poorer countries in south Asia, the media house in Nepal claim that they have launched online journalism in South Asia from Nepal. Beside inadequate infrastructure of communication, low level of media literacy and low Per capita income, Nepal has been enjoying golden years in online journalism after the restoration of democracy in South Asia.

References:

- Acharya, B. B. (2011). *Mass communication and journalism studies*. Kathmandu: Pradhan Book House. Retrieved From <https://giddhepress.wordpress.com/2013/04/06/341/>
- Friedman, J. (2010). *Blogging vs. Journalism: the Ongoing Debate*. United States: Retrieved from <http://thenextweb.com/us/2010/08/18/blogging-vs-journalism-the-ongoing-debate/#greff>
- ICT Facts and Figures. (2015). The world in 2015. Retrieved from www.InternetLiveStats.com
- Internet Usage Statistics. (2016). Usage and population statistics. Retrieved from (<http://www.internetworldstats.com/asia/np.htm>)
- Johnson, J. (2016). *Top sites in Nepal*. Retrieved From: <http://www.alexa.com/topsites/countries;1/NP>

Kaushal. (2012). Internet in Nepal. Retrieved from <http://itnepal.net/history-of-it-and-computers-in-nepal/#.V-jPZogrLIU>

Sthapit, B. (2016). Nepal Market Watch, Daily Visitors of Online News Sites Nepal. Retrieved from <http://marketwatch.footprints.com.np/2016/0/daily-visitors-of-online-news-sites-nepal/>

Gifted Students and Mathematics Learning

* Mr. Shalendra Kumar Yadav

"The term "gifted or talented" when used in respect to students, children or youth means students, Children, or youth who give evidence of high performance capability in areas such as intellectual, creative, artistic or leadership capacity, or in specific academic fields, and who require services or activities not ordinarily provided by the school in order to fully develop such capabilities"

In British English a student is usually someone who is studying or getting training at college or university. In American English, anyone who studies at school, college or university can be referred to as a student. In general someone who attends an educational institution formally or informally is known as a student. Among them, there are gifted students as well.

There is no generally agreed upon definition of giftedness for either children or adults, but most school placement decisions and most longitudinal studies over the course of individual lives have been based on 'IQ' in the top 2 percent of the population that is 'above IQ 130', the various definition of intellectual giftedness include either general high ability or specific abilities. For example by some definitions an intellectually gifted person may have a striking talent for mathematics without equally strong language skills. In particular, the relationship between artistic ability or musical ability and the high academic ability usually associated with high IQ scores is still being explored, with some authors referring to all of those forms of high ability as 'giftedness' while other authors distinguish "giftedness" from "talent"

Society has come to regard gifted people as a social resource that should not be wasted. Within the educational system, each student has the right, as well as the responsibility to develop his or her gifts to the fullest extent. Consequently, Special courses and programs have been developed and are being implemented for gifted students in elementary and secondary schools. Various departments of education and school departments of education and school use different criteria in defining giftedness and employ various procedures for identifying gifted students.

Identifying Gifted Students :

Initially it is necessary to sort out and locate the gifted students in its total population. They are expected to be scattered all over in different groups. The primary step is the achievement test which is normal features of the schools. Further confirmations can also be made by intelligence test.

Identification method :

IQ scores of a person might vary at different times; a person does not always have same IQ score each time he/she is tested.

Pupil	KABC-II	Wisc-III	WJ- III
Asher	90	95	111
Briana	125	110	105
Colin	100	93	101
Danica	116	127	118
Elpha	93	105	93
Fritz	106	105	105
Georgi	95	100	90
Hector	112	113	103
Imelda	104	96	97
Jose	101	99	86
Keoku	81	78	75
Leo	116	124	102

Enriching Programme for the gifted :

After locating gifted students, they must be collected at one central place. They must not be left in schools with ordinary students where they cannot get chance to compete with talents and they will have no interest in showing their better ability. Teacher teaches in the class keeping average students in mind, which would not be of much interest for the gifted students. Therefore, the following arrangements may give them full Justice in educational opportunities.

- Syllabus for them to provide extensive and intensive

* Corresponding author, a member of the Department of the Mathematics at DAVSKVB

education

- Creativity oriented task is proposed
- Learning not only through text books but expanded to the supplementary reading, reference books etc.
- Evaluation should be more reliable chance factors and errors should be removed.
- Efficient and prompt library service
- Teaching methods should be like induction project and discussion.
- Mathematical problems should in to be routine type or mechanical in nature.
- They should be given opportunities of collection, tabulation and interpretation of mathematical data.
- In every respect, they should be provided with quality education.

Characteristics of the Gifted Students:

A person is outstanding mostly in one field. If he/ she is outstanding in mathematics, he/she may not have similar performance in other subjects. But it is true that if he/she is outstanding in one area he may be outstanding in other areas also in comparison to average and below average students. Gifted students do not tend to be antisocial or emotionally immature. They are slightly more social and emotionally mature than other students in their age groups. Gifted students can do well in most of the school subjects and exceptionally well in a few subjects. They can score well in IQ tests, creativity test, teachers constructed tests, and many other tests designed to measure particular academic attributes. Mathematically gifted students are quite good at the higher-level cognitive processes of analysis synthesis and evaluation. They may enter the cognitive formal operational stage at an early age, and become quite proficient at abstract thinking and deductive reasoning. They are also the good problem solvers because they can handle a number of variables simultaneously and can see complex relationship among mathematical concepts. They are able to understand mathematical concepts and principles by properly. They are good at symbolic reasoning. They are able to formulate conjectures, prove theorem and solve problems because they tend to be both insightful and intuitive in their approach to mathematics.

Mathematically gifted students exhibit a considerable degree of intellectual curiosity. They are interested in a wide range of mathematical ideas,

ask many good questions, and come up with unusual and creative ideas. Gifted students are able to read and understand mathematics from their text books and voluntarily find and read articles about mathematics. They look for challenging problems, interesting readings, and mathematical games and puzzles.

Gifted Students are so diverse, not all exhibit all characteristics of all the time. However, there are common characteristics that many gifted students share:-

- Unusual alertness, even in infancy
- Rapid learner puts thoughts together quickly.
- Excellent memory.
- Unusually large vocabulary and complex sentence structure for age
- Enjoys solving problems, especially with numbers and puzzles.
- Highly sensitive.
- Thinking is abstract, complex, logical and insightful.
- Learn basic skills quickly and with little practice.
- Asks probing questions.
- Highly developed curiosity
- Interest in experimenting and doing things differently
- Desire to organize people.
- Idealism and sense of justice at early age.

Teaching Learning Activities for Gifted Students:

Most of the gifted students are well motivated in school. The lecture orientated expository in school in teaching learning can be effective. In this method teachers are able to present new concepts and principles rapidly without the need for illustrating each Idea with a large number of different examples. This advance model is a good model to use when beginning a new topic in a class of gifted students. Such students are able to think abstractly, can organize and structure information, and are able to see relationships among a number of concepts. Therefore, gifted students are usually able to prepare themselves a meaning full understanding of new information through teacher presented, expository, advance organizer lessons. Advance organizers are useful in helping gifted students assimilate and accommodate

new information in their cognitive structures.

Slow learners need considerable guidance and teacher's assistance in making mathematical discoveries. Gifted students tend to make discoveries entirely on their own or with little direction from the teachers. Almost all students like to play games, and game-oriented teaching learning models can be effective approach to drill and practice sessions and review sessions for classes containing a mixture of slow learners, average students and gifted learners. If a class has a large variety of students to their mathematical abilities, the individualized teaching learning model may be one of the best models; gifted students in the class may be able to work ahead of other students by studying alone or in a small group. Slow learners will need extra help from teachers and gifted students can test and strengthen their own understanding of mathematical objectives by tutoring students who are in need of extra help.

Conclusion:

In the school, where special course, extracurricular activities and programs are not provided for gifted students, teachers can provide a variety of opportunities to meet the needs of gifted students. Special course, exceptional textbooks and other learning resources should be available for the talented students. Every school or institution should identify their talented and gifted students in time and find out a way for enhancing their talent, and utilizing their potential.

Reference:

- Bell H.S. (1978), *Teaching and learning mathematics in secondary school*, WM.C Brown company Dubuque, Iowa
- Eves, H. (1983), *An Introduction to history of Mathematics*. Samndars College, publishing USA.
- Upadhayay H.P. (2064), *New trends in mathematics education*, vidyarthi Prakashan Pvt. Ltd Kathmandu.
- Pandit R.P. (2007), *Relent trends in mathematics education*, Indra Pandit, Kathmandu Nepal.
- Pandey U.N. (2011) *Mathematics Education*. Kathmandu.

Child Rights

Abstract

* Mr. Mukunda Timelsina

Children are the future of a nation and they do have certain rights which are ensured by the nation. Convention on child rights 1989 Article I has defined child rights as the special rights of children. Child rights comprise all rights which will be enjoyed by the children from the time of conception till childhood. The child rights convention has mentioned that it shall be the duty of parents and the state to protect the child rights therefore the state is liable for the protection and implementaion of child rights as well as human rights. The four main child rights enshrined are as follows:

Right to life :

The right to life is a moral principal based on the belief that a human being has the right to live and, in particular should not be killed by another human being. The concept of a right to life arises in debates on issues of capital punishment, war, abortion, euthanasia and by public care. In human history there has not been a general acceptance of the concept of a right to life that is innate to individuals rather than granted as a privilege by those holding social and political power; and the development of organized civilization often took place in environments of frequent mass murder, with slave-holding societies of ten granting master the ability to destroy the life of their captives.

The evolution of human rights as a concept took place slowly in multiple areas in many different ways.

Right to protection :

UNICEF uses the term child protection to refer to preventing and responding to violence, exploitation and abuse against children- including commercial sexual exploitation, trafficking child labour and harmful traditional practices such as female genital mutilation/ cutting and child marriage. UNICEF's child protection programmes also target children who are unequally vulnerable to these abuses, such as when living without parental care, in conflict with the law and in armed conflict, violations of the child's rights to protection take place in every country and are massive, under-recognized and under-reported barriers to child survival and development in addition to being human rights violation. Children subjected to violence, exploitation, abuse and neglect are at risk of death, poor physical and mental health, HIV/ AIDS infection, educational problems, displacement, homelessness, vagrancy and poor parenting skills later in life.

Right to participation :

As a fundamental right of the child, the right to participation stands on its own; it requires a clear commitment and effective action to clear commitment and effective action to became a living reality and therefore is much more than a simple strategy. It was for this reason that the committee on the Rights of the child identified the right to participation as me of the guiding principles of the convention. Participation is an underlying value that needs to guide the way each individual right is ensured and respected; a criterion to assess progress in the implementation process of children's rights; and an additional dimension to the universally recognized freedom of expression, implying the right of the child to be held and to have his or her views or opinions taken in to account.

Right to development :

Protecting children's development is a key principal of international children's right law. However, while the meaning of children's development are a central concern of disciplines such as psychology, Sociology, neurology and pedagogy, so far there has been no systematic analysis of the meaning of the child's legal right to development.

The focal point of this concept is the protection of children's socio-psychological development and caring for their future, as adults. Consequently, the UN convention on the rights of the child provides a broad protection for eight segments of children's development, on top of protecting children's overall right to development. Based on an analysis of the UN committee on the Rights of the child's jurisprudence between the year 1993 and 2010 the child's right to development is interpreted as a composite right that aim to ensure the Childs abilities to fulfill error his human potential to the maximum during childhood and adulthood alike.

* Corresponding author, a member of the Social Studies Department at DAVSKVB

Condition of child rights in Nepal :

In the contest of Nepal, large number of children's are deprived of the right to life that include registration of birth, nutrition, safe housing, healthy environment, safe drinking water, immunization and primary health care killing of children and newly born infants and the suicides are taking place continuously. Many children are losing their lives because of superstitions existed in the family and the society. There are cases of the children being victims of the domestic violence. They are also made victims of socio-economic problems like displacement, hunger, food, shelter, medical treatment, and custom of confinement during menstruation. Similarly, the Kamalari tradition which is found in the district of Dang, Banke, Bardia of Mid-western region and Kailali and Kanchanpur of far-western region is a practice in which parents make an oral agreement with land lords to employ the farmer's daughter in the latter's home in an annual payment of Rs. 4,000 to 6,000. Such oral contract is made on the days of Maghi. This tradition is prevalent for centuries and at present there are 20,000 to 25,000 girls working as Kamalaries in their landlords houses (source; 21 Poush, Nepali Times online Report). Similarly altogether 2,193 children are working as vehicle assistants in 5,019 public transport vehicles running in the streets of Kathmandu. Almost 48.5 percent people working with the public transport vehicles including microbuses, buses and tempo in the Kathmandu valley are below the age of 14. Many of them work for about 12 hours a day and about 46.1 percent of them work for 13-16 hours a day. Almost 74 percent of the child labour has faced any form of harassment and 44 percent of the child worker receives injury while at work.

Likewise, in school hostels, child welfare homes and shelter for children across the country children were found to be facing sexual harassment and mistreatment.

Efforts made by the government there are several national mechanism established in Nepal in the relation to implementation of child rights. Some of them are mentioned as below.

- Ministry of women, children and social welfare.
- National Human Rights commission
- Central and District child Welfare
- National women commission
- Poverty Alleviation fund
- Disabled protection National
- Manu NGOs/ INGOs

Conclusion :

At last, in order to promote child rights in Nepal, all the sectors concerned should pay their complete attention. Firstly, the children should be provided basic needs such as food, shelter, clothes etc. education should be made compulsory for all the children. The discrimination between sons and daughters should be avoided. All the street children orphans, uncared and unwanted ones would be fed, cared and educated.

The government should completely ban child labor at hotels and factories. Every adult should be responsible for promoting child rights in Nepal. All the legal provision to stop child labor and to promote human rights should be implemented in practice – Then only automatically the condition of child rights gets enhanced.

References :

- Simon, James M. Scherer (1999), *Euthanasia and the Right to life: A comparative view*, page 27
- Peleg N: (2013) *The child's Right to Development, Doctoral thesis*, UCL (University College London)
- Fischer, Wither Ros (1998), *Lexical Change in Present-day English*, page 126
- UNICEF, 1946-2006 UNITE FOR CHILDREN (Education, Equality and protection)
- The Himalayan Times Report 27 kartik, 2065
- International child Rights Convention 1989.

Guideline for writers

- ☞ Articles, research papers book reviews are welcome either in English or Nepali, Sanskrit and Hindi.
- ☞ The manuscripts submitted to the journal should not exceed 8 pages (English Times New Roman 12 point, and Nepali News Preeti 16 Point, A4 size Paper) including references, foot notes, annexes, graphics, etc., and must be submitted virus free electronic copy along with hard copy.
- ☞ The article or research papers must be accompanied by an abstract of about 100 words giving a brief description of the content of the paper.
- ☞ The opinions expressed in the manuscripts are those of the author [s] and do not necessarily reflect the views of the Editorial Board.
- ☞ Each article, research paper should include a brief note about its author, including the name, institution where he/she is working, his/her position and full mailing address including telephone number and email.
- ☞ The editorial Board has full right to accept or reject the article submitted to the journal and they are subject to editorial changes and revisions.
- ☞ A complete list of references as per the American Psychological Association [APA] or the Modern Language Association [MLA] of American style should be included at the end of the paper.
- ☞ All correspondents should be addressed to: The Editor in Chief, DAV Media Center, DAV Sushil Kedia Vishwa Bharati, Jawalakhel, Lalitpur.
- ☞ E-mail- dav@wlink.com.np
- ☞ Phone: 01-5547066, 5536626

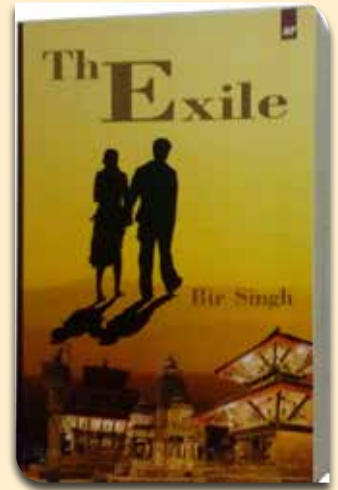
The Exile: An Overview

Author Bir Singh

THE EXILE is the story that stems from an inter-caste love. It, however, talks more of struggle than romance that occurs in a love story mostly. It shows the difficulty the society has created so far, and portrays at the same time the circumstances in which the loving couple seems too scared to stay together with all who have created the hierarchical discourse. It also shows the tragedy an inter-caste love can create upon the family. A reader, once begins does not wish to put it down until he finishes it. Its language is simple and thus targets mostly the Nepalese readers.

The story is interesting and its notion, soul searching. Interesting is its first part when the protagonists run as far away as to Kathmandu and stay there as long as their son begins to go to school. And soul searching is its second part in which Ruplal sneaks into his house but finds none there. The house seems to have long been deserted. Its forsaken features signal him red- it must not be a trifle matter that makes its dwellers leave the house. Eventually Ruplal, when reaches his auntie's house, finds the fact, the fact that Ruplal himself was the sole cause of his father's death and that of his mother's and brother's exile to India.

The characters of the story, though sound real, can be the product of the writer's imagination. But the story is of course based on a ground reality. In our communities abodes such Ruplals who risk eloping a higher caste girl but their parents have to pay its full price. A few such incidents are brought into light but many are suppressed on the spot from where they are to spring up. We don't know how many but very many Ruplals have been killed, so many fathers have either been beaten to death or banished from the village.

The novel is not an answer in itself but a question to ask why man hates man. Isn't there any solution with its magical touch, just like an instant surgery that can curb out the stain?

The author aspires to have the answer.

Isha Jain: A Budding Author of DAV

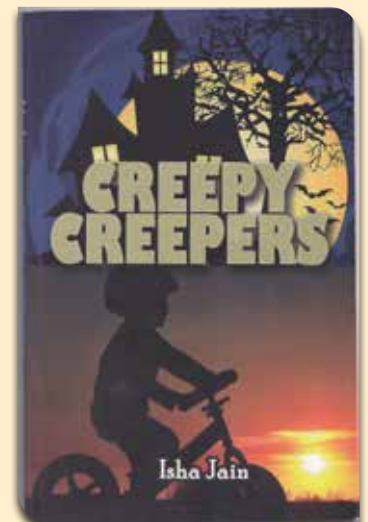

Author Isha Jain

Isha Jain is a student of grade VIII at DAV school. She is a young and aspiring writer. She has already written many short stories and she wants to be a renowned writer in future. Her stories were always appreciated by her friends and teachers. For her stories and literary creations, she gives credit to her parents, teachers and friends who always supported her and encouraged her to write better stories. This time, she has come up with her first novel. This novel is a mystery thriller. She is very excited about her first novel and hopes that people will love her literary creation.

Isha Jain is a girl with immense potential and creativity. Writing a novel at the age of twelve, a great achievement in itself. One cannot deny that she is a gifted child of god and if given opportunities, she will definitely produce wonders. As a literary writer she wants to create a world of perfection; where one can find true happiness and comfort. The ability to create a world of imagination and go beyond this world of reality is something which a writer needs to be a good literary writer. Through her first novel she has proved that she possess great imagination power. In her first novel, though there is no great moral lesson as such but it talks about friendship and unity. This novel is a complete entertainment for those readers who love mystery thriller.

There is no doubt that she has a great mind and a beautiful heart which will one day make her an influential literary writer. DAV family wishes her all the best for her bright future in the field of literature and hope that she will make every DAVian feel proud.

**विजया दशमी, शुभ दीपावली
तथा छठपर्व
२०७३ को शुभ-उपलक्ष्यमा हार्दिक
मंगलमय शुभकामना ।**

ISSN PRINT 2350-8698

